

Б 81.2

К25

Қ. Қ. Кәрімова, С. М. Эргашева

**ҚАЗАҚ-АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНІН
ФУНКЦИОНАЛДЫ
СТИЛИСТИКАСЫ**

Павлодар

881.2
К25

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Қ. Қ. Кәрімова, С. М. Эргашева

ҚАЗАҚ-АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ СТИЛИСТИКАСЫ

5В020700 – Аударма ісі мамандығының студенттеріне
арналған оқу құралы

Павлодар
Кереку
2015

ӘОЖ 81'38(075.8)

КБЖ 81.2-5Я73

К25

**С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің
Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды**

Пікірсарапшылар:

Г. Е. Имамбаева – филология ғылымдарының докторы, Инновациялық Еуразия университетінің журналистика және орыс филологиясы кафедрасының профессоры;

Ж. А. Тусельбаева – педагогика ғылымдарының кандидаты, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтының шет тілдері кафедрасының доценті;

А. К. Каирбаева – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасының меңгерушісі.

Кәрімова Қ. Қ., Эргашева С. М.

К25 Қазақ-ағылшын тілдерінің функционалды стилистикасы : 5В020700 – Аударма ісі мамандығының студенттеріне арналған оқу құралы. / Қ. Қ. Кәрімова, С. М. Эргашева. – Павлодар : Кереку, 2015. – 101 б.

ISBN 978-601-238-374-4

Оқу құралда қазақ және ағылшын тілдері функционалды стилистикасының негізгі тақырыптары қарастырылып, соларға сәйкес өздік жұмысқа арналған тапсырмалар мен жаттығулар берілген.

Оқу құралы аударма ісі мамандығының студенттеріне арналған. Оқу құралы жұмыс бағдарламасына сәйкес әзірленді.

691730

ӘОЖ 81'38(075.8)

КБЖ 81.2-5Я73

ISBN 978-601-238-374-4

С.Торайғыров
атындағы ПМУ-дің
© Кәрімова Қ. Қ., Эргашева С. М., 2015
академик С. Бейсембаев
© С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2015
атындағы ҒЫЛЫМИ

Материалдың дұрыс болуына, грамматикалық және орфографиялық кателерге авторлар мен құрастырушылар жауапты

Preface

It is well known, that communication is the mean of transmitting information and there are several ways of how people can do so. One of them is language in its spoken and written forms. Communication means giving and getting different amounts of information and various characters and qualities of communicated messages at one time, which is conditioned by many factors such as the time, place and subject matter of what is being transmitted from the addressor to the addressee in a particular situation. The addressor communicates because he intends not only to exchange information, but he also aims at affecting the behaviour of the addressee. In perhaps more educated terms, it could be pointed out that language is the core of communication.

Language as an instrument of communication presents a certain continuum of variations depending on numerous contextual aspects, such as the function of the text (e.g. whether directive, expository or narrative); the readership (experts, students, layman), and the role of the writer (expert, educated layman), and so on. In this sense, numerous language styles and varieties have come into existence. These are the grounds for the constant study of various domains of languages, that of law being one of them.

It may be a difficult task to define what a style or variety is, "what types exist, how many there are or whether they are all clearly distinguishable – these are things a stylistic theory should tell us". Fortunately, speakers (at least the native ones) are aware of the differences and the rules to some extent – they use one variety at home, another at work, and a third, for example, at the doctor's. They are able to tell one from the other because they "know" the rules.

People communicate to transmit information, ideas, opinions and they want their communication to be successful. Definitely, by communication people get integrated into society. However, if one chooses "to disregard the rules of language, or fail, through ignorance, to obey them, then language can become instead a barrier to successful communication and integration". That is why people should acquire "a sharpened consciousness of the form and function of language, its place in society, and its power".

If a foreigner hopes to come to an English-speaking culture, then, he should not be in the position of having to make use of one variety of English in all situations, as so often happens. He needs to be fluent, and fluency should be here measured by his ability to conform in the approved manner to many disparate sociolinguistic situations. He needs

to develop a “sense of style”, as it is often called – a semi-instinctive knowledge of linguistic appropriateness and (more important) taboo, which corresponds as closely as possible to the fluent native speaker’s. But his ability does not come easily, and in many language-teaching institutions there is insufficient training for it ever to be gained at all.

Generally speaking, style is the study object (but not the only one) of stylistics. What style is has always been open to dispute. The word style may be known to many human beings and they may be able to describe fairly easily what it means. The following are examples of some renowned linguists and their definitions and concepts.

Crystal and Davy distinguish “at least four commonly occurring senses” of the term:

1) Style may refer to some or all of the language habits of one person – as when we talk of Shakespeare’s style (or styles), or the style of James Joyce, or when we discuss questions of disputed authorship...more often, it refers in this way to a selection of language habits, the occasional linguistic idiosyncrasies which characterize an individual’s uniqueness.

2) In a similar way, style may refer to some or all of the habits shared by a group of people at one time, or over a period of time, as when we talk about the style of Augustan poets, the style of Old English “heroic” poetry, the style in which civil service forms are written, or styles of public-speaking.

3) Style is given a more restricted meaning when it is used in an evaluative sense, referring to the effectiveness of a mode of expression. This is implied by such popular definitions of style as “saying the right thing in the most effective way” or as “good manners”.

4) Partly overlapping with the three senses just outlined is the wide spread use of the word “style” to refer solely to literary language. Style has long been associated primarily or exclusively with literature, as a characteristic of “good”, “effective”, or “beautiful” writing.

The term “stylistics” originated from the Greek “stylus”, which means, “a pen”. In the course of time it developed several meanings, each one applied to a specific study of language elements and their use in speech.

It is no news that any propositional content, any “idea” can be verbalized in several different ways. So, “May I offer you a chair?”, “Take a seat, please”, “Sit down” – have the same proposition (subject matter) but differ in the manner of expression, which, in its turn, depends upon the situational conditions of the communication act.

70 per cent of our lifetime is spent in various forms of communication activities – oral (speaking, listening) or written (reading, writing), so it is

self-evident how important it is for a philologist to know the mechanics of relations between the non-verbal, extralinguistic, cognitive essence of the communicative act and its verbal, linguistic presentation. It is no surprise, then, that many linguists follow their famous French colleague Charles Bally, claiming that Stylistics is primarily the study of synonymic language resources.

Representatives of the not less well-known Prague school – V. Mathesius, T. Vachek, J. Havranek and others focused their attention on the priority of the situational appropriateness in the choice of language varieties for their adequate functioning. Thus, **functional stylistics**, which became and remains an international, very important trend in style study, deals with sets, “paradigms” of language units of all levels of language hierarchy serving to accommodate the needs of certain typified communicative situations. These paradigms are known as **functional styles** of the language. Proceeding from the famous definition of the style of a language offered by V. V. Vinogradov more than half a century ago, we shall follow the understanding of a functional style formulated by I. R. Galperin as “a system of coordinated, interrelated and interconditioned language means intended to fulfill a specific function of communication and aiming at a definite effect.”

1 Stylistic Classification of the English Vocabulary

1.1 Types of Lexical Meaning

The most essential feature of a word is that it expresses the concept of a thing, process, phenomenon, naming (denoting) them. Concept is a logical category, its linguistic counterpart is meaning. Meaning, as the outstanding scholar L. Vygotsky put it, is the unity of generalization, communication and thinking. An entity of extreme complexity, the meaning of a word is liable to historical changes. This structure is constituted of various types of lexical meanings, the major one being **denotational**, which informs of the **subject** of communication; and also including **connotational**, which informs about the **participants** and **conditions** of communication.

The list and specifications of connotational meanings vary with different linguistic schools and individual scholars and include such entries as **pragmatic** (directed at the perlocutionary effect of utterance), **associative** (connected, through individual psychological or linguistic associations, with related and nonrelated notions), **ideological**, or **conceptual** (revealing political, social, ideological preferences of the user), **evaluative** (stating the value of the indicated notion), **emotive** (revealing the emotional layer of cognition and perception), **expressive** (aiming at creating the image of the object in question), **stylistic** (indicating "the register", or the situation of the communication).

The above-mentioned meanings are classified as connotational not only because they supply additional (and not the logical/denotational) information, but also because, for the most part, they are observed not all at once and not in all words either. Some of them are more important for the act of communication than the others. Very often they overlap.

So, all words possessing an emotive meaning are also evaluative (e.g. "rascal", "ducky"), though this rule is not reversed, as we can find non-emotive, intellectual evaluation (e.g. "good", "bad"). Again, all emotive words (or practically all, for that matter) are also expressive, while there are hundreds of expressive words which cannot be treated as emotive (take, for example the so-called expressive verbs, which not only denote some action or process but also create their image, as in "to gulp" = to swallow in big lumps, in a hurry; or "to sprint" = to run fast).

The number, importance and the overlapping character of connotational meanings incorporated into the semantic structure of a word, are brought forth by the context, i.e. a concrete speech act that identifies and actualizes each one. More than that: each context does not only specify the existing semantic (both denotational and connotational) possibilities of

a word, but also is capable of adding new ones, or deviating rather considerably from what is registered in the dictionary. Because of that all contextual meanings of a word can never be exhausted or comprehensively enumerated.

In the semantic actualization of a word the context plays a dual role: on one hand, it cuts off all meanings irrelevant for the given communicative situation. On the other, it foregrounds one of the meaningful options of a word, focusing the communicators' attention on one of the denotational or connotational components of its semantic structure.

The significance of the context is comparatively small in the field of stylistic connotations, because the word is labelled stylistically before it enters some context, i.e. in the dictionary: recollect the well-known contractions -vulg., arch., si., etc., which make an indispensable part of a dictionary entry. So there is sense to start the survey of connotational meanings with the stylistic differentiation of the vocabulary [4, 62–63 p.].

1.2 Neutral, Common Literary and Common Colloquial Vocabulary

The word-stock of any language may be represented as a definite system in which different aspects of words may be singled out as interdependent. Aspect is the most typical characteristic of a word.

The word-stock of any given language can be roughly divided into three uneven groups, differing from each other by the sphere of its possible use. The biggest layer of the English word-stock is made up of **neutral** words, possessing no stylistic connotation and suitable for any communicative situation, two smaller ones are **common literary** and **common colloquial** strata respectively.

Literary words serve to satisfy communicative demands of official, scientific, poetic messages, while the colloquial ones are employed in non-official everyday communication. Though there is no immediate correlation between the written and the oral forms of speech on the one hand, and the literary and colloquial words, on the other, yet, for the most part, the first ones are mainly observed in the written form, as most literary messages appear in writing. And vice versa: though there are many examples of colloquialisms in writing (informal letters, diaries), their usage is associated with the oral form of communication. Consequently, taking for analysis printed materials we shall find literary words in authorial speech, descriptions, considerations, while colloquialisms will be observed in the types of discourse, simulating (copying) everyday oral

communication – i.e., in the dialogue (or interior monologue) of a prose work.

When we classify some speech (text) fragment as literary or colloquial it does not mean that all the words constituting it have a corresponding stylistic meaning. More than that: words with a pronounced stylistic connotation are few in any type of discourse, the overwhelming majority of its lexis being neutral. **As a famous philologist L. V. Shcherba once said, that a stylistically coloured word is like a drop of paint added to a glass of pure water and colouring the whole of it.**

The literary and the colloquial layers contain a number of subgroups each of which has a property it shares with all the subgroups within the layer. This common property, which unites the different groups of words within the layer, may be called its aspect. **The aspect of the literary layer** is its markedly bookish character. It is this that makes the layer more or less stable. **The aspect of the colloquial layer** of words is its lively-spoken character. It is this that makes it unstable, fleeting. **The aspect of the neutral layer** is its universal character. That means it is unrestricted in its use. It can be employed in all styles of language and in all spheres of human activity. It is this that makes the layer the most stable of all.

The literary layer of words consists of groups accepted as legitimate members of the English vocabulary. They have no local or dialectal character.

The colloquial layer of words as qualified in most English or American dictionaries is not infrequently limited to a definite language community or confined to a special locality where it circulates.

Each of the two named groups of words, possessing a stylistic meaning (literary and colloquial), is not homogeneous as to the quality of the meaning, frequency of use, sphere of application, or the number and character of potential users. That is why each one is further divided into the **common** (general), i.e. known to and used by native speakers in generalized literary (formal) or colloquial (informal) communication, and **special** bulks. The latter ones, in their turn, are subdivided into subgroups, each one serving a rather narrow, specified communicative purpose.

The literary vocabulary consists of the following groups of words:

1) common literary; 2) terms and learned words; 3) poetic words; 4) archaic words; 5) barbarisms and foreign words; 6) literary coinages including nonce-words.

The colloquial vocabulary falls into the following groups: 1) common colloquial words; 2) slang; 3) jargonisms; 4) professional words; 5) dialectal words; 6) vulgar words; 7) colloquial coinages.

The common literary, neutral and common colloquial words are

grouped under the term **Standard English vocabulary**. Other groups in the literary layer are regarded as special literary vocabulary and those in the colloquial layer are regarded as special colloquial (non-literary) vocabulary.

Neutral words, which form the bulk of the English vocabulary, are used in both literary and colloquial language. Neutral words are the main source of synonymy and polysemy. It is the neutral stock of words that is so prolific in the production of new meanings of new words by means of conversion, word compounding, and word derivation.

Unlike all other groups, the neutral group of words cannot be considered as having a special stylistic colouring, whereas both literary and colloquial words have a definite stylistic colouring.

Common literary words are chiefly used in writing and in polished speech.

The following synonyms illustrate the relations that exist between the neutral, literary and colloquial words in the English language: kid – child – infant, daddy – father – parent, chap – fellow – associate, go on – continue and proceed.

These synonyms are not only stylistic but ideographic as well, i.e. there is a definite, though slight, semantic difference between the words. But this is almost always the case with synonyms. There are very few absolute synonyms in English just as there are in any language. The main distinction between synonyms remains stylistic. But stylistic difference may be of various kinds: it may lie in the emotional colouring of a word, or in the sphere of application, or in the degree of the quality denoted. Colloquial words are always more emotionally coloured than literary ones. The neutral stratum of words, as the term itself implies, has no degree of emotiveness, nor have they any distinctions in the sphere of usage.

Both literary and colloquial words have their upper and lower ranges. The lower range of literary words approaches the neutral layer and has a markedly obvious tendency to pass into that layer. The same may be said of the upper range of the colloquial layer: it can very easily pass into the neutral layer. The borderlines between common colloquial and neutral, on the one hand, and common literary and neutral, on the other, are blurred.

Common colloquial vocabulary overlaps into the Standard English vocabulary and is therefore to be considered part of it. It borders both on the neutral vocabulary and on the special colloquial vocabulary. Both common literary and common colloquial words are not homogeneous. Some of them are closer to the non-standard groups while other words approach the neutral bulk of the vocabulary. The stylistic function of the

different strata of the English vocabulary depends mostly on their interaction when they are opposed to one another [4, 63–67 p.].

1.3 Special Literary Vocabulary

Literary words, both general (also called learned, bookish, high-flown) and special contribute to the message the tone of solemnity, sophistication, seriousness, gravity, learnedness. They are used in official papers and documents, in scientific communication, in high poetry, in authorial speech of creative prose.

a) **Terms** i.e. words denoting objects, processes, phenomena of science, humanities, technique.

The most essential **characteristics of a term** are:

1) Its highly conventional character – a term is generally very easily coined and easily accepted; and new coinages as easily replace out-dated ones.

2) Its direct relevance to the system or set of terms used in a particular science, discipline or art, i. e. to its nomenclature. When a term is used our mind immediately associates it with a certain nomenclature. **A term is directly connected with the concept it denotes.** A term, unlike other words, directs the mind to the essential quality of the thing, phenomenon or action.

Terms are mostly and predominantly used in special works dealing with the notions of some branch of science. Therefore it may be said that they belong to the style of language of science. But their use is not confined to this style. They may as well appear in other styles – in newspaper style, in publicistic and practically in all other existing styles of language. But their function in this case changes. They do not always fulfill their **basic function that of bearing exact reference to a given concept.** When used in the belles-lettres style, for instance a term may acquire a stylistic function and consequently become a sporadic (дара).

The function of terms, if encountered in other styles, is either to indicate the technical peculiarities of the subject dealt with, or to make some reference to the occupation of a character whose language would naturally contain special words and expressions, to create the environment of a special atmosphere.

Moreover, such an accumulation of special terminology often suggests that the author is displaying his erudition. But when terms are used in their normal function as terms in a work of belles-lettres, they are or ought to be easily understood from the context so that the desired effect in depicting the situation will be secured. Whenever the terms used in the belles-lettres style set the reader at odds with the text, we can register a stylistic effect

caused either by a specific use of terms in their proper meanings or by a simultaneous realization of two meanings.

With the increase of general education and the expansion of technique many words that were once terms have gradually lost their quality as terms and have passed into the common literary or even neutral vocabulary. This process may be called "de-terminization". Such words as "radio", 'television' and the like have long been in common use and their terminological character is no longer evident.

b) Poetic and Highly Literary Words

Poetic words are mostly archaic or very rarely used highly literary words which aim at producing an elevated effect. Poetic words and expressions are called upon to sustain the special elevated atmosphere of poetry. This may be said to be the main function of poetic words.

V. V. Vinogradov gives the following **properties of poetic words**: poetic words and images veil the reality, stylizing it according to the established literary norms and canons. A word is torn away from its referent.

Poetical words in an ordinary environment may also have a **satirical function**, showing them as conventional metaphors and stereotyped poetical expressions.

Poetical words and word-combinations can be likened to terms in that they do not easily yield to polysemy. They evoke emotive meanings. **They colour the utterance** with a certain air of loftiness, but generally fail to produce a genuine feeling of delight: **through constant repetition they gradually become hackneyed for the purpose, too stale.** And that is the reason that the excessive use of poeticisms at present calls forth protest and derision towards those who favour this conventional device. The use of poetic words does not as a rule create the atmosphere of poetry in the true sense; it is a substitute for real art.

c) Archaic, Obsolescent and Obsolete Words

The word-stock of a language is in an increasing state of change. Words change their meaning and sometimes drop out of the language altogether. New words spring up and replace the old ones. Some words stay in the language a very long time and do not lose their faculty of gaining new meanings and becoming richer and richer polysemantically. Other words live but a short time and are like bubbles on the surface of water – they disappear leaving no trace of their existence.

We shall distinguish three stages in the aging process of words.

The beginning of the aging process when the word becomes rarely used. Such words are called **obsolescent**, i.e. they are in the stage of gradually passing out of general use. To this category first of all belong

morphological forms belonging to the earlier stages in the development of the language. In the English language these are the pronouns *thou* and its forms *thee*, *thy* – “your” and *thine* – “yours”; the corresponding verbal ending *-est* and the verb forms *art*, *wilt* (*thou makest*, *thou wilt*); the ending *-(e)th* instead of *-(e)s* (*he maketh*) and the pronoun *ye* – “you”, used especially when you are speaking to more than one person.

The second group of archaic words has already gone completely out of use but is still recognized by the English-speaking community: e. g. *methinks* (it seems to me); *nay* (no). These words are called **obsolete**.

The third group, which may be called **archaic proper**, are words which are no longer recognizable in modern English, words that were in use in Old English and which have either dropped out of the language entirely or have changed in their appearance so much that they have become unrecognizable, e. g. *troth* (=faith); *a losel* (=a worthless, lazy fellow).

Both archaic and poetic words overlap and extend beyond the large circle “special literary vocabulary”. This indicates that some of the words in these layers do not belong to the present-day English vocabulary.

The border lines between the groups are not distinct. In fact they interpenetrate. It is especially difficult to distinguish between obsolete and obsolescent words.

Another class of words here is **historical words**, denoting historical phenomena which are no more in use (such as “*yeoman*”, “*vassal*”, and “*falconet*”). They never disappear from the language. They have no synonyms, whereas archaic words have been replaced by modern synonyms.

Archaic words are used to create a realistic background to historical novels. They carry a special volume of information adding to the logical aspect of communication. They also appear in the poetic style as special terms and in the style of official documents to maintain the exactness of expression: *hereby*, *aforesaid*, *therewith*. The low predictability of an archaism when it appears in ordinary speech produces the necessary satirical effect.

Archaic words, word-forms and word-combinations are also used to create an elevated effect. Language is specially moulded to suit a solemn occasion: all kinds of stylistic devices are used, and among them is the use of archaisms.

Stylistic functions of archaic words are based on the temporal perception of events described. Even when used in the terminological aspect, as for instance in law, archaic words will mark the utterance as

being connected with something remote and the reader gets the impression that he is faced with a time-honoured tradition.

d) **Barbarisms and Foreignisms:**

Barbarisms are words of foreign origin which have not entirely been assimilated into the English language. They bear the appearance of a borrowing and are felt as something alien to the native tongue. Nevertheless most of what were formerly foreign borrowings are now, from a purely stylistic position, not regarded as foreign. But still there are some words which retain their foreign appearance to a greater or lesser degree. These words, which are called barbarisms, are, like archaisms, also considered to be on the outskirts of the literary language.

Most of them have corresponding English synonyms; e. g. chic (=stylish); Weltanschauung (=world-view); en passant (=in passing); ad infinitum (=to infinity) and many other words and phrases.

It is very important for purely stylistic purposes to distinguish between barbarisms and foreign words proper. **Barbarisms** are words which have already become facts of the English language. They are, part and parcel of the English word-stock, though they remain on the outskirts of the literary vocabulary. **Foreign words** though used for certain stylistic purposes, do not belong to the English vocabulary. They are not registered in dictionaries, whereas barbarisms are.

Foreign words are often **italicized**; barbarisms on the contrary, are not made conspicuous in the text.

There are foreign words in the English vocabulary which fulfill a **terminological function** (kolkhoz, ukase, udarnik) and reflect an objective reality of some country. Terminological borrowings have no synonyms; barbarisms – have.

Their functions: to express a non-existent concept in English reality, to supply local colour as a background to the narrative, reproduce actual manner of speech and environment of the hero, to elevate the language (words which we do not quite understand have a peculiar charm), “exactifying” function – to express some exact meaning (au revoir vs. good-bye).

e) **Literary Coinages (Including Nonce-Words)**

Neologism – a new word or a new meaning for an established word.

Every period in the development of a language produces an enormous number of new words or new meanings of established words. Most of them do not live long. They are not meant to live long. They are coined for use at the moment of speech, and therefore possess a peculiar property – that of temporariness. The given word or meaning holds only in the given context and is meant only to “**serve the occasion.**”

However, such is the power of the written language that a word or a meaning used only to serve the occasion, when once fixed in writing, may become part and parcel of the general vocabulary.

The coining of new words generally arises first of all with the need to designate new concepts resulting from the development of science and also with the need to express nuances of meaning called forth by a deeper understanding of the nature of the phenomenon in question. It may also be the result of a search for a more economical, brief and compact form of utterance which proves to be a more expressive means of communicating the idea.

The first type of newly coined words, i.e. those which designate newborn concepts, may be named **terminological coinages**. The second type, i.e. words coined because their creators seek expressive utterance may be named **stylistic coinages**.

Among new coinages of a literary-bookish type must be mentioned a considerable layer of words appearing in the publicistic style, mainly in newspaper articles and magazines and also in the newspaper style – mostly in newspaper headlines.

Another type of neologism is the **nonce-word** – a word coined to suit one particular occasion. They rarely pass into the standard language and remind us of the writers who coined them [4, 67–93 p.].

1.4 Special Colloquial Vocabulary

Colloquial words mark the message as informal, non-official, and conversational. Apart from general colloquial words, widely used by all speakers of the language in their everyday communication (e. g. “dad”, “kid”, “crony”, “fan”, “to pop”, “folks”).

a) Slang

There is hardly any other term that is as ambiguous and obscure as the term slang. **Slang** forms the biggest subgroup. Slang seems to mean everything that is below the standard of, usage of present-day English. Slang words, used by most speakers in very informal communication, are highly emotive and expressive and as such, lose their originality rather fast and are replaced by newer formations. This tendency to synonymic expansion results in long chains of synonyms of various degrees of expressiveness, denoting one and the same concept. So, the idea of a “pretty girl” is worded by more than one hundred ways in slang.

In only one novel by S. Lewis there are close to a dozen synonyms used by Babbitt, the central character, in reference to a girl: “cookie”, “tomato”, “Jane”, “sugar”, “bird”, “cutie”, etc.

The substandard status of slang words and phrases, through universal usage, can be raised to the standard colloquial: “pal”, “chum,” “crony” for “friend”; “heavies”, “woolies” for “thick panties”; “booze” for “liquor”; “dough” for “money”; “how’s tricks” for “how’s life”; “beat it” for “go away” and many many more – are examples of such a transition.

b) Jargonisms

Jargonism is a recognized term for a group of words that exists in almost every language and whose aim is to preserve secrecy within one or another social group. Jargonisms are generally old words with entirely new meanings imposed on them. Most of the jargonisms of any language, and of the English language too, are absolutely incomprehensible to those outside the social group which has invented them. They may be defined as a code within a code that is special meanings of words that are imposed on the recognized code – the dictionary meaning of the words.

Thus the word grease means “money”; loaf means “head”; a tiger hunter is “a gambler”; a lexer is “a student preparing for a law course”.

Jargonisms are social in character. They are not regional. In Britain and in the US almost any social group of people has its own jargon. The following jargons are well known in the English language: the jargon of thieves and vagabonds, generally known as cant; the jargon of jazz people; the jargon of the army, known as military slang; the jargon of sportsmen, and many others.

Jargonisms, like slang and other groups of the non-literary layer, do not always remain on the outskirts of the literary language. Many words have overcome the resistance of the language lawgivers and purists and entered the standard vocabulary. Thus the words kid, fun, queer, bluff, fib, humbug, formerly slang words or jargonisms, are now considered common colloquial. They may be said to be dejargonized.

c) Professionalisms

Professionalisms are the words used in a definite trade, profession or calling by people connected by common interests both at work and at home. Professionalisms are correlated to terms. Terms, as has already been indicated, are coined to nominate new concepts that appear in the process of, and as a result of, technical progress and the development of science. In distinction from slang, jargonisms and professionalisms cover a narrow semantic field, for example connected with the technical side of some profession.

Professional words name already-existing concepts, tools or instruments, and have the typical properties of a special code. The main feature of professionalism is its technicality. Professionalisms are special words in the non-literary layer of the English vocabulary, whereas terms

are a specialized group belonging to the literary layer of words. Professionalisms are not known to simple people.

d) Dialectal words

Dialectal words are those which in the process of integration of the English national language remained beyond its literary boundaries, and their use is generally confined to a definite locality. We exclude here what are called social dialects or even the still looser application of the term as in expressions like poetical dialect or styles as dialects.

Dialectal words are normative and devoid of any stylistic meaning in regional dialects, but used outside of them, carry a strong flavour of the locality where they belong. DW has application limited to a certain group of people or to certain communicative situations.

e) Vulgar words or vulgarisms

Vulgarisms are:

1) expletives and swear words which are of an abusive character, like "damn", "bloody", "to hell", "goddam" and as some dictionaries state, used now as general exclamations;

2) obscene words, which are known as four-letter words the use of which is banned in any form of intercourse as being indecent.

The function of expletives is almost the same as that of interjections that is to express strong emotions, mainly annoyance, anger, vexation and the like. They are not to be found in any functional style of language except emotive prose, and here only in the direct speech of the characters.

f) Colloquial coinages (words and meanings)

Colloquial coinages (nonce-words), unlike those of a literary-bookish character, are spontaneous and elusive. Not all of the colloquial nonce-words are fixed in dictionaries or even in writing and therefore most of them disappear from the language leaving no trace in it.

Unlike literary-bookish coinages, nonce-words of a colloquial nature are not usually built by means of affixes but are based on certain semantic changes in words that are almost imperceptible to the linguistic observer until the word finds its way into print [4, 94–110 p.].

Practice Section

- 1 Comment on the notions of style.
- 2 What types of lexical meaning do you know and what stipulates their existence and differentiation?
- 3 Speak about the word-stock of the language as a definite system of different aspects. What are their peculiarities?
- 4 Give an outline of the stylistic differentiation of the national English vocabulary: neutral, literary, colloquial layers of words; areas of their overlapping. Describe literary and common colloquial strata of

vocabulary, their stratification.

5 What do you know of terms, their structure, meaning, functions?

6 Can you distinguish neutral, formal and informal among the following groups of words.

A	B	C
1 currency	money	dough
2 to talk	to converse	to chat
3 to chow down	to eat	to dine
4 to start	to commence	to kick off
5 insane	nuts	mentally ill
6 spouse	hubby	husband
7 to leave	to withdraw	to shoot off
8 geezer	senior citizen	old man
9 veracious	opens	sincere

7 To what stratum of vocabulary do the words in bold type in the following sentences belong stylistically? Provide neutral or colloquial variants for them:

I must be off to my **digs**. (Waugh)

When the old boy **popped off** he left Philbrick everything, except a few books to Grade. (Waugh)

He looked her over and decided that she was not appropriately dressed and must be a fool to sit downstairs in such **togs**. (Cather)

It was broken at length by the arrival of Flossie, splendidly **attired** in magenta and green. (Waugh)

I expect you've seen my hand often enough coming out with the **grub**. (Waugh)

She betrayed some embarrassment when she handed Paul the tickets, and a **hauteur** which subsequently made her feel very foolish. (Cather)

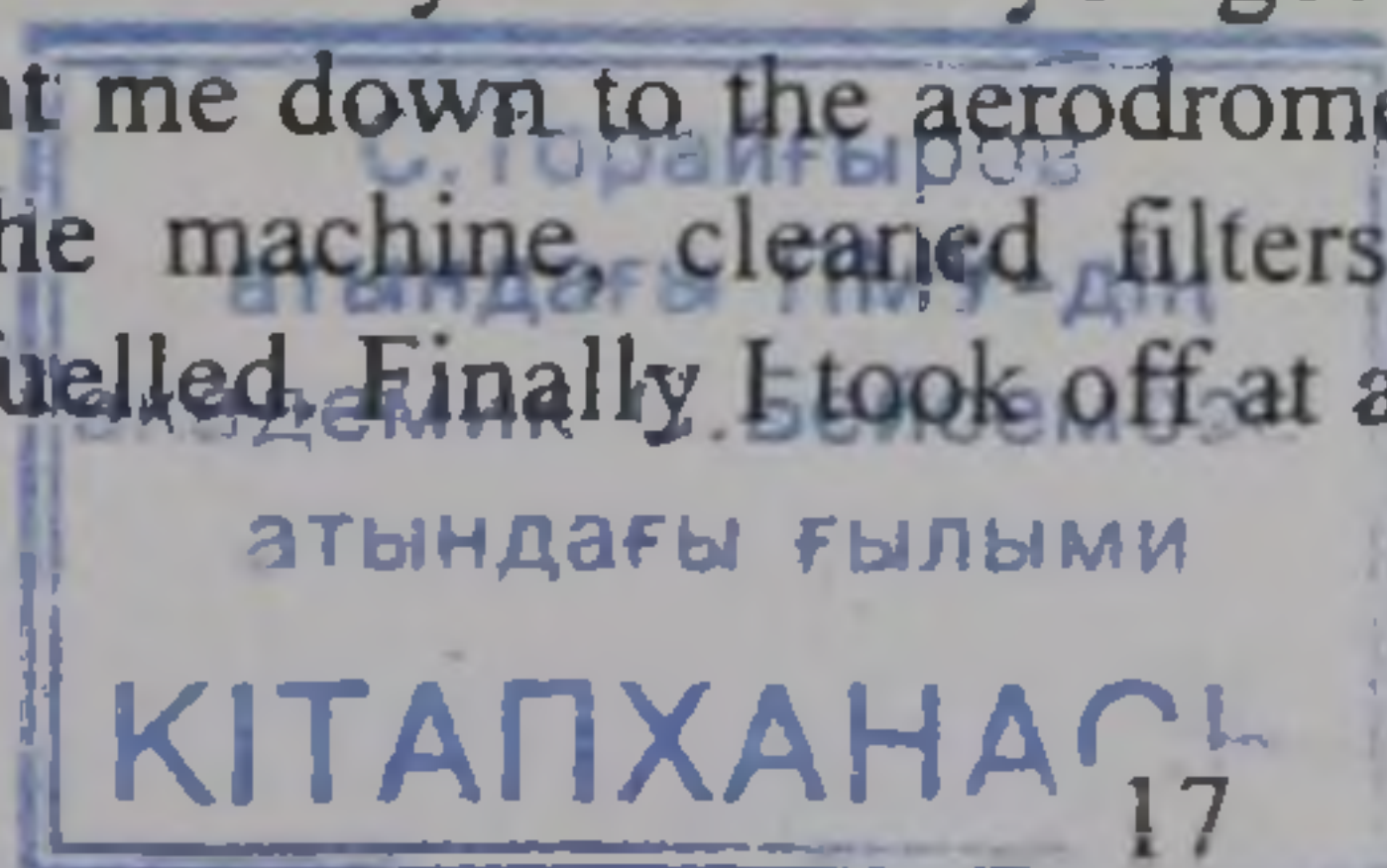
8 How does the choice of words in each case contribute to the stylistic character of the following passages? How would you define their functional colouring in terms of technical, poetic, bookish, commercial, dialectal, religious, elevated, colloquial, legal or other style?

Make up lists of words that create this tenor in the texts given below:

Whilst humble pilgrims lodged in hospices, a travelling knight would normally stay with a merchant. (Rutherford)

Fo' what you go by dem, eh? W'y not keep to yo'self? Dey don' want you, dey don' care fo'you. H' ain'you got no sense? (Dunbar-Nelson)

They sent me down to the aerodrome next morning in a car. I made a check over the machine, cleaned filters, drained sumps, swept out the cabin, and refuelled. Finally I took off at about ten thirty for the short flight

691730

down to Batavia across the Sunda straits, and found the aerodrome and came on to the circuit behind the Constellation of K. L. M. (Shute)

We ask Thee, Lord, the old man cried, to look after this childt. Fatherless he is. But what does the earthly father matter before Thee? The childt is Thine, he is Thy childt, Lord, what father has a man but Thee? (Lawrence)

– We are the silver band the Lord bless and keep you, said the stationmaster in one breath, the band that no one could beat whatever but two indeed in the Eisteddfod that for all North Wales was look you.

I see, said the Doctor, I see. That's splendid. Well, will you please go into your tent, the little tent over there?

To march about you would not like us? Suggested the stationmaster, we have a fine flaglook you that embroidered for us was in silks. (Waugh)

The evidence is perfectly clear. The deceased woman was unfaithful to her husband during his absence overseas and gave birth to a child out of wedlock.

Her husband seemed to behave with commendable restraint and wrote nothing to her which would have led her to take her life... The deceased appears to have been the victim of her own conscience and as the time for the return of her husband drew near she became mentally upset. (Shute)

I say, I've met an awful good chap called Miles. Regular topper. You know, **pally**. That's what I like about a really decent party – you meet such topping fellows. I mean some chaps it takes absolutely years to know, but a chap like Miles I feel is a pal straight away. (Waugh)

She sang first of the birth of love in the hearts of a boy and a girl. And on the topmost spray of the Rose-tree there blossomed a marvelous rose, petal following petal, as song followed song. Pale was it, at first as the mist that hangs over the river – pale as the feet of the morning. (Wilde)

He went slowly about the corridors, through the writing rooms, smoking rooms, reception rooms, as though he were exploring the chambers of an enchanted palace, built and peopled for him alone.

When he reached the dining-room he sat down at a table near a window.

The flowers, the white linen, the many-coloured wine-glasses, the gay toilettes of the women, the low popping of corks, the undulating repetitions of the **Blue Danube** from the orchestra, all flooded Paul's dream with bewildering radiance. (Cather)

2 Expressive Recourses of the Language

2.1 Varieties of Language

The functioning of the literary language in various spheres of human activity and with different aims of communication has resulted in its differentiation. This differentiation is predetermined by two distinct factors, namely, the actual situation in which the language is being used and the aim of the communication.

The actual situation of the communication has evolved two varieties of language – **the spoken and the written**. The varying aims of the communication have caused the literary language to fall into a number of self-sufficient systems (functional styles of language).

Of the two varieties of language, diachronically the spoken is primary and the written is secondary. Each of these varieties has developed its own features and qualities which in many ways may be regarded as opposed to each other.

The spoken language is maintained in the form of a dialogue, the **written** in the form of a monologue. **The spoken language** has a considerable advantage over the written, in that the human voice comes into play. This is a powerful means of modulating the utterance, as are all kinds of gestures, which, together with the intonation, give additional information.

The written language has to seek means to compensate for what it lacks. Therefore the written utterance will inevitably be more diffuse, more explanatory. In other words, it has to produce an enlarged representation of the communication in order to be explicit enough.

The written variety of language has a careful organization and deliberate choice of words and constructions.

In the belles-lettres style, for example, there may appear elements of colloquial language (a form of the spoken variety), but it will always be stylized to a greater or lesser degree by the writer. **The spoken language** by its very nature is spontaneous, momentary, fleeting. It vanishes after fulfilled its purpose, which is to communicate a thought. The idea remains, the language dissolves in it. **The written language**, on the contrary, lives, together with the idea it expresses.

The spoken language cannot be detached from the user of it, the speaker, who is unable to view it from the outside. **The written language**, on the contrary, can be detached from the writer, enabling him to look upon his utterance objectively and giving him the opportunity to correct and improve what has been put on paper. That is why it is said that the written

language bears a greater volume of responsibility than its spoken counterpart.

The spoken variety differs from the written language (that is, in its written representation) phonetically, morphologically, lexically and syntactically. Thus, of morphological forms the spoken language commonly uses contracted forms, as "he'd" (he would), "she's" (she is).

The most striking difference between the spoken and written language is in **the vocabulary** used. There are words and phrases typically colloquial on the one hand and typically bookish, on the other.

The spoken language makes ample use of intensifying words: interjections and words with strong emotive meaning, as oaths, swear-words and alike.

Another feature of colloquial language is the insertion into the utterance of words without any meaning, called "fill-ups", "time fillers" or empty words.

The syntactical peculiarities of the spoken language are the omission of parts of the utterance easily understood from the situation; the tendency to use the direct word-order in questions or omit the auxiliary verb, using the intonation to show the meaning; unfinished sentences; a string of sentences without any connections or linked with **and** mostly.

The syntactical peculiarities of the written language are the abundance of all kinds of conjunctions, adverbial phrases and other connections; use of complicated sentence-units.

The spoken variety of language is far more emotional due mainly to the advantages of the human voice [4, 30–35 p.].

2.2 Types of Meaning from a Stylistic Point of View

Stylistics is a domain where meaning assumes paramount importance. The term is applied not only to words, word-combinations, sentences but also to the manner of expression. Meaning is what is intended to be or actually is expressed or indicated.

In stylistics it is important to discriminate shades of meaning, to atomize the meaning, the component parts of which are called the **semes** (the smallest units of which meaning of a word consists). It is important to discriminate between the meanings of a given word or construction in order to understand the idea of the text. A crucial issue for stylistic studies is the ability of a word to be **polysemantic**, i.e. to comprise several lexical meanings. Every word, no matter how rich in meanings, leaves the door open for new shades of meaning and even for independent meanings. Stylistics takes for granted that a word has an almost unlimited potentiality

of acquiring new meanings. Stylistics is more subjective in the perception of meaning in words unlike other branches of linguistics.

The interplay of different meanings produces **imagery**. Concrete objects are easily perceived by the senses; abstract notions are perceived by the mind. When an abstract notion is by the force of the mind represented through a concrete object, an image is the result.

Contextual meaning is born in the context and disappears if the context is altered. There is also the notion of the **dictionary meaning** which is materialized in the context.

Grammatical meaning refers our mind to relations between words or to some forms of words or constructions bearing upon their structural functions in the language-as-a-system. There are no words deprived of grammatical meaning since all words belong to some system and consequently have their place in the system and function in speech.

Lexical meaning (as it was mentioned above) is a means by which a word-form is made to express a definite concept. Lexical meaning refers the mind to some concrete concept, phenomenon, or thing of objective reality, whether real or imaginary. Lexical meaning of any word presents a very complicated unity consisting of **connotative** and **denotative** meanings. **Denotative (logical)** meaning is connected with the extralinguistic reality. It is the precise naming of a feature of the idea, phenomenon, or object, the name by which we recognize the whole of the concept:

1) Connotative meaning is connected with the conditions and participants of communication. Connotation comprises four components: emotive, appraising, expressive and stylistic. If denotation is obligatory in any word, connotation is optional. All four components of connotation can be acting together, or in different combinations or can be entirely absent.

2) Emotional component of meaning can be usual or occasional. A word possesses emotional component of meaning if it expresses any emotion or feeling. Emotional component appears on the basis of logical meaning but tends to oust the logical meaning or modify it (e.g. honey). We should not confuse emotional meaning of the word with the words which name emotions (fear, delight, cheerful) or arouse associations because of the denotative meaning (death, tears). But we should pay attention to the amount of words in the text.

3) Appraising component appears when the word expresses positive or negative attitude to the object it names. Appraising component is closely connected with logical and can be the part of the dictionary meaning of the word (sneak – move silently and secretly for a bad purpose).

4) The word has an expressive component in its meaning if it underlines and enlarges on the object named by the word and words surrounding it (She was a **thin, frail little thing**. Noun+adjectives).

5) The word possesses stylistic meaning or is stylistically colored if it is typical for definite functional styles and preserves this coloring even when used in non-typical situations of communication.

Interaction of different types of lexical meaning produces different kinds of stylistic devices. I. R. Galperin singles out four types of interaction:

a) interaction of primary dictionary and contextually imposed meanings;

b) interaction of primary and secondary (derivative) logical meanings;

c) interaction of logical and emotive meanings;

d) interaction of logical and nominal meanings [4, 51–62 p.].

2.3 Expressive Means and Stylistic Devices

Expressive means of a language are those linguistic forms and properties that have the potential to make the utterance emphatic or expressive. These can be found on all levels – phonetic, graphical, morphological, lexical or syntactical.

Expressive means and stylistic devices have a lot in common but they are not completely synonymous. All stylistic devices belong to expressive means but not all expressive means are stylistic devices. Phonetic phenomena such as vocal pitch, pauses, logical stress, and drawling, or staccato pronunciation are all expressive without being stylistic devices.

Morphological forms like diminutive suffixes may have an expressive effect: *girlie, piggy, doggy*, etc. An unexpected use of the author's nonce words like: "He **glasnosted** his love affair with the movie star" is another example of morphological expressive means.

Lexical expressive means may be illustrated by a special group of intensifiers – *awfully, terribly, absolutely*, etc. or words that retain their logical meaning while being used emphatically.

There are also special grammatical forms and syntactical patterns attributing expressiveness, such as: **I do** know you! **I'm really** angry with **that dog of yours!** **That you should** deceive me! **If only** I could help you!

Stylistic device is a literary model in which semantic and structural features are blended so that it represents a generalised pattern.

Prof. I. R. Galperin calls a stylistic device a generative model when through frequent use a language fact is transformed into a stylistic device. Thus we may say that some expressive means have evolved into stylistic devices which represent a more abstract form or set of forms. A stylistic

device combines some general semantic meaning with a certain linguistic form resulting in stylistic effect. It is like an algorithm employed for an expressive purpose. For example, the interplay, interaction, or clash of the dictionary and contextual meanings of words will bring about such stylistic devices as metaphor, metonymy or irony.

The nature of the interaction may be **affinity** (likeness by nature), **proximity** (nearness in place, time, order, occurrence, relation) or **contrast** (opposition).

Respectively there is metaphor based on the principle of affinity, metonymy based on proximity and irony based on opposition.

The evolution of a stylistic device such as metaphor could be seen from four examples that demonstrate this linguistic mechanism (interplay of dictionary and contextual meaning based on the principle of affinity):

1) **My new dress is as pink as this flower:** comparison (ground for comparison – the colour of the flower).

2) **Her cheeks were as red as a tulip:** simile (ground for simile – colour/beauty/health/freshness).

3) **She is a real flower:** metaphor (ground for metaphor – frail/fragrant/tender/beautiful/helpless...).

4) **My love is a red, red rose:** metaphor (ground for metaphor – passionate/beautiful/strong...).

5) **Ruby lips, hair of gold, snow-white skin:** trite metaphors so frequently employed that they hardly have any stylistic power left because metaphor dies of overuse. Such metaphors are also called hackneyed or even dead.

In order to be able to **distinguish between expressive means and stylistic devices**, it is necessary to bear in mind that expressive means are concrete facts of language. They are studied in the respective language manuals.

Stylistics studies the expressive means of language, but from a special angle. It takes into account the modifications of meanings which various expressive means undergo when they are used in different functional styles. Expressive means have a kind of radiating effect. They noticeably colour the whole of the utterance no matter whether they are logical or emotional.

Therefore it is necessary to distinguish between a stylistic use of a language unit, which acquires what we call a stylistic meaning, and a stylistic device, which is the realization of an already well-known abstract scheme designed to achieve a particular artistic effect. Thus many facts of English grammar are said to be used with stylistic meaning. But most of them have not yet been raised to the level of SDs because they remain unsystematized and so far perceived as nonce uses. They are still

wandering in the vicinity of the realm of SDs without being admitted into it. This can indirectly be proved by the fact that they have no special name in the English language system of SDs.

Works of fiction and other texts are the examples of individual speech, given in direct observation. For describing and revealing the peculiarities of the text by comparison with other texts of the given language, it's necessary to establish some terms for comparison. These terms are the system of the given language in general and its norm. **Norm** is not only neutral literary standard, but also FS and dialects. The system of the language and its norm are not given to us in direct observation and are revealed by the way of abstraction. We can describe the system of a language as an abstract model, the norm – as a static model and individual speech as an empirically observable material, which for stylistics is presented in a work of speech – text. It should be born in mind that at the norm level a word gets a stylistic colouring and at the level of individual speech it gets and does some stylistic function [4, 21–28 p.].

Practice Section

- 1 What differentiation is predetermined by two distinct factors: the actual situation in which the language is being used and the aim of the communication?
- 2 Speak about the peculiarities of the spoken language.
- 3 Speak about the peculiarities of the written language.
- 4 What is the most striking difference between the spoken and written language?
- 5 Speak about types of meaning. What the problem of meaning in general linguistics deals with?
- 6 Speak about expressive means at the phonetic, lexical and syntactical levels.
- 7 What is a stylistic device and what is its function in texts?
- 8 What is necessary to bear in mind in order to be able to distinguish between expressive means and stylistic devices?
- 9 What is the difference between the system of the language and its norm?
- 10 How do the notions of expressive means and stylistic devices correlate? Provide examples to illustrate your point.

3 Stylistic Colouring of the Language

3.1 Phonetic Stylistic Devices and Graphical Means

The stylistic approach to the utterance is not confined to its structure and sense. There is another thing to be taken into account which, in a certain type of communication plays an important role. This is the way a word, a phrase or a sentence sounds. The sound of most words taken separately will have little or no aesthetic value. **A word may acquire a desired phonetic effect only in combination with other words.** The way a separate word sounds may produce a certain euphonic effect, but this is a matter of individual perception and feeling and therefore subjective. However there exist psychological works on the theory of sound symbolism. They checked the associations, which the tested people have with the definite sounds. Statistics shows that their answers coincide very often.

Verier St. Woolman, one of the founders of the theory of sound symbolism claimed that a certain sound when pronounced clearly and strong has special meaning and feeling. For example the sound [d], when repeated often may produce an effect of something evil, negative and wicked.

The sound of a word, or more exactly the way words sound in combination, often contributes something to the general effect of the message, particularly when the sound effect has been deliberately worked out. This can easily be recognized when analyzing alliterative word combinations or the rhymes in certain stanzas or from more elaborate analysis of sound arrangement.

The aesthetic effect of the text is composed not only with the help of sounds and prosody, but with the help of sounds and prosody together with the meaning. The sound side of the belles-letters work makes a whole with rhythm and meaning and can't influence the reader separately.

To influence aesthetically the sound part of the text should somehow be highlightened. An author can increase an emotional and aesthetic effect of his work through choosing the words, their arrangement and repetitions. Let's see what phonetic SDs can secure this function.

Onomatopoeia is a combination of speech sounds which aims at imitating sounds produced in nature (wind, sea, thunder, etc. – splash, bubble, rustle, whistle) by things (machines or tools, etc. – buzz) by people (singing, laughter, yawning, roar, giggle) and animals (moo, bleat, croak – frog). Therefore the relation between onomatopoeia and the phenomenon it is supposed to represent is one of metonymy: that is it can be used in transferred meaning – tintinnabulation – the sound of bells.

There are two varieties of onomatopoeia: direct and indirect.

Direct onomatopoeia is contained in words that imitate natural sounds, as thud, bowwow, ding-dong, buzz, bang, cuckoo. These words have different degrees of 'imitative quality. Some of them immediately bring to mind whatever it is that produces the sound. Others require some imagination to decipher it.

E.g. And now there came the chop-chop of wooden hammers.

Indirect onomatopoeia is a combination of sounds the aim of which is to make the sound of the utterance an echo of its sense. It is sometimes called "echo writing". **Indirect onomatopoeia** demands some mention of what makes the sound, as rustling of curtains in the following line. And the silken, sad, uncertain rustling of each purple curtain. An example is: "And the silken, sad, uncertain rustling of each purple curtain" (E. A. Poe), where the repetition of the sound [s] actually produces the sound of the rustling of the curtain.

Indirect onomatopoeia is sometimes effectively used by repeating words which themselves are not onomatopoetic but they contribute to the general impact of the utterance: in the poem "Boots" by R. Kipling soldiers' tread is shown –

We're foot-slog-slog-slog-sloggin' over Africa –

Foot-foot-foot-foot – sloggin' over Africa.

(Boots – boots – boots – boots – moovi' up and down again!)

Onomatopoeia helps to create the vivid portrayal of the situation described, and the phonemic structure of the word is important for the creation of expressive and emotive connotations.

Alliteration and Assonance

Alliteration is a phonetic stylistic device which aims at imparting a melodic effect to the utterance. The essence of this device lies in the repetition of similar sounds, in particular consonant sounds, in close succession, particularly at the beginning of successive words: "The possessive instinct never stands still" (J. Galsworthy) or, "Deep into the darkness peering, long I stood there wondering, fearing, doubting, dreaming dreams no mortals ever dared to dream before" (E. A. Poe). Alliteration is also used to name the repetition of first letters: Apt Alliteration's artful aid. (Charles Churchill).

Alliteration has a long tradition in English poetry as Germanic and Anglo-Saxon poems were organized with its help. (Beowulf)

Assonance is the repetition of similar stressed vowels within the line or stanza.

"... Tell this soul, with sorrow laden, if within the distant Aiden,

I shall clasp a sainted maiden, whom the angels name Lenore...
(Edgar Alan Poe)"

Alliteration, like most phonetic expressive means, does not bear any lexical or other meaning. However it supplies the utterance with a certain nuance of the meaning [d]. That's why alliteration is regarded as a musical accompaniment of the author's idea, supporting it with some vague emotional atmosphere which each reader interprets for himself.

Alliteration heightens the general aesthetic effect of the utterance when it has connection with sense. Now it's used only as a subsidiary device. Its role is an expressive one – alliterated words indicate the most important concepts. It's often used in emotive prose, newspaper headlines, titles, proverbs and sayings: Sense and Sensibility; Pride and Prejudice; safe and sound; part and parcel etc.

Rhyme is the repetition of identical or similar terminal sound combination of words. Rhyming words are generally placed at a regular distance from each other. In verse they are usually placed at the end of the corresponding lines.

Identity and similarity of sound combinations may be relative. Thus, **the first criterion** is the identity of sound. From this point of view we distinguish between **full rhymes** and **incomplete rhymes**. The **full rhyme** presupposes identity of the vowel sound and the following consonant sounds in a stressed syllable (heart – part, flood – blood).

Incomplete rhymes are divided into two main groups: **vowel rhymes** and **consonant rhymes**. In **vowel rhymes** the vowels of the syllables in corresponding words are identical, but the consonants may be different as in (advice-compromise). In **consonant rhymes**, on the contrary, consonants are identical and disparity in vowels, as in (wind-land, grey-grow).

The second criterion: morphological characteristics. **Compound (broken) rhymes** – when one word rhymes with a combination of words; or two or even three words rhyme with a corresponding two or three words, as in "better – forget her". The peculiarity of rhymes of this type is that the combination of words is made to sound like one word – this device will inevitably give a colloquial and sometimes a humorous touch to the utterance. Compound rhyme may be set against what is called eye – rhyme, where the letters and not the sounds are identical, as in love – prove, flood – brood, have – grave. It follows that compound rhyme is perceived in reading aloud, eye – rhyme can only be perceived in the written verse.

The third the way the rhymes are arranged within the stanza: couplets – when the last words of 2 successive lines are rhymed – aa; cross rhymes – abab; framing or ring rhymes – abba.

The forth according to their position: e.g. **internal rhyme** – the rhyming words are placed not at the ends of the lines but within the line:

“I bring fresh **showers** for the thirsting **flowers**.” (Shelley)

The rhyme has 2 **functions**, which are realized simultaneously: **dis-serving** (it breaks the line into 2 distinct parts, making the reader to pause) and **consolidating** (consolidates the ideas expressed in 2 parts).

Rhythm is the alternation of stressed and unstressed syllables, more or less regular. As a **SD rhythm** is a combination of the ideal metrical scheme and its variations governed by the standard.

It exists in all spheres of human activity and assumes multifarious forms. It stirs up emotions whatever its nature or origin, whether it is musical, mechanical or symmetrical as in architecture.

It's not only a regular pattern of sounds or movements; it's also any regular pattern in nature or in life. Rhythm can be perceived only provided that there is some kind of experience in catching regularity of alternating patterns.

Rhythm has a great importance not only for music and poetry, but also for prose. In prose rhythm is closely connected with the metre, i.e. different metrical patterns. The rhythm of prose is based on the succession of images, themes and other big elements of the text; repetition, parallel constructions, chiasmus, similar syntactical patterns. The unit of measure here is not a syllable but a structure, a word-combination, a sequence of phrases, sentences and supra-phrasal units.

Rhythm intensifies the emotions. It contributes to the general sense, helps to get the flow of thoughts and humour of the author. In poetry it conveys the mood, emotions and feelings, sharpens the thought of the author and his characters. Rhythm adds specific importance to some ideas and feelings; it helps to create reality in text. It has expressive, symbolic and graphic functions. It can imitate movement, behaviour and even setting. It foregrounds some particular words, thoughts, ideas, feelings, and vice versa obscures others, thus adding a per'spective to the text.

Graphical Ems serve to convey in the written form those emotions which in the oral speech are expressed by intonation and stress, in written form they are shown mostly with the help of punctuation and deliberate change of a spelling of a word.

“A detective! I never ‘eard of such a thing! What d’yer come ‘ere for if yer want to be a detective. ‘Ere, yer not big enough, ‘cos yer’d ‘ave to be a pleeceman first before they’d let yer be a detective, and they’d never ‘ave yer as a pleeceman.” (J. D. Priestley, “Angel Pavement”)

Woman, without her, man is nothing.

All types of punctuation can be used to reflect the emphatic intonation of the speaker. Such 'emphatic' punctuation is used in many syntactical SDs: aposiopesis (break-in-the-narrative) [You'll just come home, or I'll ...], rhetorical questions, suspense etc.

The changed type (italics, bold type) or spelling multiplication (laaarge) are used to indicate the additional stress on the emphasis word or part of the word.

There is no direct connection between the graphical SDs and the intonation they reflect, for their choice is too inadequate for the variety and quality of emotions recurrent in intonation [4, 110–121 p.].

3.2 Lexical Stylistic Devices

Words in a context may acquire additional lexical meanings not fixed in the dictionaries, what we have called contextual meanings. The latter may sometimes deviate from the dictionary meaning to such a degree that the new meaning even becomes the opposite of the primary meaning. What is known in linguistics as transferred meaning is practically the interrelation between two types of lexical meaning: dictionary and contextual.

The transferred meaning of a word may be fixed in dictionaries as a result of long and frequent use of the word other than in its primary meaning. In this case we register a derivative meaning of the word. Hence the term transferred should be used signifying the development of the semantic structure of the word. In this case we do not perceive two meanings. When we perceive two meanings of the word simultaneously, we are confronted with a stylistic device in which the two meanings interact.

Classification of Lexical Stylistic Devices

There are 3 groups.

The interaction of different types of lexical meaning:

a) primary dictionary and contextually imposed meanings (metaphor, metonymy, irony);

b) primary and derivative logical meanings (zeugma and pun);

c) logical and emotive (epithet, oxymoron);

d) logical and nominative (antonomasia);

Intensification of a feature (simile, hyperbole, periphrasis).

Peculiar use of set expressions (clichés, proverbs, epigram, quotations) [4, 121–124 p.].

3.2.1 The Interaction of Different Types of Lexical Meaning

a) **Metaphor** is a relation between the dictionary and contextual logical meanings based on the affinity or similarity of certain properties or

features of the two corresponding concepts. Metaphor is the power of realizing two lexical meanings simultaneously. Metaphor can be embodied in all the meaningful parts of speech, in nouns, adjectives, verbs, adverbs and sometimes even in the auxiliary parts of speech, as in prepositions. Metaphor as any stylistic devices can be classified according to their degree of unexpectedness. Thus metaphors which are absolutely unexpected, are quite unpredictable, are called **genuine** metaphors. E. g. Through the open window the dust danced and was golden. Those which are commonly used in speech and are sometimes fixed in the dictionaries as expressive means of language are **trite** metaphors or **dead** metaphors, e. g. a flight of fancy, floods of tears.

Trite metaphors are sometimes injected with new vigour, their primary meaning is re-established alongside the new derivative meaning. This is done by supplying the central image created by the metaphor with additional words bearing some reference to the main word. e. g. Mr. Pickwick bottled up his vengeance and corked it down.

The verb "to bottle up" is explained as "to keep in check", to conceal, to restrain, repress. So the metaphor can be hardly felt. But it is revived by the direct meaning of the verb "to cork down". Such metaphors are called sustained or prolonged. **Stylistic function** of a metaphor is to make the description concrete, to express the individual attitude.

Metonymy is based on a different type of relation between the dictionary and contextual meanings, a relation based not on affinity, but on some kind of association connecting the two concepts which these meanings represent on proximity.

The proximity may be revealed:

- 1) between the symbol and the thing it denotes;
- 2) in the relations between the instrument and the action performed with this instrument; e.g. His pen is rather sharp.
- 3) in the relation between the container and the thing it contains; e.g. He drank one more cup.
- 4) the concrete is put for the abstract; e. g. It was a representative gathering (science, politics).
- 5) a part is put for the whole; e.g. the crown – king, a hand – worker.

Metonymy represents the events of reality in its subjective attitude. Metonymy in many cases is trite; e.g.: "to earn one's bread", "to keep one's mouth shut".

Irony is a stylistic device also based on the simultaneous realization of two logical meanings – dictionary and contextual, but the two meanings are in opposition to each other. The literal meaning is the opposite of the

intended meaning. One thing is said and the other opposite is implied; e.g. Nice weather, isn't it? (On a rainy day).

b) **Zeugma** is the use of a word in the same grammatical but different semantic relations to two adjacent words in the context, the semantic relations being on the one hand literal, and on the other, transferred. e. g. Dora, plunging at once into privileged intimacy and into the middle of the room. Zeugma is a strong and effective device to maintain the purity of the primary meaning when two meanings clash.

Pun is another S.D. based on the interaction of two well-known meanings of a word or a phrase. It is difficult to draw a hard and fast distinction between zeugma and pun. The only reliable distinguishing feature is a structural one: zeugma is the realization of two meanings with the help of a verb which is made to refer to different subjects or objects (direct and indirect). The pun is more independent. Like any S.D. it must depend on a context. But the context may be of a more expanded character, sometimes even as large as a whole work of emotive prose.

E.g. – Did you miss my lecture?

– Not at all.

Pun seems to be more varied and resembles zeugma in its humorous effect only.

c) **Epithet** is based on the interplay of emotive and logical meaning in an attributive word, phrase or even sentence, used to characterize an object and pointing out to the reader some of the properties or features of the object with the aim of giving an individual perception and evaluation of these features or properties.

Classification of Epithets

From the point of view of their compositional structure epithets may be divided into:

1) simple (adjectives, nouns, participles): e.g. He looked at them in animal panic;

2) compound: e.g. apple-faced man;

3) sentence and phrase epithets: e.g. It is his do-it-yourself attitude;

4) reversed epithets – composed of 2 nouns linked by an of-phrase: e.g. "a shadow of a smile."

Semantically according to I. Galperin:

1) Associated with the noun following it, pointing to a feature which is essential to the objects they describe: dark forest; careful attention.

2) Unassociated with the noun, epithets that add a feature which is unexpected and which strikes the reader: smiling sun, voiceless sounds.

Oxymoron is a combination of two words in which the meaning is opposite in sense.

E. g. speaking silence, cold fire, living death.

Close to oxymoron is paradox – a statement that is absurd on the surface, e.g. War is peace. The worse – the better.

Trite oxymoron, e.g. Awfully beautiful.

If the primary meaning of qualifying word changes the stylistic effect of oxymoron is lost. In oxymoron the logical meaning holds fast because there is no true word combination.

d) **Antonomasia** is the result of interaction between logical and nominal meaning of a word:

1) When the proper name of a person, who is famous for some reasons, is put for a person having the same feature, e.g. Her husband is an Othello.

2) A common noun is used instead of a proper name, e. g. I agree with you Mr. Logic, e.g. My Dear Simplicity [4, 124–150 p.].

3.2.2 Intensification of a Feature

a) **Simile** sets one object against another regardless of the fact that they may be completely alien to each other. The simile gives rise to a new understanding of the object. The properties of an object maybe viewed from different angles, f. e. its state, its actions, manners. Accordingly, similes may be based on adjective – attributes, adverb – modifiers, verb – predicates etc.

Similes have formal elements in their structure: connective words such as like, as, such as, as if, seem.

b) **Periphrasis** – is a round-about way of speaking used to name some object or phenomenon. Longer phrase is used instead of a shorter one. Some periphrases are traditional, e. g. The fair sex. / My better half.

Periphrases are divided into:

1) Logical – based on inherent properties of a thing, e. g. Instrument of destruction, the object of administration.

2) Figurative – based on imagery: metaphor, metonymy, e. g. To tie a knot – to get married; in disgrace of fortune – bad luck.

Euphemism is used to avoid some unpleasant things, or taboo things.

E. g. To pass away – to die.

c) **Hyperbole** is deliberate overstatement or exaggeration, the aim of which is to intensify one of the features of the object in question to such a degree as to show its utter absurdity. Like many SDs, hyperbole may lose its quality as a SD through frequent repetition and become a unit of the language as a system, reproduced in speech in its unaltered form. Here there are some examples:

E. g. A thousand pardons, scared to death, immensely obliged.

Hyperbole is a device which sharpens the reader's ability to make a logical assessment of the utterance. This is achieved, as in case with other devices, by awakening the dichotomy of thought and feeling where thought takes the upper hand though not to the detriment of feeling [4, 150–159 p.].

3.2.3 Peculiar Use of Set Expressions

a) **Cliché** is generally defined as an expression that has become hackneyed and trite. It has lost its precise meaning by constant reiteration: in other words it has become stereotyped. Cliché is a kind of stable word combination which has become familiar and which has been accepted as a unit of a language; e. g. rosy dreams of youth, growing awareness.

b) **Proverbs** are short, well-known, supposedly wise sayings, usually in simple language; e.g. Never say never. You can't get blood of a stone.

Proverbs are expressions of culture that are passed from generation to generation. They are words of wisdom of culture-lessons that people of that culture want their children to learn and to live by. They are served as some symbols, abstract ideas. Proverbs are usually dedicated and involve imagery; e.g. out of sight, out of mind.

c) **Epigram** is a short clever amusing saying or poem. E.g. A thing of beauty is a joy forever.

d) **Quotation** is a phrase or sentence taken from a work of literature or other piece of writing and repeated in order to prove a point or support an idea. They are marked graphically: by inverted commas: dashes, italics [4, 159–171 p.].

3.3 Syntactical Expressive Means and Stylistic Devices

3.3.1 Compositional patterns of syntactical arrangement

Syntactical Stylistic Devices Based on Peculiar Syntactical Arrangement include: stylistic inversion, detached constructions, parallel constructions, chiasmus, repetition, suspense, climax, and antithesis.

Structural syntactical stylistic devices are in special relations with the intonation involved. The more explicitly the structural syntactical relations are expressed, the weaker will be the intonation-pattern of the utterance (to complete disappearance) and vice-versa, the stronger the intonation, the weaker grow the evident syntactical relations (also to complete disappearance). “Only after dinner did I make up my mind to go there” and “I made up my mind to go there only after dinner.”

When viewing the stylistic functions of different syntactical designs we must take into consideration the following aspects:

- 1) The juxtaposition of different parts of the utterance.
- 2) The way the parts are connected with each other.
- 3) Those based on the peculiar use of colloquial constructions.

4) Those based on the stylistic use of structural meaning.

Stylistic Inversion

The usual word-order in English is Subject-Verb (Predicate)-Object (S-P-O). Any other order will change the impact on the reader. **Stylistic Inversion is an intended violation of the usual order of the members of the sentence for stylistic purpose.** It aims at attaching logical stressor additional emotional colouring to the surface meaning of the sentence.

E.g. grammar inversion: No sooner had I looked at him, when he began to cry. SI can be classified according to the following patterns:

1) The object is placed at the beginning of the sentence. Time he has, desire to study he hasn't.

2) The predicative is placed before the subject or the link-verb. A good student he was. Rude am I in my speech... (Shakespeare). The former is mostly characteristic for colloquial speech, the latter – bookish.

3) The attribute is placed after the word it modifies (postposition of the attribute). With fingers weary and worn... (Thomas Hood) it usually adds solemnity, elevation and melodiousness in prose.

4) The adverbial modifier is placed at the beginning of the sentence. At your feet I fall. Down dropped the breeze (Coleridge). The AM is accented itself here, but it also foregrounds the subject at the last position, which is very emphatic.

5) Both modifier and predicate stand before the subject. Down dropped the breeze (Coleridge).

Detached constructions. Detachment is a stylistic device based on singling out a secondary member of the sentence with the help of punctuation (intonation), so that it seems formally independent of the word it refers to. Being formally independent this secondary member acquires a greater degree of significance and is given prominence by intonation. E.g. She was gone. For good. They are detached with the help of commas, dashes or even a full stop: I have to beg you for money. Daily. **DC** as an SD is a typification of the syntactical peculiarities of colloquial language. Function: to focus the reader's attention.

A variant of DC is **parenthesis** (кыстырма сөз немесе кыстырма сөйлөм) – is a qualifying, explanatory or appositive word, phrase, clause, sentence, or other sequence which interrupts a syntactic construction without otherwise affecting it, having often a characteristic intonation and indicated in writing by commas, brackets or dashes. It gives the utterance an additional nuance of meaning or a tinge of emotional colouring.

Parallel construction is a device which may be encountered not so much in the sentence as in the macro-structures dealt with the syntactical whole and the paragraph. **Parallelism** is more or less complete identity of

syntactical structure in two or more sentences or parts of sentence in close succession.

E.g. So long as men can breathe or eyes can see... (Shakespeare)

Parallel constructions are often backed up by the lexical repetition. In this case P acquires additional semantic stylistic value. Parallel constructions are most frequently used in enumerations, antithesis and in climax, thus consolidating the general effect achieved by these SDs. It carries the idea of semantic equality of the parts, does the emotive function, and generates rhythm.

Chiasmus (Reversed Parallel Construction) from Greek [cross arrangement] is based on repetition of syntactical patterns, but it has a reversed order in one of the utterances. I.e. one of the sentences is inverted as compared to that of the second sentence: SPO-OPS.

Down dropped the breeze.

Chiasmus is sometimes achieved by a sudden change from active voice to passive or vice versa. It brings in some new shade of meaning or additional emphasis on the second part.

Repetition is reiteration of the same word or phrase with the view of expressiveness. As a SD it fixes the reader's attention on the key-word of the utterance. **It can be of various types:** at the beginning – **anaphora**; at the end – **epiphora**; the last word of one is repeated at the beginning of the next part – **anadiplosis** (linking/ reduplication) – Beauty is **truth, truth** beauty, – that is all ye know on earth... (Keats); at the beginning and at the end of a sentence/paragraph – **framing**. **It helps** to promote the text categories: **prospection, retrospection, presupposition, predictability, wholeness, intensifies the utterance, produces the monotony of action, and makes the rhythm.**

The special type of repetition is called **distant repetition** – when the repeated word / phrase occurs not in a close succession, but in some distance from one another. The distance may be a chapter, several chapters and so on.

Suspense – is a compositional device that consists in arranging the utterance in such a way, that the less important, descriptive parts are placed at the beginning, while the main idea is presented in the end of the utterance. The sentences of this type are called periodic. Thus the reader's interest is held up, he is kept in a state of uncertainty and expectation. This device is typical for oratoric style. Suspense and climax sometimes go together.

Climax (gradation) – is an arrangement of sentences or phrases which secures a gradual increase in significance, importance, or emotional

tension in the utterance. It's ascending series of words or utterances in which intensity or significance increases step by step.

Climax can be logical, emotional or quantitative. **Logical climax** is based on the relative importance (objective or subjective) of the component parts looked at from the point of view of the concepts put in them. **Emotive climax** is based on the relative emotional tension produced by words with emotive meaning. **Quantitative climax** is an evident increase in the volume of the corresponding concepts: Little by little, bit by bit, and day by day, and year by year the baron got the worst of some disputed question (Dickens).

It helps to show the relative importance of things as seen by the author, or to impress upon the reader the significance of the things described by suggested comparison, or to depict phenomena dynamically. **Anticlimax** – the decrease of tension.

Antithesis or stylistic opposition is a SD based on the author's desire to stress certain qualities of the thing by appointing it to another thing possessing antagonistic features. E.g. They speak like saints and act like devils. The aim is to make contrast.

Enumeration is a SD by which separate things, properties or actions are brought together and form a chain of grammatically and semantically homogeneous parts of the utterance. Sometimes absolutely heterogeneous notions are made homogeneous from the semantic point of view.

E.g. She wasn't sure of anything and more, of him, herself, their friends, her work, her future [4, 182–202 p.].

3.3.2 Particular ways of combining parts of the utterance

Syntactical Stylistic Devices Based on Peculiar Linkage

Asyndeton is a deliberate avoidance of conjunctions in constructions in which they would normally used; e.g. He couldn't go abroad alone, the sea upset his liver, he hated hotels.

Polysyndeton – is a deliberate usage (overuse) of connectives between the parts of the sentence. It is mostly identical repetition of conjunctions: used to emphasize simultaneousness of described actions, to disclose the author's subjective attitude towards the characters, to create the rhythmical effect; e. g. The heaviest rain, and snow, and hail, and sleet, could boast of the advantage over him in only one respect. The difference between the Enumeration and Polysyndeton: the first shows things united, the second – isolated.

The gap – sentence-link is a peculiar type of connection, which is not immediately apparent and it requires some effort to grasp the interrelation between the parts of the utterance, i.e. to bridge the semantic gap. It

presents two utterances, the second is brought into the focus of the reader's attention.

E.g. She and that fellow ought to be the sufferers, and **they were in Italy** (Galsworthy).

It serves to signal the introduction of the inner represented speech; indicates a subjective evaluation of the facts; introduces an effect resulting from a cause which has already had verbal expression, in other words it displays an unexpected coupling of ideas, stirs up in the reader's mind the suppositions and associations [4, 202–207 p.].

3.3.3 Particular use of colloquial constructions

a) **Ellipsis** – is a deliberate omission of some parts of the sentence for the purpose of shorter and more emphatic presentation of an emotionally coloured speech. It is the omission of a word necessary for the complete syntactical construction of a sentence, but not necessary for understanding. The stylistic function of ellipsis is to speed up the tempo, to imitate the colloquial language, to connect its structure; e. g. You feel all right? Anything wrong or what? Oh, finally! Go! Stop it! No more!

b) **Aposiopesis (Break-in-the narrative)**. Sudden break in the narration has the function to convey the strong emotions, to reveal agitated state of the speaker, – he can't proceed his speech; e. g. You just come home or I'll...

The difference between ellipsis and break is that in ellipsis the speaker deliberately stops to let the listener guess, and in the break – he really or feigningly can't speak.

c) **Question in the narrative** – changes the real nature of a question and turns it into a stylistic device. A question in the narrative is asked and answered by one and the same person, usually the author. It becomes akin to a parenthetical statement with strong emotional implications; e. g. **For what is left the poet here?** For Greeks a blush – for Greece a tear. (Byron "Don Juan")

Unlike rhetorical questions it does not contain statements. Question in the narrative is very often used in oratory. This is explained by one of the leading features of oratorical style – to induce the desired reaction to the content of the speech.

There are 3 ways of reproducing character's speech: 1) direct speech; 2) indirect speech (reported speech); 3) represented speech – introduction of the voice of the heroes in author's speech.

Represented speech (non-personal direct speech). There is also a device which conveys to the reader the unuttered or inner speech of the character, his thoughts and feelings. This device is also termed represented speech. To distinguish between the two varieties of represented speech we

call the representation of the actual utterance through the author's language "uttered represented speech", and the representation of the thoughts and feelings of the character "unuttered or inner represented speech".

Peculiarities:

- 1) the absence of quotation marks;
- 2) the usage of the 3rd person sg. – mostly;
- 3) the specific choice of vocabulary;
- 4) question and exclamatory marks in narrative;
- 5) the great degree of emotional tension;
- 6) the usage of interjections [4, 207–219 p.].

3.3.4 Stylistic use of structural meaning

Rhetorical question is a statement in a form of a question that expects no answer. It is asked in order to make a statement rather than to get a reply. They are frequently used in dramatic situation and in publicistic style.

E.g. What was the good of discontented people who fitted in nowhere?

Litotes – is a use of two negative notions for creating a positive one. Its function is to convey doubts of the speaker concerning the exact characteristics of the object or a feeling, irony, restraint.

E.g. It's not a bad thing. – It's a good thing.

E.g. He is no coward. He is a brave man.

E.g. He was not without taste.

E.g. He is no fool [4, 220–224 p.].

Practice Section

1 Speak about Phonetic Expressive Means and Stylistic Devices. What do they help to create?

2 What classification of Lexical Expressive Means Stylistic Devices do you know? Speak about each group.

3 Speak about Syntactical Expressive Means and Stylistic Devices. Speak about each group.

Indicate what graphical expressive means are used in the following extracts:

"...I ref-use his money altogezzer." (D.)

...on pain of being called a girl, I spent most of the remaining twilights that summer with Miss Maudie Atkinson on her front porch. (H. L.)

"...Adieu you, old man, grey. I pity you, and I despise you." (D.)

He misses our father very much. He was s-l-a-i-n in North Africa. (S.)

We'll teach the children to look at things...I shall make it into a sort of game for them. Teach them to take notice. Don't let the world pass you by, I shall tell them... For the sun, I shall say, open your eyes for that laaaarge

sun... (A. W.)

Indicate the causes and effects of the following cases of alliteration:

Both were flushed, fluttered and ruffled, by the late scuffle. (D.)

The moan of doves in immemorial elms, and murmuring of innumerable bees... (T.)

His wife was shrill, languid, handsome and horrible. (Sc. F.)

...he swallowed the hint with a gulp and a gasp and a grin. (R. K.)

You lean, long, lanky lath of a lousy bastard... (O. C.)

“Luscious, languid and lustful, isn’t she?” “Those are not the correct epithets. She is – or rather was – surly, lustrous and sadistic.” (E. W.)

State the part of speech, through which onomatopoeia is expressed, and its function:

Then with an enormous, shattering rumble, sludgepuff...puff, the train came into the station. (A. S.)

I hope it comes and *zzzzzzz* everything before it. (Th. W.)

I had only this one year of working without shhh! (D. C.)

Cecil was immediately shushed. (H. L.)

Streaked by a quarter moon, the Mediterranean shushed gently into the beach. (I. Sh.)

Substitute the given graphons by their normative graphical interpretation:

“You remember him at all?”

“You’re one that ruint it.” (J.)

“You ast me a question. I answered it for you.” (J.)

“You’ll probly be sick as a dog tomorra, Tills.” (J.)

Marrow said: “Chawming climate out heah in the tropics, old chap.” (J. H.)

Discuss the interaction between the nominal and the contextual logical meanings and the associations caused by the latter in the following examples of antonomasia:

Kate kept him because she knew lie would do anything in the world if he were paid to do it or was afraid not to do it. She had no illusions about him. In her business Joes were necessary. (St.)

In the dining-room stood a sideboard laden with glistening decanters and other utilities and ornaments in glass, the arrangement of which could not be questioned. Here was something Hurstwood knew about . . . He took no little satisfaction in telling each Mary, shortly after she arrived, something of what the art of the thing required. (Dr.)

“Christ, it’s so funny I could cut my throat. Madame Bovary at Columbia Extension School!” (S.)

"You'll be helping the police, I expect," said Miss Cochran.

"I was forgetting that you had such a reputation as Sherlock." (D. S.)

State the number and quality of simple metaphors comprising the following sustained metaphors:

The stethoscope crept over her back. "Cough . . . Breathe . . ." Tap, tap. What was he hearing? What changes were going on in her body? What was her lung telling him through the thick envelope of her flesh, through the wall of her ribs and her shoulders? (D. C.)

The artistic centre of Galloway is Kirkcudbright, where the painters form a scattered constellation, whose nucleus is in the High Street, and whose outer stars twinkle in remote hillside cottages, radiating brightness as far as gatehouse of Fleet. (D. S.)

The slash of sun on the wall above him slowly knifes down, cuts across his chest, becomes a coin on the floor and vanishes. (U.)

His countenance beamed with the most sunny smiles; laughter played around his lips, and good-humoured merriment twinkled in his eye. (D.)

The music came to him across the now bright, now dull, slowly burning cigarette of each man's life, telling him its ancient secret of all men, intangible, unfathomable defying long-winded description . . . (J.)

Analyze the following cases of personification:

On this dawn of October, 1885, she stood by her kitchen window . . . watching another dismal and rainy day emerge from the womb of the expiring night. And such an ugly, sickly-looking baby she thought it was that, so far as she was concerned, it could go straight back where it came from. (P. M.)

He was fainting from sea-sickness, and a roll of the ship tilled him over the rail on to the smooth lip of the deck. Then a low, gray mother-wave swung out of the fog, tucked Harvey under one arm, so to speak, and pulled him off and away to lee-ward; the great green closed over him, and he went quietly to sleep. (R. K.)

A dead leaf fell in Soapy's lap. That was Jack Frost's card. Jack is kind to the regular denizens of Madison Square, and gives fair warning of his annual call. At the corners of four streets he hands his pasteboard to the North Wind, footman of the mansion of All Outdoors, so that the inhabitants thereof may make ready. (O. H.)

Dexter watched from the veranda of the Golf Club, matched the even overlap of the waters in the little wind, silver molasses under the harvest moon. Then the moon held a finger to her lips and the lake became a clear pool, pale and quiet. (Sc. F.)

Here and there a Joshua tree stretched out hungry black arms as though to seize these travelers by night, and over that gray waste a dismal

wind moaned constantly, chill and keen and biting. (E. D. B.)

Differentiate between trite and original metonymies:

...for every look that passed between them, and word they spoke, and every card they played, the dwarf had eyes and ears. (D.)

"...he had a stinking childhood." "If it was so stinking why does he cling to it?" "Use your head. Can't you see it's just that Rusty feels safer in diapers than he would in skirts?" (T. C.)

"Some remarkable pictures in this room, gentlemen. A Holbein, two Van Dycks, and, if I am not mistaken, a Velasquez. I am interested in pictures!" (Ch.)

Mrs. Amelia Bloomer invented bloomers in 1849 for the very daring sport of cycling. (D. W.)

"I shall enjoy a bit of a walk." "It's raining, you know." "I know. I've got a Burberry." (Ch.)

Analyze the following cases of irony, paying attention to the length of the context necessary to realize it:

Contentedly Sam Clark drove off, in the heavy traffic of three Fords and the Minniemashie House Free Bus. (S. L.)

Stoney smiled the sweet smile of an alligator. (St.)

Henry could get gloriously tipsy on tea and conversation. (A. H.)

She had so painfully reared three sons to be Christian gentlemen that one of them had become an Omaha bartender, one a professor of Greek, and one, Cyrus N. Hogart, a boy of fourteen who was still at home, the most brazen member of the toughest gang in Boytown. (S. L.)

Even at this affair, which brought out the young smart set, the hunting squire set, the respectable intellectual set, they sat up with gaiety as with a corpse. (S. L.)

Compare hyperbole and understatement:

(John Bidlake feels an oppression in the stomach after supper): "It must have been that caviar," he was thinking. "That beastly caviar." He violently hated caviar. Every sturgeon in the Black Sea was his personal enemy. (A. H.)

...he was all sparkle and glitter in the box at the Opera. (D.)

"You remember that awful dinner dress we saw in Bonwit's window . . . She had it on. And all hips.

Calpurnia was all angles and bones; her hand was as wide as a bed slat and twice as hard. (H. L.)

This boy, headstrong, willful, and disorderly as he is, should not have one penny of my money, or one crust of my bread, or one grasp of my hand, to save him from the loftiest gallows in all Europe. (D.)

Pick out metaphorical epithets:

The iron hate in Saul pushed him on again. He heard the man crashing off to his right through some bushes. The stems and twigs waved frantically with the frightened movement of the wind. (M. W.)

She had received from her aunt a neat, precise, and circumstantial letter. (W. D.)

There was an adenoidal giggle from Audrey. (St. B.)

Liza Hamilton was a very different kettle of Irish. Her head was small and round and it held small and round convictions. (St.)

He would sit on the railless porch with the men when the long, tired, dirty-faced evening rolled down the narrow valley, thankfully blotting out the streets of shacks, and listen to the talk. (J.)

Discuss the structure of the following oxymorons:

They looked courteous curses at me. (St.)

He caught a ride home to the crowded loneliness of the barracks. (I. Sh.)

He was certain the whites could easily detect his adoring hatred of them. (Wr.)

It was an unanswerable reply and silence prevailed again. (D.)

Her lips...were...livid scarlet. (S. M.)

Classify the following into zeugmas and semantically false chains:

Mr. Stiggins . . . took his hat and his leave. (D.)

Disco was working in all his shore dignity and a pair of beautiful carpet slippers. (R. K.)

Aunt Trundle was in high feather and spirits . . . All the girls were in tears and white muslin. (D.)

She put on a white frock that suited the sunny riverside and her. (S. M.)

The fat boy went into the next room; and having been absent about a minute, returned with the snuff-box and the palest face that ever a fat boy wore. (D.)

She had her breakfast and her bath. (S. M.)

Analyze the following cases of complete and partial inversion. State the difference between inversion in interrogative and affirmative sentences:

Out came the chaise – in went the horses – on sprul the boys – in got the travellers. (D.)

Up came the file and down sat the editor, with Mr. Pickwick at his side. (D.)

And she saw that Gopher Prairie was merely an enlargement of all the hamlets which they had been passing only to the eyes of a Kennicott was it exceptional. (S. L.)

Calm and quiet below me in the sun and shadow lay the old house.
(D.)

How have I implored and begged that man to inquire into captain's family connections; how have I urged and entreated him to take some decisive step. (D.)

Discuss the nature and functions of the following rhetorical questions:

Gentleness in passion! What could have been more seductive to the scared, starved heart of that girl? (J. C.)

Why do we need refreshment, my friends? Because we are but mortal, because we are but sinful, because we are but of the earth, because we are not of the air? Can we fly, my friends? We cannot. Why can we not fly? Is it because we are calculated to walk? (D.)

What courage can withstand the everduring and all besetting terrors of a woman's tongue? (W. J.)

But what words shall describe the Mississippi, great father of the rivers, who (praise be to Heaven) has no young children like him? (D.)

How should a highborn lady be known from a sun-burnt milk-maid, save that spears are broken for the one, and only hazepoles shattered for the other? (W. Sc.)

Indicate the type of complex sentences contracted in the following apokoinu constructions. Suggest conjunctions and connecting words which might have joined former clauses:

I'm the first one saw her. (T. C.)

It was I was a father to you. (S. B.)

He's the one makes the noise at night. (H.)

He would show these bums who it was kept them fed. (J.)

It was Sponge told Bruce who was in the car. (Sh. A.)

I didn't transfer. I was transferred. It was Houston did it because I spoke my piece. (J.)

There's no one enjoys good food more than he does. (S. M.)

Comment on the syntactical distribution of the following cases of aposiopesis and on the causes which necessitated them. Suggest the implied meaning of trite aposiopesis:

He would have to stay. Whatever might happen, that was the only possible way to salvation – to stay, to trust Emily, to make himself believe that with the help of the children... (P. Q.)

Paritt: Well, they'll get a chance now to show – (Hastily) I don't mean – But let's forget that. (O. N.)

She must leave – or – or, better yet – maybe drown herself – make away with herself in some way – or. (Dr.)

“Shuttleworth, I – I want to speak to you in – in strictest confidence – to ask your advice. Yet – yet it is upon such a serious matter that I hesitate – fearing –” (W. Q.)

Paritt: I told her, “You’ve always acted the free woman, you’ve never let any thing stop you from –” (He checks himself – goes on hurriedly.) That made her sore. (O. N.)

Analyze the manner in which the following cases of suspense are organized:

All this Mrs. Snagsby, as an injured woman and the friend of Mrs. Chadband, and the follower of Mr. Chadband, and the mourner of the late Mr. Tulkinghorn, is here to certify. (D.)

I have been accused of bad taste. This has disturbed me, not so much for my own sake (since I am used to the slights and arrows of outrageous fortune) as for the sake of criticism in general. (S. M.)

No one seemed to take proper pride in his work: from plumbers who were simply thieves to, say, newspapermen (he seemed to think them especially intellectual class) who never by any chance gave a correct version of the simplest affair. (J. C.)

“... The day on which I take the happiest and best; step of my life – the day on which I shall be a man more exulting and more enviable than any other man in the world – the day on which I gave Bleak House its little mistress – shall be next month, then,” said my guardian. (D.)

“If you had any part – I don’t say what – in this attack,” pursued the boy, “or if you know anything about it – I don’t say how much – or if you know who did it – I go no closer – you did an injury to me that’s never to be forgiven” (D.)

Classify the following cases of repetition according to the position occupied by the repeated unit. State their functions:

Heroes all. Natural leaders. Morrows always been leaders, always been gentlemen. Oh, take a drink once in a while but always like Morrows. Always know how to make heroic gestures – except me – how to knock their wives up with good Morrow sons – how to make money without looking like they even give a damn. Oh the Morrows and the Morrows and the Morrows and the Morrows, to the last syllable of recorded time... (T. H.)

“This is a rotten country,” said Cyril. “Oh, I don’t know, you know, don’t you know!” I said. (P. G. W.)

... the photograph of Lotta Lindbeck he tore into small bits across and across and across. (E. F.)

I wanted to knock over the table and hit him until my arm had no more strength in it, then give him the boot, give him the boot, give him the boot – I drew a deep breath . . . (J. Br.)

There followed six months in Chicago, in which he painted not one picture that was satisfactory to him, that was not messed into nothingness by changes and changes and changes. (Dr.)

If you have anything to say, say it, say it. (D.)

Classify the following cases of morphological repetition according to the place of the repeated morpheme and the function of repetition:

She unchained, unbolted, and unlocked the door. (A. B.)

“You, Sir,” said Snawley, addressing the terrified SMIKE, “are an unnatural, ungrateful, unloveable boy.” (D.)

Young Blight made a great show of fetching from his desk a long thin manuscript volume with a brown paper cover, and running his finger down the day’s appointments, murmuring, “Mr. Aggs, Mr. Baggs, Mr. Daggs, Mr. Faggs, Mr. Gaggs, Mr. Boffin. Yes, Sir, quite right. You are a little before your time, sir. . .”

Young Blight made another great show of changing the volume, taking up a pen, sucking it, dipping it, and running over previous entries before he wrote, as, “Mr. Alley, Mr. Bailey, Mr. Galley, Mr. Dalley, Mr. Falley, Mr. Galley, Mr. Halley, Mr. Kalley, Mr. Malley. And Mr. Boffin.” (D.)

...it’s all the chatting and the feeding and the old squiring and the toing and froing that runs away with the time. (K. A.)

Laughing, crying, cheering, chaffing, singing, David Rossi’s people brought him home in triumph. (H. C.)

Classify the following parallel constructions into complete and partial parallelism:

It was Mr. Squeers’s custom to make a sort of regarding the relations and friends he had seen, the news he had heard, the letters he had brought down, the bills which had been paid, the accounts which had beer unpaid, and so forth. (D.)

It is the fate of most men who mingle with the work and attain even in the prime of life, to make many real friends, and lose them in the course of nature, it is the fate of all authors or chroniclers to create imaginary friends, and lose them in the course of art. (D.)

You know I am very grateful to him; don't you? You know I feel a true respect for him...don't you? (D.)

...their anxiety is so keen, their vigilance is so great, their excited joy grows so intense as the signs of life strengthen, that how can she resist it! (D.)

“If you are sorrowful, let me know why, and be sorrowful too; if you waste away and are paler and weak every day, let me be your nurse and try to comfort you. If you are poor, let us be poor together; but let me be with you.” (D.)

Discuss the following cases of chiasmus:

I know the world and the world knows me. (D.)

Mr. Boffin looked full at the man, and the man looked at Mr. Boffin. (D.)

There are so many sons who won't have anything to do with their fathers, and so many fathers who won't speak to their sons. (O. W.)

I looked at the gun, and the gun looked at me. (R. Ch.)

His dislike of her grew because he was ashamed of it...Resentment bred shame, and shame in its turn bred more resentment. (A. H.)

For the former her adoration was ecstatic and therefore blind; her admiration for the latter, although equally devoted, was less uncritical. (V.)

State the functions of the following examples of polysyndeton. Pay attention to the repeated conjunction and the number of repetitions:

And the coach, and the coachman, and the horses, rattled, and jangled, and whipped, and cursed, and swore, and tumbled on together, till they came to Golden Square. (D.)

And they wore their best and more colourful clothes. Red shirts and green shirts and yellow shirts and pink shirts. (P. A.)

Bella soaped his face and rubbed his face, and soaped his hands and rubbed his hands, and splashed him, and rinsed him and towelled him, until he was as red as beet-root. (D.)

Then from the town pour Wops and Chinamen and Polaks, men and women in trousers and rubber coats and oilcloth aprons. They come running to clean and cut and plack and cook and can the fish. The whole street rumbles and groans and screams and rattles while the silver rivers of fish pour in out of the boats and the boats rise higher and higher in the water until they are empty. The canneries rumble and rattle and squeak until the last fish is cleaned and cut and cooked and canned and then the whistles scream again and the dripping smelly tired Wops and Chinamen and Polaks, men and women straggle out and droop their ways up the hill into the town and Cannery Row becomes itself again – quiet and magical. (St.)

Mr. Richard, or his beautiful cousin, or both, could sign something, or make over something, or give some sort of undertaking, or pledge, or bond? (D.)

Analyze the following cases of asyndeton, indicating their functions and paying attention to the quality of units, connected asyndetically:

The mail coach doors were on their hinges, the lining was replaced, the iron-work was as good as new, the paint was restored, the lamps were alight; cushions and great coats were on every coach box, porters were thrusting parcels into every boot, guards were stowing away letter bags, hostlers were dashing pails of water against the renovated wheels; numbers of men were rushing about..., portmanteaus were handed up, horses were put to, and in short it was perfectly clear that every mail there was to be off directly. (D.)

Double on their steps, though they may, weave in and out of the myriad corners of the city's streets, return, go forward, back, from side to side, here, there, anywhere, dodge, twist, wind, the central chamber where Death sits is reached inexorably at the end. (Fr. N.)

He yawned, went out to look at the thermometer, slammed the door, patted her head, unbuttoned his waistcoat, yawned, wound the clock, went to look at the furnace, yawned, and clumped upstairs to bed, casually scratching his thick woolen undershirt. (S. L.)

Through his brain, slowly, sifted the things they had done together. Walking together. Dancing together. Sitting silent together. Watching people together. (P. A.)

4 The Theory of Functional Styles

4.1 The Notion of Style in Functional Stylistics

The notion of style has to do with how we use the language under specific circumstances for a specific purpose. The notion of using English, for instance, involves much more than using our knowledge of its linguistic structure. It also involves awareness of the numerous situations in which English can be used as a special medium of communication with its own set of distinctive and recognizable features. The various branches of linguistics that investigate the topic, such as sociolinguistics, psycholinguistics, pragmatics, discourse analysis, text linguistics, and stylistics present a remarkable range of methodologies and emphases. We will be interested in how stylistic research treats of the subject.

Linguistic literature gives various definitions of the notion "style" that generally boil down to the following three meanings of this term:

- A variety of the national language traditionally used in one of the socially identifiable spheres of life that is characterized by a particular set of linguistic features, including vocabulary, grammar and pronunciation. These are chiefly associated with the social and regional varieties, such as educated, colloquial, low colloquial, dialectal, uneducated, etc. From this point of view the most broad and well known subdivision in many national languages today usually describes these varieties as **neutral, literary (high) and colloquial (low)**: e. g. Cockney, upper-class, educated English.

- Generally accepted linguistic identity of oral and written units of discourse, such as public speech, a lecture, a friendly letter, a newspaper article, etc. Such units demonstrate style not only in a special choice of linguistic means but in their very arrangement, i. e. composition of a speech act, that creates a category of text marked by oratory, scientific, familiar or publicist style.

- Individual manner of expression determined by personal factors, such as educational background, professional experience, sense of humour, etc.: e.g. personal style of communication, the style of Pushkin's early poetry.

Style is our knowledge how language is used to create and interpret texts and conversational interactions. It involves being aware of the range of situations in which a language can be used in a distinctive and predictable way and of the possibilities available for us when we want to produce or respond to creative uses of the language.

Stylistic features relate to constraints on language use that may be only temporary features of our spoken or written language. We often adopt different group uses of language as we go through our day; we may use a

different style speaking with our children in the family, reporting to our boss at work or practicing sports. We change our speaking or writing style to make a particular effect: imitating somebody's accent when telling a story, giving a humorous account of events in an informal letter and so on. Style is first and foremost the result of our choice of content of our message and the appropriate range of language means to deliver the message effectively.

Uses of English in numerous situations that require definite stylistic features are studied by the theory of functional styles.

This theory involves consideration of such notions as norm and function in their relation to style [5, 122–124 p.].

4.2 Correlation of Style, Norm and Function in the Language

Any national language uses the notion of “correct language” which involves conformity to the grammatical, lexical and phonetic standards accepted as normative in this society. The favoured variety is usually a version of the standard written language, especially as encountered in literature or in the formal spoken language that most closely reflects literary style. It is presented in dictionaries, grammars and other official manuals. Those who speak and write in this way are said to be using language “correctly”, those who do not are said to be using it “incorrectly”. Correct usage is associated with the notion of the linguistic norm. The norm is closely related to the system of the language as an abstract ideal system. The system provides and determines the general rules of usage of its elements, the norm is the actual use of these provisions by individual speakers under specific conditions of communication.

Individual use of the language implies a personal selection of linguistic means on all levels. When this use conforms to the general laws of the language this use will coincide with what is called the literary norm of the national language.

However the literary norm is not a homogeneous and calcified entity. It varies due to a number of factors, such as regional, social, situational, personal, etc.

The norm will be dictated by the social roles of the participants of communication, their age and family or other relations. An important role in the selection of this or that variety of the norm belongs to the purpose of the utterance, or its function. Informal language on a formal occasion is as inappropriate as formal language on an informal occasion. To say that a usage is appropriate is only to say that it is performing its function satisfactorily. We shall use different “norms” speaking with elderly people

and our peers, teachers and students, giving an interview or testimony in court. This brings us to the notion of the norm variation.

The prevailing public attitude is that certain forms of usage are “correct” and others – “incorrect”. Teachers of English are supposed to know the difference between “right” and “wrong” in language. The real fact about usage in natural languages is that it is diverse and subject to change [5, 124–127 p.].

4.3 An Overview of Functional Style Systems

As has been mentioned before there are a great many classifications of language varieties that are called sublanguages, substyles, registers and functional styles that use various criteria for their definition and categorisation. The term generally accepted by most Russian scholars is functional styles. It is also used in this course. A few classifications of the functional styles in modern English will be considered in this chapter.

Books by **I. R. Galperin** on English Stylistics (1958, 1971, and 1977) are among most acknowledged sources of stylistic research in this country.

I. R. Galperin distinguishes 5 functional styles and suggests their subdivision into substyles in modern English according to the following scheme:

The Belles-Lettres Style:

- a) poetry;
- b) emotive prose;
- c) the language of the drama.

Publicist Style:

- a) oratory and speeches;
- b) the essay;
- c) articles.

Newspaper Style:

- a) brief news items;
- b) headlines;
- c) advertisements and announcements;
- d) the editorial.

Scientific Prose Style.

The Style of Official documents:

- a) business documents;
- b) legal documents;
- c) the language of diplomacy;
- d) military documents.

Prof. Galperin differs from many other scholars in his views on

functional styles because he includes in his classification only the written variety of the language. In his opinion style is the result of creative activity of the writer who consciously and deliberately selects language means that create style. Colloquial speech, according to him, by its very nature will not lend itself to careful selection of linguistic features and there is no stylistic intention expressed on the part of the speaker. At the same time his classification contains such varieties of publicist style as oratory and speeches. What he actually means is probably not so much the spoken variety of the language but spontaneous colloquial speech, a viewpoint which nevertheless seems to give ground for debate.

In 1960 the book "Stylistics of the English Language" by **M. D. Kuznetz** and **Y. M. Skrebnev** appeared. The book was a kind of brief outline of stylistic problems. The styles and their varieties distinguished by these authors included:

Literary or Bookish Style:

- a) publicist style;
- b) scientific (technological) style;
- c) official documents.

Colloquial Style:

- a) literary colloquial style;
- b) familiar colloquial style.

Next comes the well-known work by **I. V. Arnold** "Stylistics of Modern English" (decoding stylistics) published in 1973 and revised in 1981. Some theses of this author have already been presented in this chapter (i. e. those that concern the notions of norm, neutrality and function in their stylistic aspect). Speaking of functional styles, Arnold starts with the kind of abstract notion termed "neutral style". It has no distinctive features and its function is to provide a standard background for the other styles. The other "real" styles can be broadly divided into two groups according to the scholar's approach: different varieties of colloquial styles and several types of literary bookish styles.

Colloquial Styles:

- a) literary colloquial;
- b) familiar colloquial;
- c) common colloquial.

Literary Bookish Styles:

- a) scientific;
- b) official documents;
- c) publicist (newspaper);
- d) oratorical;
- e) poetic.

This system presents an accurate description of the many social and extralinguistic factors that influence the choice of specific language for a definite communicative purpose. At the same time the inclusion of neutral style in this classification seems rather odd since unlike the others it's non-existent in individual use and should probably be associated only with the structure of the language.

One type of sublanguages suggested by Arnold in her classification – publicist or newspaper – fell under the criticism of Prof. Skrebnev who argues that the diversity of genres in newspapers is evident to any layman: along with the “leader” (or editorial) the newspaper page gives a column to political observers, some space is taken by sensational reports; newspapers are often full of lengthy essays on economics, law, morals, art, etc. Much space is also given to miscellaneous news items, local events; some papers publish sequences of stories or novels; and most papers sell their pages to advertising firms. This enumeration of newspaper genres could go on and on [5, 133–145 p.].

4.4 Distinctive Features of the Major Functional Styles of English

A description of five major functional styles given in this section is based on their most distinctive features on each level of the language structure: phonetical (where possible), morphological, syntactical, lexical and compositional. A peculiar combination of these features and special emphasis on some of them creates the paradigm of what is called a scientific or publicist text, a legal or other official document, colloquial or formal speech.

The belles-lettres style

The belles-lettres style is a generic term for 3 substyles:

- a) the language of poetry or simply verse;
- b) emotive prose, or the language of fiction;
- c) the language of the drama.

The purpose of the belles-lettres style is to suggest a possible interpretation of the phenomena of life by forcing the reader to see the viewpoint of the writer. This is the cognitive function of the belles-lettres style. An aesthetic-cognitive effect is a system of language means which secure the effect sought.

The belles-lettres style rests on certain indispensable linguistic features which are:

- 1) genuine, not trite, imagery, achieved by purely linguistic devices;
- 2) the use of words in contextual and very often in more than one dictionary meaning, or at least greatly influenced by the lexical environment;

3) a vocabulary which will reflect to a greater or lesser degree the author's personal evaluation of things or phenomena;

4) a peculiar individual selection of vocabulary and syntax, a kind of lexical and syntactical idiosyncrasy;

5) the introduction of the typical features of colloquial language to a full degree (in plays) or a lesser one (in emotive prose) or a slight degree, if any (in poems);

The belles-lettres style is individual in essence. This is one of its most distinctive properties.

a) **Language of poetry**

The first substyle is verse. Its first differentiating property is its orderly form, which is based mainly on the rhythmic and phonetic arrangement of the utterances. The rhythmic aspect calls forth syntactical and semantic peculiarities which also fall into a more or less strict orderly arrangement. Both the syntactical and semantic aspects of the poetic substyle may be defined as compact, for they are held in check by rhythmic patterns. Syntactically this brevity is shown in elliptical and fragmentary sentences, in detached constructions, in inversion, asyndeton and other syntactical peculiarities.

Rhythm and rhyme are immediately distinguishable properties of the poetic substyle provided they are wrought into compositional patterns. The various compositional forms of rhyme and rhythm are generally studied under the terms versification or prosody.

The poetical language remains and will always remain a specific mode of communication differing from prose. The poetic words and phrases, peculiar syntactical arrangement, orderly phonetic and rhythmical patterns have long been the signals of poetic language. But the most important of all is the power of the words used in poetry to express more than they usually signify in ordinary language.

b) **Emotive prose**

The substyle of emotive prose has the same common features as has for the belles-lettres style in general; but all these features are correlated differently in emotive prose. The imagery is not as rich as it is in poetry; the percentage of words with contextual meanings is not as high as in poetry; the idiosyncrasy of the author is not so clearly discernible. It is a combination of the literary variant of the language, both in words and syntax, with the colloquial variant. It is more exact to define it as a combination of the spoken and written varieties of the language, as there are always 2 forms of communication present – monologue (the writer's speech) and dialogue (the speech of the characters).

The language of the writer conforms or is expected to conform to the literary norms of the given period in the development of the English literary language.

Emotive prose allows the use of elements from other styles as well. Thus we find elements of the newspaper style, the official style, the style of scientific prose.

Present-day emotive prose is to a large extent characterized by the breaking-up of traditional syntactical designs of the preceding periods.

c) Language of the drama

The first thing to be said about the parameters of this variety of belles-lettres is that the language of plays is entirely dialogue. The author's speech is almost entirely excluded, except for the playwright's remarks and stage directions.

The degree to which the norms of ordinary colloquial language are converted into those of the language of plays, that is, the degree to which the spoken language is made literary varies at different periods in the development of drama and depends also on the idiosyncrasies of the playwright himself.

Any presentation of a play is an aesthetic procedure and the language of plays is of the type which is meant to be reproduced. Therefore even the language of a play approximates that of a real dialogue, it will none the less be stylized.

Publicistic Style

This is a style used in public speeches and printed publicist works, which are addressed to a broad audience and devoted to important social or political events, public problems of cultural or moral character. Such communication requires clarity in the presentation of ideas; its aim is to convince the readers/listeners of the truth of the ideas expressed, and at the same time to produce an emotional impact (impression) on the audience. Thus the main features of this style are clear logical argumentation and emotional appeal to the audience. In this way the publicist style has features in common not only with the style of official or scientific works, on the one hand, but also with some elements of emotionally coloured colloquial style, on the other hand. Indeed, in this case the author has no need to make his speech impersonal (as in scientific or official style) – on the contrary, he tries to approximate his text to lively communication, as though he were talking to people in direct contact. Accordingly, the publicist style is characterized by the use of logically connected syntactic structures in their full form, i.e. complete extended sentences connected by conjunctions clearly showing the relations expressed, but at the same time, an emotional impact is achieved by the use of emotionally coloured

vocabulary, just as in belles-lettres style (the style of fiction works) and in colloquial style.

Publicist (oratory) style requires eloquence, and such works are often ornamented with stylistic devices and figures of speech. Some authors of publicist works may prefer verbosity, others – brevity of expression, often resembling epigrams.

There are various genres, in which the publicist style is employed, such as public speeches, essays, pamphlets, articles published in newspapers or magazines, radio and TV commentaries, etc.

The oral variant of publicist style – the oratory style proper (which is used in speeches and mass media commentaries), is especially close to spoken language in its emotional aspect. It is aimed at logical and emotional persuasion of the audience. As there is direct contact with the audience, it allows the speaker to combine effects of written and spoken varieties of language. For example, the author can use direct address (the pronoun of the second person “You”), and often begins his speech with special formulas of address to the audience: Ladies and Gentlemen! My Lords! (in the House of Lords); Mr. Chairman! Highly esteemed members of the conference! or in a less formal situation – Dear Friends! or, with a more passionate colouring – My friends!

As the speaker/author attempts to reach closer contact with the audience, he may use such devices as asking the audience questions:

Sometimes it is said that man cannot be trusted with the government of himself. Can he, then, be trusted with the government of others? Or have we found angels in the forms of kings to govern him? (Th. Jefferson)

Like colloquial style, the publicist style is usually characterized by emotional colouring and connotations, but there is a difference. The emotional colouring of publicist style is lofty: it may be solemn (as in example a) above), or it may be ironic/sarcastic (as in example b)), but it cannot have the “lower” connotations (jocular, endearing, rude or vulgar, slangy) found in colloquial/familiar colloquial speech.

The syntax of publicist style is often characterised by repetition of structures (syntactic parallelism) – a device used to rouse the audience emotionally:

“It is high time this people had recovered from the passions of war. It is high time that the people of the North and the South understood each other and adopted means to inspire confidence in each other” (from a public speech made at the end of the Civil War in the USA).

What do we see on the horizon? What forces are at work? Wither are we drifting? Under what mist of clouds does the future stand obscured? (from Lord Byron’s speech in Parliament)

Syntactic repetition may be combined with lexical repetition (periphrasis):

Robert Burns exalted our race and the Scottish tongue. Before his time we had for a long period been scarcely recognised; we had been falling out of the recollection of the world ... Scotland had lapsed into obscurity ... Her existence was almost forgotten (all those different phrases simply repeat the idea "nobody knew us, Scots, before").

Some Particular Genres of Publicist Style

The Essay

This genre in English literature dates from the 16th century, and its name is taken from the short "Essays" (=experiments, attempts) by the French writer Montaigne, which contained his thoughts on various subjects. An essay is a literary composition of moderate length on philosophical, social or literary subjects, which preserves a clearly personal character and has no pretence to deep or strictly scientific treatment of the subject. It is rather a number of comments, without any definite conclusions.

Nowadays an essay is usually a kind of feature article (белгілі бір тақырыпқа жазылған мақала) in a magazine or newspaper. It is characterized by clarity and brevity of expression, by the use of the first person singular, by expanded use of connecting words (to express clearly all the logical relations in the development of thought), and abundant use of emotionally coloured words, of metaphors and other figures of speech.

Newspaper Speech

English newspaper writing dates from the 17th century. First newspapers carried only news, without comments, as commenting was considered to be against the principles of journalism. By the 19th century newspaper language was recognized as a particular variety of style, characterized by a specific communicative purpose and its own system of language means.

The content of newspaper material is fairly diverse, it comprises news and commentary on the news, press reports and articles, advertisements and official announcements, as well as short stories and poems, crossword puzzles and other such like material for entertainment of the reader.

Newspaper style includes a system of interrelated lexical, phraseological and grammatical means serving the purpose of informing, instructing, and, in addition, of entertaining the reader. As a result of this diversity of purposes, newspapers contain not only strictly informational, but also evaluative material – comments and views of the news-writer (especially characteristic of editorials and feature articles).

As the newspaper seeks to influence public opinion on various social, political or moral matters, its language frequently contains vocabulary with evaluative connotation, such as to allege (the person who allegedly committed the crime), or to claim (the defendant claims to know nothing about it), which cast some doubt on what is stated further and make it clear to the reader that those are not yet affirmed facts. A similar idea is expressed by special grammar structures, e.g. The man is said to have taken part in the affair, or The chief of the police is quoted as saying... Evaluation can be included in the headlines of news items (Government going back on its own promises) and in the commentary on the news, in feature articles, in leading articles (editorials), where emotionally coloured vocabulary is widely employed. The characteristics mentioned are common to different genres of publicist style. Nevertheless, the informative content generally prevails in newspaper material as compared with purely publicist or oratory works.

English newspaper style may be defined as a system of interrelated lexical, phraseological and grammatical means which is perceived by the community speaking the language as a separate unity that basically serves the purpose of informing and instructing the reader.

Since the primary function of newspaper style is to impart information, only printed matter serving this purpose comes under newspaper style proper. Such matter can be classed as:

- a) brief news items and communiqués;
- b) press reports (parliamentary, of court proceedings, etc.);
- c) articles purely informational in character;
- d) advertisements and announcements.

The most concise form of newspaper informational is the headline. The headlines of news items, apart from giving information about the subject-matter, also carry a considerable amount of appraisal (the size and arrangement of the headline, the use of emotionally colored words and elements of emotive syntax), thus indicating the interpretation of the facts in the news item that follows.

Brief news items

The function of a brief news item is to inform the reader. It states only facts without giving comments. Newspaper style has its specific vocabulary features and is characterized by an extensive use of:

- a) special political and economic terms;
- b) non-term political vocabulary;
- c) newspaper cliché;
- d) abbreviations;
- e) neologisms.

The following grammatical peculiarities of brief news items are of paramount importance, and may be regarded as grammatical parameters of newspaper style:

- a) complex sentences with a developed system of clauses;
- b) verbal constructions;
- c) syntactical complexes;
- d) attributive noun groups;
- e) specific word order.

The headline

The headline is the title given to a news item of a newspaper article. The main function of the headline is to inform the reader briefly of what the news that follows is about.

Syntactically headlines are very short sentences or phrases of a variety of patterns:

- a) full declarative sentences;
- b) interrogative sentences;
- c) nominative sentences;
- d) elliptical sentences;
- e) sentences with articles omitted;
- f) phrases with verbals;
- g) questions in the forms of statements;
- h) complex sentences;
- i) headlines including direct speech.

Advertisements and announcements

The function of advertisement and announcement is to inform the reader. There are 2 basic types of advertisements and announcements in the modern English newspaper: classified and non-classified (separate).

In classified advertisements and announcements various kinds of information are arranged according to subject-matter into sections, each bearing an appropriate name.

As for the separate advertisements and announcements, the variety of language form and subject-matter is so great that hardly any essential features common to all be pointed out.

The editorial

Editorials are an intermediate phenomenon bearing the stamp of both the newspaper style and the publicistic style.

The function of the editorial is to influence the reader by giving an interpretation of certain facts. Emotional coloring in editorial articles is also achieved with the help of various stylistic devices (especially metaphors and epithets), both lexical and syntactical, the use of which is largely traditional.

On the whole we may single out the following **features typical of newspaper style**:

- **in vocabulary** – the use of special political or economic terminology (constitutional, election, General Assembly of the UN, gross output, per capita production);

- the use of lofty, bookish vocabulary, including certain clichés (population, public opinion, a nation-wide crisis, crucial/pressing problems, representative voting), which may be based on metaphors and thus emotionally coloured: war hysteria, escalation of war, overwhelming majority, stormy applause/a storm of applause, captains of industry, pillars of society), the bulwark of civilization;

- frequent use of abbreviations – names of organizations, political movements, etc.: UN (United Nations Organization), NATO (North Atlantic Treaty Organization), EEC (European Economic Community), UK (The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland), FO (Foreign Office), PM (Prime-minister), MP (member of Parliament), etc;

- the use of neologisms, since newspapers quickly react to any new trends in the development of society, technology, science and so on: sputnik, a teach-in (the form of campaigning through heated political discussions), black Americans/Afro-Americans (=Negroes), Latin Americans (emigrants from South America), front-lash (a vigorous anti-racist movement), stop-go politics (=indecisive policies), a shock announcement, to work flat out(=to work very hard), a frosty reception;

- **in grammar** – the use of complete simple sentences, of complex and compound sentences, often extended by a number of clauses:

The Secretary to the Treasury said he had been asked what was meant by the statement in the Speech that the position of war pensioners would be kept under close review.

On the other hand, in newspaper headlines we find elliptical sentences, with the finite verb omitted or replaced by a non-finite form, and the grammatical articles also often omitted:

Price rise expected (=A rise in prices is expected); Witnesses silent in court (=The witnesses are silent during the court trial); Prime Minister on new tax (=What the Prime Minister said about the new tax).

Scientific prose style

The language of science is governed by the aim of the functional style of scientific prose, which is to prove a hypothesis, to create new concepts, to disclose the internal laws of existence, development, relations between different phenomena, etc. There are following characteristic features of scientific style:

a) the logical sequence of utterances;

- b) the use of terms specific to each given branch of science;
- c) so-called sentence-patterns. They are of 3 types: postulatory, argumentative and formulative;
- d) the use of quotations and references;
- e) the frequent use of foot-note, of the reference kind, but digressive in character.

The genre of scientific works exists for the most part within the bounds of the written form of language (scientific articles, monographs or textbooks), but it may also manifest itself in its oral form (in scientific reports, lectures, discussions at conferences, etc.); in the latter case this style already has some features of colloquial speech.

The aim of scientific speech is to present precise information, therefore it requires the use of special terminology which does not admit of polysemy or of figurative meanings, of emotional connotations (all of which is typical of colloquial and publicist styles). The author of scientific works tends to sound impersonal, hence the use of the pronoun "We" instead of "I", of impersonal constructions, of the Passive Voice (which allows the author not to mention himself or any other subjective participants of the events described).

The syntax of scientific speech is characterized by the use of complete (non-elliptical) sentences (unlike the syntax of colloquial speech), the use of extended complex and compound sentences without omission of conjunctions, as these connectors enable the author to express the relations between the parts more precisely (as different from the asyndetic connection typical of colloquial speech); the use of bookish syntactic constructions, such as complexes with non-finite forms of the verb; the use of extended attributive phrases, often with a number of nouns used as attributes to the following head-noun (Noun + Noun construction). See some examples of grammar structures typical of scientific language:

Noun + Noun constructions:

the sea level; the time and space relativity theory; the World peace conference; a high level consensus; the greenhouse effect; carbon dioxide emissions; fossil fuel burning; deforestation problems (=problems related to the disappearance of forests on the earth).

Passive Voice constructions:

Water is not the sole variety of substance from which oxygen can be obtained.

Methane is produced by leaks from gas pipelines.

Bookish syntactic structures:

The compound type of predicate: These gases are easy to control but they are persistent once emitted (=It is easy to control these gases, but it is

hard to stop them when they come out). Deforestation is probably even harder to change (=It is even harder to change the situation when forests begin to disappear).

The use of abstract nouns, gerundial, participial or infinitive phrases and complexes instead of the much simpler clauses with conjunctions: Apart from this, **controlling** emissions of greenhouse gases would require huge **increase** in energy **efficiency** (=Besides, if we want to control the gases which come out when the air becomes warmer, we shall have to produce much more energy); **Agreement** to implement such huge projects would require **overcoming differences** between countries (=If we want to agree to carry out such big projects, we shall have to change the situation when every country is different from another); The measures **suggested** are worth **considering/require careful** consideration (=It is necessary to think about the measures that we have suggested); Our planet is known to have been hot once and to have grown cooler in the course of time (=We know that once it was hot and then grew cooler).

Special emphatic constructions to lay a logical stress on some part of the sentence: It is not solely from water that oxygen is to be obtained (=we can get oxygen not only from water). It is on these terms that the UN would be prepared to intervene into the conflict (=The UN will intervene only on these terms). The impersonality of scientific writings can also be considered a typical feature of this style.

The style of official documents

In standard literary English this style is not homogeneous and is represented by the following substyles or variants: 1) the language of business documents; 2) the language of legal documents; 3) that of diplomacy; 4) that of military documents.

The main aim of this type of communication is to state the conditions binding two parties in an undertaking. The most general function of the style of official documents predetermines the peculiarities of the style. The most noticeable of all syntactical features are the compositional patterns of the variants of this style.

The over-all code of the official style falls into a system of subcodes, each characterized by its own terminological nomenclature, its own compositional form, its own variety of syntactical arrangements. But the integrating features of all these subcodes emanating from the general aim of agreement between parties remain the following: 1) conventionality of expression; 2) absence of any emotiveness; 3) the encoded character of language; symbols and 4) a general syntactical mode of combining several pronouncements into one sentence

Official (legal, diplomatic, etc.) and business documents are written in a formal, “cold” or matter-of-fact style of speech, which requires the choice of a special kind of vocabulary, grammar forms and structures. Such documents often require the use of special formulas of politeness and clichés, e.g. I beg to inform you; I beg to move; I second the motion; the items on the agenda, the above-mentioned, hereinafter named; on behalf of; Dear Sir; We remain respectfully yours, etc. Official documents are frequently characterized by the use of abbreviations or conventional symbols.

MP (Member of Parliament), Gvt (government), Ltd (company of limited liability), Co (company); ad (advertisement); AD (Anno Domini = since Christ's birth); BC (before Christ's birth); USA; UK; \$ (dollar); Lb. (pound), etc.

Official or business documents may require special patterns. The syntax of official or business style is characterized by the frequent use of non-finite forms – gerund, participle, infinitive (Considering that...; in order to achieve cooperation in solving the problems), and complex structures with them, such as the Complex Object (We expect this to take place), Complex Subject (This is expected to take place), the Absolute Participial Construction (The conditions being violated, it appears necessary to state that...).

The vocabulary is characterized by the use of special terminology (memorandum; pact; the high contracting parties; to ratify an agreement; extra-territorial status; plenipotential representative; proceedings, protocol, the principles laid down in the document, etc.) and generally by the choice of lofty (bookish) words and phrases: plausible (=possible); to inform (=to tell); to assist (=to help), to cooperate (=to work together), to be determined/resolved (=to wish); the succeeding clauses of the agreement, to reaffirm faith in fundamental principles; to establish the required conditions; the obligations arising from treaties and other sources of international law; to promote (=to develop) and secure (=to make stable) social progress; with the following objectives/ends (=for these purposes) [5, 145–158 p.].

Practice Section

1 What extralinguistic factors are involved in the notion of style? How do style and personal factors correlate? What styles exist in any national language?

2 What is the literary norm of a language? What does the term “a norm variation” imply? How is each style characterised by the function it fulfils?

3 Compare the classifications of functional styles in English.

4 What do you know about the scientific style?

- 5 Characterize the official style.
- 6 Discuss the peculiarities of the newspaper style.
- 7 What are the main features of the publicist style?
- 8 What is the status of the belles-lettres style among other functional styles?
- 9 Find texts demonstrative of each functional type and analyze their distinctive features on all levels.

5 Қазақ тілі лексикасының стилистикалық классификациясы

Стилистика ғылым ретінде тіл білімімен тығыз байланысты, сондықтан да стильдерге сараланады, олардың айырым белгілері дараланып, ұқсас жақтары болса, оның себебі түсіндіріледі. Стилистика тілмен байланысты ғылым болғандықтан, сөйлеу тілі, әдеби жазба тілі, оның әрбір салаларындағы стильдерін қамтиды. Әдеби жазба тіл стильдерінің өзі ресми іс қағаздар стилі, ғылыми стиль, публицистика (газет-журналдар, телевизор, радио хабарлары) стилі, көркем шығарма стилі болып бөлінеді. Стилистика, сөйлеу тілі, жазба тілмен тығыз байланысты болғандықтан, қарым-қатынас, хабарлау, әсер ету құралдары болып табылатын тілдік элементтердің (дыбыс, сөз, сөз тіркестері, екпін, интонация, т.б.) сөйлеу, жазба барысындағы белгілі бір әдеби нормаға сай дұрыс та әсерлі қолданылуын, көңілдегі көрікті ойдың тіл арқылы айқын да анық жеткізілуін, эмоционалды-экспрессивтік мәні бар амал-тәсілдері орынды, тиімді болу жақтарын мақсат етеді. Сондықтан стилистика пәні сөйлеу, жазу барысындағы тілдік амал-тәсілдердің – сөз жасау, сөздерді түрлендіру, сөйлем құрау т.б. дұрыс жұмсалу жағын үйрету стилистиканың негізгі міндеті саналады.

Стилистика – тіл білімінің негізгі салаларының бірі. Тілдік элементтердің дұрыс, әсерлі қолданылуын өзінің объектісі ретінде стилистика тіл білімінің барлық салаларымен тығыз байланысты. Ол сөз ішіндегі дыбыстардың жүйелі жұмсалуды, орфографиялық, орфоэпиялық заңдылықтардың нормасын, сөз мағыналарының жүйелі қолданылуын, морфологиялық сөз тұлғалары мен грамматикалық формалардың жүйелілігін, сөз тіркестері мен сөйлемдердің әр түрлі конструкцияларының айтылмақ ойға сай жүйелі де әсерлі болу жағын үйрететіндіктен, тіл білімінің барлық салаларымен (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис) тығыз байланысты, олардан көп жоғары тұрады. Стилистикалық мәселелерді қарастыруда, көркем шығарма тіліне лингвистикалық талдау жасаумен қарастырмайтын, онымен байланыспайтын тіл саласы жоқ. Пунктуациялық стилистиканың атқарар қызметі зор. Тіпті тілдің тарихи тұрғыдан қалыптасуында стилистика объектіден тыс қалмайды. Стилистика тіл мәдениетімен де тығыз байланысты. Тіл мен әдебиет филология ғылымдары ретінде осы стилистика пәнінде түйіседі. Себебі жазушы таңдаған тақырып шығарманың бүкіл құрылымынан (конструкциясы) туған жағымды, жағымсыз кейіпкер, табиғат көрінісі, белгілі бір ортаның суреті, оған деген көзқарас бүкіл шығарманың идеясы тілден,

оны әсерлі жеткізу мақсатындағы көріктеу тәсілдерінің (стилистикадан) тыс болуы мүмкін емес. Олай болса, болашақ білікті маман дайындауда стилистиканың мәні зор.

5.1 Сөздің негізгі мағынасы

Сөздің лексикалық мағынасы заттың, құбылыстың нақ сөзі болмағанымен, ұғым арқылы түсірілген солардың бейнесі деп есептеледі. Сөздің негізгі мағынасы айтушы мен тыңдаушыға ортақ нақты заттық ұғымды білдіреді. Нақты заттық ұғым сөз арқылы сөйлемде өзге сөздермен ешбір қарым-қатынасқа түспей-ақ статикалық күйде ұғынылады. Сөздің нақ осындай мағынасы әдетте лексикалық мағына деп аталады. Сөздің лексикалық мағынасы, негізгі мағынасы, тура мағынасы деген сөздер өзара синоним ретінде жұмсалады. Мәселен, аспан, тоғай, өзен, қызыл, сары деген сөздер өзінің тура мағынасында осы тұрған қалпында айтушыға да, тыңдаушыға да бірдей түсінікті. Өйткені бұлар айналамыздағы бәрімізге танымал зат пен құбылыстың атауы, күнделікті көріп жүрген шындық өмірдің көрінісі. Сөздің нақтылығынан гөрі жалпылық қасиеті басым. Сондықтан ең алдымен адамның есіне сөздің жалпы мағынасы түседі. Мәселен, адам дегенде ойлау және сөйлеу қабілеті бар, өмірге қажет өндіріс құралдарын өндіре алатын және сол құралды қоғамдық еңбек процесіне пайдалана алатын жалпы жан иесін еске аламыз.

Сөздің жалпы мағынасымен қоса, нақтылы мағынасы болды. Сөздің нақтылы мағынасы белгілі контексте айқын көрінеді. Мұндай мағынаны сөздің қосымша мағынасы немесе туынды мағынасы деп те атауға болады. Сөздің туынды мағынасы оның негізгі номинативті мағынасы арқылы, соның негізінде түсініледі. Мәселен, адам деген сөзді негізгі лексикалық мағынасынан туған қосымша туынды мағыналарын белгілі контексте алып көрсетейік. Мысалы: Естіп, көріп, ұстап, татып көрсе, дүниеде жақсы-жаманды таниды дағы сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады (Абай). Атаның ұлы болма, адамның ұлы бол дейді жақсылық (Мұхтар Әуезов).

Осындағы бірінші сөйлемдегі адам деген сөз бүкіл адамзат ұғымында емес, әйтеуір бір адам, белгілі бір кісі деген мағанада бүтінің бөлшегі ретінде жұмсалса, екінші сөйлемдегі адам белгілі бір кісі емес, бүкіл адамзат та емес солардың аралындағы көпшілік, қауым, халық деген мағанада қолданылып отыр.

Сөздің нақтылы мағынасының өзі бірде ұлғайып, бірде кішірейіп отыратын шартты ұғым. Қосымша немесе туынды мағына негізгі

лексикалық мағынаның бөлініп-жарылып қолданылуы, соның ұшқындап таралуы. Бұлар да заман өткен сайын тұрақталып бекиді, орнығып әбден қалыптасады. Сөйтіп, негізгі лексикалық мағынамен парапар болып, терезесі теңеліп, белгілі контекстке түспей-ақ, қалай айтылса түсінікті болып тұра береді. Мәселен, сиыр су ішсе, бузау мұз жалайды (мақал) дегендегі сиыр төрт түлік малдың бірі, аша тұяқты ірі кара ұғымында емес, осы түліктің бұзаулайтын, сүт беретін аналығы деген мағынада айтылып тұр. Демек, бұл сөздің де жинақты ұғымымен қатар нақтылы кішірейіп айтылатын қосымша мағынасы да барлығын көреміз.

Сөздің мағыналық жағынан дамуына сыртқы себептер де, ішкі себептер де ықпал стеді. Сөз мағынасының ішкі (лингвистикалық) өзгерістерінің бір себебі, жаңа сөз немесе жаңа мағына сөздік құрамға келіп қосылғанда, бұрыннан тілде бар сөздердің мағыналарымен өзара тығыз қарым-қатынасқа түсіп, солармен синонимдік байланыста жұмсалады. Сөздік құрамға келіп қосылған жаңа сөз не жаңа мағына бұрыннан тілде өмір сүріп келе жатқан байырғы сөздер мен мағыналарға қандай әсері болса, байырғы сөздер мен байырғы мағыналардың жаңа сөздер мен жаңа мағыналарға да сондай әсер етуі ықтимал. Бұлар бірнеше амал-тәсілдер арқылы жүзеге асады. Қазақ тіліндегі жаңа мағыналардың даму жолдары метафоралық, метонимиялық және синекдохалық тәсіл арқылы келіп шыққан. Оларды біз төменде қарастыратын боламыз.

5.2 Қазақ сөздерінің лексикалық мағыналарының түрлері

5.2.1 Архаизмдер және историзмдер

Тарихи жанрда жазылған шығармаларда көркемдік қызмет атқаратын тілдік құралдардың бірі – көнерген және тарихи сөздер болып табылады. Олар тарихи шындықты дәлірек беруде түрлі сипаттамалық қызмет атқарады. Мұндай жағдайда көне сөздердің, әсіресе көркем образ тудырудағы, кейіпкерлерге тілдік мінездеме берудегі т.б. көркемдік қызметтері жүзеге асады. Сонда ғана өткен дәуірде өмір сүрген ата-бабаларымыздың тыныс-тіршілігі, ой ағымы, сөйлеуі, тілі арқылы көрінеді. Өйткені тарихи шығарма өңін келтірер стильдік құрал – көнерген сөздер. Көне сөздердің көркем шығармаларда қолданылу ерекшеліктері жайлы зерттеулер, мақалалар, пікірлер баршылық. Көнерген сөздерді стильдік мақсатта орынды жұмсай білген жазушы М. Әуезов «Абай жолы» романында өткеннің тұрмыс-салтын, ел өмірін шынайы суреттеу үшін шеберлік танытқан. Дуаны бұл болыстардан бөлек болса да, жері көршіліс керей де бар: старшын, мыңбасы, жүзбасы, би, хан, сұлтан т.б.

Кейбір мәдени құралдар, ел билеуге байланысты сөздер, қару-жарак атулары сияқты лексикалық топтар өткен заманға тән тенеулерді құрады. Бұларды көркем образ тудыру, шығарманың көркемдігін, әсерлілігін арттыру үшін жұмсайды.: Қандауырдың жүзіндей қайқы кірпіктері (портрет): Хан аға – жақ болғанда, сұлтан-іні – жебе: қайраусыз қара қанжар, берік түйінді берен сауыт болған біз едік – тәрізді экспрессивті эпитет, тенеулерде қару-жарак атауларын адамзатқа тенеу болса, бұл Мағауин тіліндегі өзіндік, поэтикалық тіркестер. Архаизмдер құрамы жағынан әр алуан. Олардың көбі әдет-ғұрыпқа, салт ерекшеліктеріне, әкімшілікке, қару-жаракқа байланысты болып келеді: қол ұстатар, жыртыс салу, датқа, хан, старшын, жебе, батсайы т.б. [1, 31–32 б.].

5.2.2 Неологизмдер

Тілдің сөздік құрамы әрдайым өзгеріп, толығып, дамып отырады. Әдеби тілдің қызметі артып, байыған кезде жаңа ұғымдар, жаңа сөздер пайда болады. Олар қазіргі кезеңдегі саяси, әлеуметтік, мәдени өміріміз, ғылыми-техникалық дүниемізге жаңалықтар ену нәтижесінде пайда болады. Жаңа сөздер пайда болғанда бірден жұртқа түсінікті де, үйреншікті де бола бермейді. Оларды тіл ғылымында неологизм деп таниды. М. Балақаев: «Жаңа сөздер жүребара тілдің сөз жасау заңдылықтарына сәйкес, белгілі модель арқылы жасалса, оларды әдеби тілге енгізіп, баспасөзде қабылдау арқылы жұртшылыққа дағдылы сөз қатарында танылғанда, неологизм дәрежесінен өтіп, жалпыхалықтық сипат алады», – дейді. Жаңа қолданыстар тек қана ұғымдарды білдіру үшін ғана емес, бұрыннан келе жатқан зат, бұйым, құбылыстарды дәлірек, дұрысырақ етіп қайта атау үшін де туып жатады. Бұрын проводник, пляж, призер, овощ деген орысша атап жүрген сөздерге қазақша балама тауып, бұл күнде жолсерік, жағажай, жүлдегер, көкөніс деп атап, қолдандық.

Жаңа сөз қажеттілігі 1920-30 жылдары ерекше айқындалды да, көптеген жаңа сөздер енді (құлақтандыру, екпінді, мүше, ұйым, т.б.), 1940-60 жылдары аялдама, балмұздақ, перзентхана, оқырман, космос т.т. енді. Соңғы кездері жаднама, жаһандану, басылым, кеден, құжат т.б. сөздер орнығып қалыптасты [1, 32 б.].

5.2.3 Диалектизмдер

Диалектизмдер – жалпыхалықтық тілдің нормасынан ауыт-қыған, белгілі аймақта ғана қолданылатын, таралу шегі бар тілдік ерекшеліктер.

Көркем әдебиет стилінде кейбір диалектизм әдеби тілдік баламасы тұрса да қолданылады. Бұл – таза стильдік мақсатпен байланысты мәселе. Кейде бір сөйлемде бір сөзді екі рет немесе одан

да көбірек қайталап қолдануға тура келеді. Егер ондай әдеби сөздің жергілікті халық тілінде диалектілік сынары бар болса да оны жазушылар көркем әдебиет стилінде қолданады. Бірақ Жамбыл облысы тұрғындарының, тіліндегі ашық-машық сөзі сияқты диалектизм сөз қайталаудан қанша қашқанмен де, көркем әдебиет стилінде, авторлық ремаркада қолданылмайды. Осы ашық-машық (топса) немесе Жайық маңында аманбыз, сау-сәлеметбіз деген ұғымда жұмсалатын мұз қара көк (мұздай қара көк деп те айтады) тәрізді диалектілік құбылысты автор сөзінде қолданудың орынсыздығын былай қойғанда, кейіпкер тілінің өзінде де үнемі ұтымды бола бермейді. Демек, жергілікті тілдік ерекшелікті көркем әдебиет стилінде қолдануда да белгілі бір шек бар. Ақын жазушылардың қай-қайсысының да шығармасынан (мүмкін біреуінде аз, екіншісінде одан көбірек болар) диалектілік ерекшелік кездеспей отырмайды. Өйткені, әр адам, әсіресе әрбір сөз шебері – таза әдеби тілдің ғана емес, сонымен қоса белгілі дәрежеде, белгілі бір аймаққа тән диалектіні де сақтаушы. Жазушы диалектизмді өзінің авторлық баяндауында әдейі қолдануы да мүмкін. Мұның көркем әдебиет стиліне еш оғаштығы жоқ. Мысалы ат жегу деудің орнына кей жерде ат шегу деп те айтады. Көркем әдебиет стиліндегі авторлық ремаркада шырлағанын, шақ, қызалақ, пәтті, пәті, көз нәлеті тәрізді жергілікті диалектілік ерекшелік сирек ұшырасады. Көркем әдебиет стилінде диалектизм көбінесе диалогта қолданылады. Автор жергілікті жердің тіл ерекшелігін, сөз байлығын аңғартуды көздеп, кейіпкердің қай жақтың адамы екенін байқату үшін әдейі қосады [1, 32–33 б.].

5.2.4 Кәсіби сөздер

Диалектизмге қарағанда, кәсіби лексиканың қолданылу аясы кеңірек. Лексиканың бұл саласына белгілі бір аймаққа ғана тән кәсіп түрлерімен, мысалы, көмір өнеркәсібімен, мақта өсірумен, балық шаруашылығымен байланысты сөздер, термин ыңғайында әр түрлі атаулар жатады. Кәсіби лексика элементі белгілі бір көлемде әдеби шығармаларда да байқалады. Мысалы, Мен бүгін сүген ұстадым. Аудың жалғыз көзіне сағалынан ғана ілініп тұр екен. Ол неменің асау болатыны қайда? – Қыста балықта қауқар қала ма. – Балықтың ішінде, жарықтық, бекіре ғой жуасы...

– Онан көрі берегіректе, балық тондататын үлкен мұз қала бар. Мұз қаланың түкпірінен еңгезердей біреу шықты. Бұл осы промсолда қара жұмысшы. Жаз айларында балықты бабына келтіріп тұздайтын солельщик (Ә. Нұрпейісов). Жазушы мақташы не балықшы өмірін суреттеуді мақсат етсе, ол сол шаруашылық саласында бұрын-соңды пайда болған термин сөздерді, жаңа

атауларды аттап кете алмайды. Автор оларды көркем әдебиет стилінің шарты бойынша ретіне қарай, қажетінше пайдалана білуге тиіс. Өйтпейінше жазушы өзінің алдына қойған көркемдік мақсатқа толық жете алмас еді.

Кәсіби лексиканың әр кезгі даму көрінісін белгілі дәрежеде көркем әдебиет стилінен де көруге болады. Айталық «Қарағанды» романында өндіріс өмірі, кеншілер тұрмысы суреттеледі. Кәсіби лексикада кейін пайда болған атаулар, тың ұғымдар бұл шығарманың тілінен де айқын сезіледі. Мысалы: Алдында қос темір жолдың түйіскен басында **барабан**. Барабанға оралған **сталь арканның** екі ұшы екі **вагонеткада**. (Ғ. Мұстафин). Кәсіби лексика публицистикалық стильде де, мысалы, түрлі жол жазбада, очеркте т. б. ара-тұра қолданылады. Автор оны мұнда да сол суреттеліп отырған уақиғаны оқырманның көз алдына нақтылы түрде, дәл елестету үшін пайдаланады [1, 33–34 б.].

5.2.5 Кіріме сөздер

Кіріме сөздердің өзіндік қолданылу мақсаты, стильдік ерекшеліктері болу керек. Аударуға болатын басқа тілден енген сөздерді сол қалпында қолдану әдеби норманы бұзғандық емес, белгілі бір стильдік мақсатта жұмсау ерекшеліктері болады. Мысалы, Абай «образование» сөзін орыс мектептерінде, орыс тілінде және азаматтық мазмұндағы оқу екенін айыру мақсатында қолданған кейбір әкімшілік орындарын нақты әрі дәл беру үшін кейбір орыс сөздерін, тіркестерді аудармай сол күйінде жұмсайды: военный, губернатор, уездной, начальник, т.б. Кейбір кіріме сөздерді түсіндіре кету мақсатымен оған балама боларлық қазақ сөздерін қатар қолданады: Ол монастырь-сопылар тұратын жер. XIX ғасырда мектеп – мұсылманша төменгі діни оқу орнының атауы болғандығы, өкімет тарапынан ашылған мектепті «школ» деп атағандығын Абай шығармаларынан білеміз.

Кей акын-жазушылар кейіпкердің ой-өрісінің төмен екендігін көрсету үшін кіріме орыс сөздерін стильдік мақсатта қолданады: – Айда, давай, көтер, көк мойынды, – дейді (Б. Майлин). М.Мағауин «Аласапыран» романында да автор кіріме орыс сөздерін орыс сарайындағы қызмет адамдарын суреттеуде жұмсайды: вот, вор, царевич, приказ, т.б. [1, 34–35 б.].

5.2.6 Қарапайым сөздер. Жаргондар

Көбінесе сөйлеу тілі стилінде айтылып, ал әдеби тіл стильдерінде сирек ұшырасатын белгілі бір сөздер бар. Мұндай қарапайым сөздер ара-тұра көркем әдебиет стилінде белгілі бір стильдік мақсатта

жұмсалады. Жастау жігіт қойнынан бүктелген қағазды шығарып, Қамилаға қарап күлімсіреді:

– Мынаған доңғал басынды басып жіберші – деп.

– Жоқ, жолдас, кеңсеге бар, мөрді қалтаға салмаймын, кеңседе болады, – деп Камила жауапты қысқа қайырды (Б. Майлин).

Ескендір сияқты судырлар елдің үрейін ұшырып (сонда).

Осы мысалдардағы доңғал бас (мөр), судырлар (белсенділер) қарапайым сөздері кейіпкер тілінде айтылып тұр. Мұндай стильдік мақсаттағы қарапайым сөздер, негізінен, кейіпкер тілінде қолданылады. Сөйлеу стиліндегі кейбір теңеу құралдары әдетте тым қарапайым, тіпті дөрекі болып келеді. Бұл тәрізді жекелеген қарадүрсін сөз қолданыс ертеректегі әдеби шығармалардың тілінде, атап айтқанда, авторлық баяндауда ұшырасатын. Мысалы, Алпысқа қалай қарайсың? – сексенді көзіме тықты, жарықтығым. Берген жоқпын. Осы кезде сайтандай Ерден жетіп келді; Шал елу тиынды тастағасын, «тағы, бес тиын тастайын, саған да ырым болсын» деді, бес сом тастап тұрған немедей (С. Мұқанов).

Сөйлеу тілі лексикасын стильдік тұрғыда сипаттағанда мына бір сөздерді де өз алдына бөлек, жеке айту керек. Мысалы пошым, неме, көзір, пәленше, түгенше тәріздес қарапайым сөздердің, варваризм атаулының да тіл байлығына жататыны мәлім. Бірақ олар да белгілі бір стильде ғана жұмсалады. Әлгі сөздер сөйлеу тілі лексикасына тән. Осы себепті көбінесе сөйлеу стилінде қолданылады. Сондай-ақ, кейде белгілі бір стильдік мақсат үшін көркем шығармада да, сықак-мысал түрінде жазылған очерктерде де кездеседі [1, 35–36 б.].

6 Қазақ тілінің экспрессивтік стилистикасы

6.1 Экспрессивті стилистиканың фонетикалық ерекшеліктері

Адамның эмоциясын жеткізудегі тілдің экспрессивтік қызметі ғалымдардың назарын көптен бері аударып келеді. Стилистиканың ғылым ретінде дамуына түрткі болған В. Гумбольдт, К. Фосслер зерттеулері дүниеге келген заманнан бері бұл бағытта көптеген еңбек жазылды. Сол кезеңдегі тілдің эстетикалық табиғатын оның экспрессивтік қызметімен тығыз байланыста қараған тұжырымдар бүгінде дамытылып, стилистиканың экспрессивтік стилистикасы саласының арнайы қарастыратын мәселелеріне айналды.

Қазақ тілі экспрессивтік стилистиканың бүгінгі күнде өзекті мәселеге айналуына қазіргі қоғамдағы жеке тұлғаны тануға деген ерекше ықыластың, осыған байланысты қоғамдық ғылымдардың дамуындағы жаңа гуманитарлық парадигманың қалыптасуы да ықпал етіп отыр. Бұл бағыттағы ғылыми-теориялық зерттеулер мен талдаулар психоллингвистика, этнолингвистика, когнитивтік лингвистика, этнопсихология, жеке тұлғаның лингвопсихологиясы, лингвокогнитивтік психология, лингвомәдениеттану мәселелерін анықтауға қажетті ақпараттарды береді. Экспрессивтік стилистиканы ғылыми-теориялық тұрғыдан зерттеудің перспективасы тілдегі дара стиль категориясын, көркем шығарма тілін, функционалды стилистика, стилистикалық ресурстар, сөз мәдениеті т.б. мәселелерді әр қырынан және тереңірек зерттеуге ықпал етеді.

Халықтың ақыл-ой, дүниетанымы, өмір сүру тәсілі материалдық және рухани мәдениеті, тарихы, сол материалдық, рухани дүниелерінің қалыптасуы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары сияқты белгілер ұлт болмысын құраса, оны тіл арқылы танып білу бірінші кезектегі өзекті мәселе болып табылады. Ұлт болмысы – мазмұны кең, терең ұғым, сондықтан лингвистикалық зерттеулердің де шеңбері кеңейіп, этнос табиғатын танытатын ғылымдармен байланысы нығаюмен қатар, ұлт болмысын мәдени байлықтары тұрғысынан ашатын экспрессивтік стилистика тәрізді жаңа лингвостилистикалық саланың өмірге келуіне себеп болып, зерттеудің ауқымдылығы оны кең көлемде қарастырудың қажеттілігін қалыптастырады [6, 3–4 б.].

6.1.1 Дыбысқа еліктеу

Еліктеуіш сөздер қазақ тілінің ұлттық дүниетанымының негізгі басты қасиеттерін анықтайды. Олар – көне тілдік қор, бейнелі көркемдік қасиеті, стильдік мәнері арқылы ұлт тілінің нақышты шұрайлы бөлігі болып табылады, сондықтан оны стилистикалық тұрғыдан оның әлі ашылмаған ұлттық тілдің бояулы өрнегін

стилистикалық тұрғыдан бағамдауға, түсінуге көмектеседі. Әсіресе, еліктеуіш сөз дыбыс ұйқасымдылығына құрыла келіп, сезімді селт еткізер мәнерімен айрықша қолданыста жиі ұшырасады. Мысалы,

Жанарын-ай, жанары тамаша екен!

Жалт етіп тағы бір қараса екен,

Қыран баулап өсірген бала бүркіт!

Қандай ғана қазақтың баласы екен! (М. Мақатаев).

Осындағы адамның көз жанарының сөзбен жеткізіп бере алмас сәулелі нұрын адам жүрегіне шоқ тастар, сұлулыққа табынтып «жалт» етіп қарауы адресаттың үміт-тілегі бейнелеуіш еліктеуіш сөзі арқылы әсерлі берілген [1, 44 б.].

6.1.2 Аллитерация және ассонанс

Аллитерация және ассонанс дыбыстық қайталауға негізделеді. Аллитерация – сөз ішінде қатар немесе алшақ тұрған бірдей немесе ұқсас дауыссыз дыбыстардың қайталанып келуі. Стилистикалық мәнерлілікті күшейтудің ерекше амалы ретінде клишеге түсірілген синтаксистік құрылымдарда, мақал-мәтелдерде, күнделікті тұрмыстық қарым-қатынаста кең қолданылады. Аллитерация ауызекі шығармалардан, поэтикалық шығармалардан басқа прозалық мәтіндердің де дыбыстық ұйымдасу ырғағына, мәтінге тән авторлық көңіл-күйді жеткізуге әсер етеді. Мысалы:

Төбелер түгел өртеніп бара жатқандай,

Осынау өрттен өзі бір рахат тапқандай.

Бүрісіп қыста, бүк түсіп жатушы еді олар,

Батырдай бейне басына жүрген бақ қонбай.

(Т. Молдағалиев)

Аллитерация құбылысы сияқты ассонанс та кең мағынада түсініледі, ол дауысты дыбыстардың сөз ішінде үндесіп, үйлесіп келіп, фоностилистикалық құрал болу қызметін белгілейді. Дауысты дыбыстардың үндестігі қазақ тілінде сингармонизм заңдылығымен байланысты қарастырылады да, көп жағдайда оның эстетикалықтан гөрі тілдік қасиет-сапасына көңіл бөлініп жатады. Бірақ ассонанстық қайталамалар сөйлеуге әуенділік, өлшемдердің сәйкестілігін, мәтінді нақты бір эмоционалдық күйде қабылдауға мүмкіндік береді. Ассонанс аллитерациямен бірге қолданылып, дыбыстық мәнерлілікті күшейтіп тұрады және осының салдарынан белгілі бір буындар қайталанып келіп, мәтіннің стилистикалық ұйымдасуына әсерін тигізіп тұрады: Шым ете түсті өн бойым, Көзқарасыңды байқап қап. Бөлініп кетті демде ойым, Жас көңіл қалай жай таппақ [6, 15–17 б.].

6.1.3 Ұйқас

Ұйқас дегеніміз өлең тармақтарындағы аяққы сезердің дыбыстас естілуі, үндестігі. Жалпы ұйқас ырғақты күшейтеді, тармақ жіктерін ажыратады. Қазақ өлеңі, оның ішінде Абай өлеңдері де аяққы ұйқасқа құрылған. Абай өлеңдерінде ұйқастың қазақ әдебиеті теориясын айтылатын түрлерінің (қара өлең ұйқасы, шұбыртпалы, ерікті, кезекті, шалыс, егіз, аралас ұйқастар) бәрі бар. Абайдың ерен ақындық шеберлігі мен жаңашылдығының көрінісі – өлеңнің шумақты-шумақсыз құрылымына, сондай-ақ, шумақты өлеңдерінің неше тармақтан тұратындығына қарай ұйқас суретін құбылту – ақынның 4 тармақты, 7-8 аралас буынды өлеңдерінің көпшілігі -а, -б, -а, -б суретті шалыс ұйқасқа құрылған. Мысалы:

Желсіз түнде жарық ай, -а

Сәулесі суда дірілдеп. -б

Ауылдың жаны терең сай, -а

Тасыған өзен күрілдеп. -б

Абайдың 4 тармақты бірөңкей 7 буынды немесе бірөңкей 8 буынды өлеңдері -а, -б, -а, -б және -а, -а, -б, -а суретті ұйқаспен жазылған. 6 тармақты, шумақты кейбір ұйқас өлеңдері -а, -б, -а, -б, -в, -в түрінде келеді, бұл да Абай шығармаларынан басталатын ұйқастың түрі:

Ғашықтық іздеп тантыма -а

Аз күн әуре несі іс? -б

Өзіңнің кара артыңа, -а

Өткен өмір бейне түс. -б.

Синтаксистік құрылымы мен композициялық құрылысы, ырғағы мен ұйқас суреті жағынан қазақ поэзиясына Абай әкелген соны дүниелер – оның 8 тармақты, шумақты 3 өлеңі. Бұлардың ұйқас суреті -а, -а, -б, -в, -в, -б, -г, -г. Мұндағы, -а, -а, -в, -в, -г, -г ұйқасымен берілген тармақтар өзара бір-бірімен синтаксистік әрі мағыналық жұптар түзеді.

6.1.4 Ырғақ

Өлең ырғағы – өлеңдегі белгілі ырғақты үлгі-өрнекті қолда-нудан туатын өлшемділік. Ол алдымен өлеңнің жеке жолдарға, яғни мөлшерлі тармақтарға бөлінуіне байланысты болады. Өлең тармақтарының көлемі әдетте тұрақты. Мысалы, қазақ поэзиясында тармақ көбіне 6, 7–8, 11 буынды болып келеді. Айталық, 7 буынды өлең 2 бунақтан (4 буын + 3 буын), ал 11 буынды өлең 3 бунақтан тұрады (3 + 4 + 3 немесе 4 + 3 + 4 буындар). Тармақтар көбіне белгілі мөлшерде топтасып, тұрақты шумақ өрнегін жасайды. 4 тармақты шумақ қай елдің поэзиясында болсын ең жиі қолданылатын үлгі,

сондай-ақ 2, 6 тармақты, т.б. шумақтар да кездеседі. Шумақ көлемінде тармақтар әр түрлі тәртіппен өзара ұйқасады, ұйқас бірнеше тармақтың соңындағы сәйкес буындардың дыбыс үйлестігінен туады. Өлең ырғағы өлшемділіктен туса да, жеке сөйлемдердің интонациялық-синтаксистік құрылысының сан алуан болуына орай, өлең сөздің нақтылы айтылуындағы ырғақ-үні үнемі құбылып, өзгеріп отырады. Өлең ырғағын байыту үшін сөзде бай мазмұн-мағына болуы керек, сонда интонация, дауыс толқыны түрленіп, жанданады, сөздің ырғақтылық-әуезділігі арта түседі.

6.2 Экспрессивті стилистиканың лексикалық ерекшеліктері

6.2.1 Метафора

Метафораның (ауыс мағыналы не әсірелеу мағынасындағы сөздің) ең көп қолданылатын жері – публицистикалық стиль мен әсіресе көркем әдебиет стилі. Сөздің метафоралық мағынасы шешендік сарындағы өсиет өлеңдерден, мақал-мәтелден, айтыс жырларынан, қиссалардан, жұмбақ пен жаңылтпаштардан, ауыз әдебиетінің өзге де үлгілерінен кездеседі.

Өмір бойы кімге кездесе де ылғи тарқап кеткен базардың соңына ілінумен өткені ме? Өткен соң базар, Қайтқан соң ажар... Сен едің базарым (Абай). Бұзау тіс камшы құйрығын шаншып алып қайқайып барады (Ғ. Мүсірепов).

Метафораның ең басты стильдік ерекшелігі – бейнелілігі, ойды бейнелі түрде жеткізетіндігі. Ол сондықтан да көркем әдебиет стилінде жиі қолданылады. Әрбір жазушы образ жасауда осы метафоралық сөз қолдану тәсіліне көбірек барады. Мысалы: Даусы гүжілдеңкіреп шығатын, жарықшак үнді Ділде Әйгерімнің жүзінен көз алмайды (М. Әуезов). Барлық жаңағы жас әйелдердің шыншыл сезгіш жүздерінде жағалай дуылдап шапшаң толқын, жеңіл қызғылт нұр жүгірді (сонда). Сол кеште үнсіз қоңыр тартып, жайлау-жайлауларына қайтысты (сонда).

Бұл қағазда Ғайша жүрегінің қайғысы мен өз өмірінің өкінішті арманын түгендеп, тізіп жазып еді (М. Әуезов). Сондай кездің қарсаңында өз елінің ішімен қағаздасып жату лайық емсс (сонда). Молдалар қызылды сезген қарақұстай жапталасып жүр (М. Әуезов). Ылғи қызыл бер деп, тағы керілмейді (сонда). Қызылы қырманымның мая, қырдай (Керімбеков).

Қағаз, қызыл метафоралары тура мағынада да, метафоралық мағынада да қолданылған. Жалпы халықтық сипат алып кеткен мұндай метафоралар тілімізде өте көп, бұладың қолданылу аясы, стильдік бояуы әр алуан болып келеді.

Метафора біткеннің бәрі бірдей жалпылық сипат алып кете бермейді. Өйткені ол сөздің тура (лексикалық) мағынасымен және қандай стиль түріне бейім, соған байланысты. Демек, кей сөздің метафорлық мағынасы белгілі бір стильде контекстік қана болып келеді, яғни белгілі бір ғана аяда көрінеді. Мұндай, контекстік метафора көбінесе көркем әдебиет стилі мен публицистикалық стильден байқалады. Ол әр автордың өзіндік сөз қолдану шеберлігімен байланысты мәселе. Себебі, метафора түрінде келген ондай сөз белгілі бір контексте бірақ рет қана ұшырасады да, басқа жерде қайтып қолданылмайды. Жалпы тілдік аяда кездеспейді. Сөздің метафоралық мағынасы стильдік құбылыс дегенде, әсіресе оның осы контекстік мағынасы негізге алынады. Контекстік метафора сөздің жалпы халықтық ауыс мағынасынан бөлек тұрған нәрсе емес. Көркем әдебиет стиліне тән контекстік ауыс мағына жалпы халықтық ауыс мағынадан келіп шығады.

Мұндай контекстік метафора үнемі жалпы халықтық сипат ала бермейді.

Жыртаң-тыртаң қызылдан шығады ерек...

Терін сатпай, телміріп көзін сатып,

Оқыған білер әр сөзді...

Әйтеуір ақсақалдар айтпады деп,

Жүрмесін деп, аз ғана сөз шығардық

(Абай).

Жоғарыдағы қызыл, тер және сөз есімдері контекстік метафоралар. Алдыңғысы, мысалы, сырты жылтырақ, ал ішінде түгі жоқ бос кеуде, ойсыз, жеңілтек адам деген мағынада қолданылған. Оның мұндай мағынада жұмсалып тұрғандығын жалпы контекске, яғни айналасындағы сөздердің өз ара мағыналық байланысына қарап та байқауға болады. Акын терін зат есімі арқылы еңбегін дегенді айтпақшы. Ал сөз есімі екі түрлі метафоралық мағынада жұмсалып тұр. Біріншіден, оқыған адам әр түрлі нәрседен хабардар болады, көп біледі деген мәнді білдірсе, екіншіден, соңғы шумақта өлең (өлең шығардық) мағынасында қолданылған. Сөйтіп контекстік метафора көбінесе көркем әдебиет стилі мен публицистикалық стильге тән ерекшелік. Ол әрбір акын, жазушының сөз қолдану қабілетімен, жеке өзінің ғана шеберлігімен тығыз байланысты.

Жүрсе екен өлеңімде жаз көркіндей

Жасыл ой, жасыл сезім, жасыл ырғақ

Осы екі жол өлеңдегі жасыл сын есімі жас деген мағынада қолданылып тұр. Мұндай контекстік метафора ғылыми, кеңсе, ресми стильдерде сирек ұшырасады. Жасыл ой, жасыл сезім, жасыл ырғақ

тәрізді контекстік мағынадағы метафоралар сөйлеу стилінде жалпы халықтық сипат алып кете алмайды. Міне, сондықтан да әрбір жазушы өзінің кейіпкерін сөйлеткенде, сөздің әлгі тәрізді мағынасын, яғни контекстік мәнін де үнемі талғап отырады.

Мұқандай кең ақыл, кемеңгер
Мүрдеге сияды демендер.
Соны ойлап ғайыздар тарынар
Тереңдер тереңге тереңдер

(М. Әлімбаев).

Метафоралар, яғни ауыс мағыналы не әсірелеу мәнінде алынатын сөздер көбіне-көп көркем әдебиет стилінде қолданылғанмен, ара-тұра өзге стиль түрлерінде де кездеседі. Мысалы, олар публицистикалық стильде де бірқатар жерде жұмсалады. Әдеби шығармалардағы метафора мен публицистикалық, саяси еңбектердегі метафора стильдік қызметі жағынан өз ара бірдей болып келе бермейді. Себебі, көркем әдебиет стилінде жалпы халықтық сипаттағы метафоралармен қоса, контекстік те метафора қолданылады. Публицистикалық стильде негізінен жалпы халықтық сипаттағы метафора жиі пайдаланады. Ал публицистикалық стильден контекстік метафора оқта-текте ғана ұшырасады.

Ұлтымыздың тепсе темір үзер ұл-қыздары күрк-күрк жөтеліп жүр. Тым жасарып кетіпті құрт ауруы (газеттен).

Метафора (ауыс мағыналы сөздер) ғылыми стильде де қолданылады. Мұнда тек жалпы халықтық сипаттағы метафоралар, яғни ауыс мағынасы кімге болса да жақсы түсінікті, әбден орныққан сөздер ғана пайдаланылады. Контекстік метафоралар ғылыми стильде жалпы кездеспейді. Бұл – ғылыми стильдің өзіндік сипатымен, оған тән ерекшелікпен тығыз байланысты. Ғылыми әдебиеттерде, оқулықтарда қолданылатын сөздердің мағынасы жұртқа жете таныс, жеңіл сөздермен, оңай тілмен жазылады. Сондықтан оларда үнемі жалпы халықтық сипаттағы метафоралар ғана қолданылып отырады. Мысалы: Бірінші топқа масса, энергия, өріс тәрізді қазіргі физика ғылымының қаңқасын құрайтын негізгі ұғымдар жатады (Ғылыми мақаладан). Игі бастамалардың тиегі жұмысшы табы болды (сонда). Пирамиданың табаны тең қабырғалы үш бұрыш (Тригонометрия). Берілген конуска іштей сызылған шардың беті сол конустың табанымен тең шамалы (Геометрия).

Метафора сондай-ақ ресми кеңсе стилінде де қолданылады. Мұнда да негізінен сол жалпы халықтық сипаттағы метафоралар жұмсалады:

Кадрларды даярлау жүйесін әлемде жалпы қабылданған бакалавр-магистр моделіне көшірудің негіздері қаланды. (Қазақстан Республикасында білім берудің дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы) Қазақстандық және шетелдік білім берудің бағдарламаларын, білім туралы құжаттарды өзара есепке алу және өзара тану тетіктерін әзірлеу процесі баяу жүруде, ол студенттер мен оқытушылардың академиялық ұтқырлығын тежейді. (сонда) [3, 82–89 б.].

6.2.2 Метонимия

Метафораға карағанда, метонимияның (ауыс мағынасы бір зат пен екінші бір заттың өзара ұқсастығының негізінде жасалатын сөздердің) қолданылу аясы әлдеқайда тар. Метонимия тілдегі стильдердің бәрінде бірдей қолданылмайды. Ал ғылыми стиль (тіпті қоғамдық ғылымның өзінде де) мен ресми-кеңсе стилінде жалпы кездеспейді. Оның көбірек қолданылатын жері – көркем әдебиет стилі. Метонимияның көркем әдебиет стиліндегі қолданылуы метафорадан гөрі өзгешелеу: яғни бұл екі тропаның жазушы шығармаларындағы жұмсалудың дәрежесін бірдей деуге болмайды. Өйткені, метонимияны көркем әдебиетте қолдану мәселесі, яғни оның шығармадағы аздығы немесе көптігі ең алдымен әрбір жеке автордың сөз қолдануындағы өзіндік шеберлігімен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, Мұхтар Әуезов пен Ғабит Мүсіреповтің метонимияны қолдану шеберліктері ерекше көңіл аударарды.

Теңіз қарнын семсердей тілгілеп жүрген жалғыз өзі ғана емес екенін көкқасқа енді абайлады. Өзімен ата тегі бір Азат-мая нәсілінің естияр еркектері түгел құтырынып, олар да жарқырап ағып, жорық, әнін салып жүр. Теңіз астында **найзағай** көбейген, жарқылдау көбейген. Сол **найзағайлар** барлық ана балықтарға ұлы жорықтың бет алысын, жөнін сілтейді (Ғ. Мүсірепов).

Жазушының мұндағы **найзағай** деп отырғаны – көкқасқа тәріздес ата балықтар. Әрине, «Теңіз астында ата балық көбейген. Сол ата балықтар барлық ана балықтарға ұлы жорықтың беталысын, жөнін сілтейді» деп те жазуға болар еді. Бірақ мұның көркем экспрессивтік, эмоционалдық бояуы алдыңғыдан әлдеқайда солғын да, өте көмескі. Жазушы соны алдын ала ескеріп, ата балық деудің орнына найзағай метонимиясын әдейі және өте тапқырлықпен, дәл қолданып отыр. Көркем әдебиет стилінде метонимияны қолдануда қалыптасқан мынадай бір тәсіл бар. Мысалы, әлгі найзағай зат есімін немесе сондай басқа бір сөзді метонимия дәрежесінде келтіру үшін, алдымен оны **-дай (дей)** қосымшасын жалғап, бір рет қолданып алады. Бұл

метонимияның қандай мағына білдіріп тұрғанын аңғару үшін де қажет.

Көкқасқа бұлардан ығысқан жоқ. Қанды ауыздар тобын қак ортасынан найзағайдай жарып өтті. Құлқын тырбаңымен жүргендер найзағайды қалап ұстай алсын, ауыздарын ашқан бойы қала берді (Ғабит Мүсірепов). Алғаш кездескен құламадан аналықтар да көп іркілмей өтті... Бір сәт құлама үстінде күміс қанжар лақтырысып, ойнап жүрген біреулер бардай еді. Төменнен жоғары қарай лақтырған қанжарлар күн көзінде бір жарқ етіп қалды да, суға шапшыла түсіп жоқ болды (сонда).

Жоғарыдағы найзағай метонимиясы тәрізді, мұндағы қанжар метонимиясы да сол балық мағынасында қолданылған [3, 90–94 б.].

6.2.3 Ирония

Ирония – адамға зат пен құбылысқа сырттай жақсы баға берсе де, ішкі мағынасы қарсы келіп, келекеге айналдыратын құбылту құралы, болмысты жоққа шығарудың бір түрі. Иронияға астар-лы сықақ, іштей мазақ жатады (мысалы, қара кісіні «аппағым», пұшық адамды «қоңқағым» деу). Ирония 18-ғасырдың аяғында барынша дамыды. Еуропада – Ф. Вольтер, Г. Гейне, Ф. Франс, Б. Шоу, Ресейде Н. В. Гоголь, М. Е. Салтыков-Щедрин, В. В. Маяковский, т.б. шығармаларында кеңінен қолданылды. Ирония қазақ әдебиетінде де көп кездеседі. Мысалы, «Айман-Шолпан» жырында Айманның Әлібекті, «Біржан – Сара» айтысында Сараның Жиенқұлды «мақтауы». Абай иронияны әлеуметтік өмірдегі кемшіліктерді мінеп, шенеуге арнады («Болыс болдым мінеки», «Қайтсе жеңіл болады жұрт билемек», т.б.). С. Дөнентаев, С. Торайғыров, А. Тоқмағамбетов, т.б. иронияға толы көптеген шығармалар жазды. Мұхтар Әуезовтың, Ғабит Мүсіреповтың, Ғабиден Мұстафиннің прозалық туындыларында ирония молынан кездеседі.

6.2.4 Сөз ойыны, каламбур

Сөз ойыны, каламбур – сөздердің мағыналық және тұлғалық ұқсастықтарын пайдалана отырып, ауызекі сөйлегенде, әсіресе поэтика тілде құбылмалы ұйқастар жасау тәсілі. Абай тұтас сөз тұлғаларының ұқсастықтарын, сөз буындарының сәйкестіктерін ерте ұғынған. Оның шағатай поэзиясы үлгісіндегі «Әлифби» өлеңінің өзінде әліппе әріптерінің айтылымын сөз ойнатуға, яғни солардың әуезділігіне сай келетін сөздерді ұйқастырып қолдануға негіз болған. Абай өлеңдерінде сырт пішіні дәлме-дәл ұқсататын омоним сөздердің тізбегі, бір түбірден өрбіген үндестігі жақын сөздердің ұйқасымы, басқа да тепе-тең бунақтар көптеп кездеседі. Мысалы:

«Жүз қараға екі жүз аларман бар,

Бас қатар бас-аяғын тексерем деп», дегендегі «бас» сөзімен келетін бунактардың қайталамасы немесе:

«Бір атқа жүз құбылған жүзі күй гір,

Өз үйінде шертиген паңы құрсын!» деген жолдардағы «жүз» сөзімен келетін бунактардың қайталамасы; сондай-ақ:

«Бектікті біреу бектеп тұра апмай жүр,

Одағы ұры-кары тыя алмай жүр», деген жолдардағы «бек» түбірі омонимдердің қайталамасы.

Тек омонимдер емес, Абай өлеңдерінде сөз ойнатудың пароним (дыбысталуы жақын, бір түбірлес, жалпы грамматикалық белгілері ортақ, қолданылуында мағыналық ерекшеліктері бар сөздер. Мысалы: рәсім – ресім, жарғы – жарлық, бастық – басшы) ұйқасқа құрылған үлгілері де жоқ емес. Мысалы:

«Қылып жүрген өнері:

Харекеті әрекет,

Өзі оңбаған антұрған,

Кімге ойлайды берекет?»

Бұл жердегі – әрекет сөздері әуел баста кәсіп мағынасындағы «харакат» түбірінен тарағанмен, қазақша әрекет болып дыбысталып, «өнімсіз іс, әурешілік, өнбес тірлік» деген мәнге ауысқан. Абай осы екі мағынаны да қамти отырып, лебіздік жағынан біршама жуық естілетін (бірақ тепе-тең емес) мағыналас сөздерді ойнақы ұйқасқа негіз еткен.

6.2.5 Эпитет

Эпитет (теңеу) – затты, нәрсені, құбылысты немесе солардың белгісін, қасиетін, сапасын көрсететін көркемдік ұғым. Халық тілінде тұрақты теңеу (алтын көпір, бұйра толқын, сын сағат, берік байлам, ыстық ықылас т.б.) мол ұшырасады.

Абай поэзиясында теңеудің көптеген түрлері бар болмысымен, киысымен қолданылған. Әсіресе, «Шоқпардай кекілі бар, камық құлақ» өлеңінде аттың сынына байланысты қолданылған теңеу осының жарқын мысалы болып табылады; «Шоқпардай кекілі бар камыс құлақ, Қой мойынды, қоян жақ, бакен қабақ»; «Теке мұрын, салпы ерін, ұзын тісті»; «Шапқан атқа жеткізбес бөкен желіс», сол сияқты, терең ой, терең сөз, терең ғылым сияқты теңеулер де Абайдан бастау алған троптар. Мысалы: «Түбі терең сез артық, бір байқарсың», «Терең ой, терең ғылым іздемейді». Акын шығармаларында көңіл күйіне байланысты, адамдардың өмірі мен қылықтарындағы жағымсыз жайларға өкініш білдіргенде айтқан теңеудің басқа түрлері де кездеседі: «Жалаңқая жат мінез жау алады», «Ит қорлық немене екен сүйткен күні?», «Ыржаң-кылжың ит мінез».

6.2.6 Оксюморон

Оксюморон – мағынасы қарама-қарсы, антоним сөздер өз ара тіркесіп, бір ұғымды білдіреді: тірі өлік (тірі аруак), тірі жетім, жаман жақсы көру, уәдеден шығу (уәдесінде тұрды деген мағынасында айтылады), жіпсіз байлану, пышақсыз бауыздау, сондай-ақ, қайырсыз пайдадан қайырлы залал, тікеннен гүл, қарға баласын аппағым дер, кірпі баласын жұмсағым дер, мен – тумаған балаға кіндік шеше, кашпаған қашар сиырдың уызына, өгіз бұзаулағанда, ешкімнің құйрығы көкке, түйенің құйрығы жерге жеткенде дегендердің әзіл-ойын аралас келетін сөйлеу тілі фразеологизмдерінің оксюморонға ұқсастығы байқалады [3, 110 б.].

6.2.7 Антономазия

Антономазия екі құбылысты білдіреді. Біріншісі, кісі есімдерін немесе белгілі бір заттың атауын басқа сөзбен айту. Мысалы, әл-Фараби деудің орнына екінші ұстаз деп айтушылық.

Екіншісі, жалқы есімдердің жалпы есімге ауысуындағы құбылыс. Бұл көркем шығармаларда көбірек кездеседі. Мысалы Дон-Кихот М. Сервантес романындағы бастапқы ұнамды қасиетін жоғалтып, «есерсоқ», «ақымақ» мағынасында қолданылады. Дон-Жуан «әйел қауымын алдаушы» дегенді білдіреді. Отелло «қызғаншак күйеу» символына айналған. Антономазия қазақ тіліне де тән құбылыс.

Қарабай деп «дүниеқоңыз», «сараң» адамды айтады. Жантық «араға от салушы», «арандатқыш қу» бейнесін елестетеді. Қыз Жібек пен Төлеген ғашық жандардың екінші атауына айналып кеткен.

6.2.8 Перифраза

Перифраз – құбылыстар мен заттардың атын атап, түсін түстемей, айрықша белгі-қасиеттеріне негіздей отырып ауыстыру тәсілі. Перифраз мәтіннің идеялық-эстетикалық және көркемдік байлығын арттырады; мағыналық реңк пен оның әсерін күшейтеді.

Перифраздарға жататындар: қыз бала – тақия тітер, қырық жеті (архаизм); ер бала – ат ұстар, еркек кіндік; ақшам аз – қалтам таяз; арақ – ақаң, ақмағамбет, көк мойын, ащы су, зәм-зәм суы т. б.

Перифразаның ерекше бір түрі – эвфемизм. Перифразаның бұл түріне бірнеше мысал келтірейік. Өтірікші – аузының желі бар; түсінеді – төбесі тесік; ұры – қолының жымқырмасы бар; ұрлық қылмайды – біреудің ала жібін аттамайды; ұрлану – қолды болу; өлді – келмеске аттану, пейішке аттану, жан тәсілім қылу, о дүниеге аттану, мәңгі ұйқыға кету, жаны жаңаннамға кетті, өсек-сыбыс – сымсыз телефон, ұзын құлак.

Эвфемизмдер осылайша әр түрлі себептермен астарланып айтылады. Яғни жағымсыз қылықтарды сыпайылап, жұмсартып

айтуды көздейді. Жалпы тілдік эвфемизмдердің негізінен анайы, тұрпайы сөйлеуден сақтандырып, сыпайы болуға баулитыны байқалады. Бұдан халықтың тілді жоғары эстетикалық талғаммен пайдалануын көреміз [3, 113 б.].

6.2.9 Гипербола

Әсірелеу (гипербола) – әдебиеттегі көркемдеу тәсілдерінің бірі, әр түрлі құбылыстарды немесе белгілі бір нәрсені шамадан тыс асыра суреттеу тәсілі. Әсірелеу – әдеби тілдің көркемдігін ғана емес, бейнелілігін, әсерлілігін арттырын, құбылтудың бір түрі. Көне эпостық жырларда, фольклорлық туындыларда жиі кездеседі. Мысалы: «Қара арғымақ арыса, қарға адым жер мұң болар» (мақал), «Астындағы бурылдың, Жогарғы ерні көк тіреп, Төменгі ерні жер тіреп...» («Қобыланды батыр»).

Әсірелеу ақын-жыршылар шығармаларында да жиі қолданылған. «Аққан жасы сел болған, Етегі толып, көл болған...» (Дулат) сынды айшықты шумақтар осының айғағы. Әсірелеу жазба ақындар шығармашылығында да қолданылады, бірақ оның сапасы, жасалу түрлері басқаша болып келеді және ауыз әдебиетіндегідей жиі кездесе бермейді. Мысалы: С. Торайғыров: «Қараңғы қазақ көгіне, Өрмелеп шығын күн болам!» –десе, Т. Жароков: «Қарынды қағып – су қылдым, Суынды сілкіп – бу қылдым. Түтініңмен таң атқыздым. Жеріме жұлдыз жаққыздым...», – деп жырлайды.

Тұрақты әсірелеу мысалдары: көл-көсір, телегей-теңіз, көп түкірсе көл болады, әлемде теңі жоқ, ай десе аузы, күн десе көзі, көзі шарасынан шығу, жаны мұрнының ұшына келу, көзді ашып-жұмғанша, кірпік қаққанша, қара қылды қақ жарған, қырық жамау, қырық күн ойын, отыз күн тойын, тебінгіден тер жауып, қабырғадан қар жауып т.б. [3, 110 б.].

6.2.10 Синекдоха

Сөздің синекдохалық мағынасы басқа стиль түрлеріне қарағанда әсіресе сөйлеу стилі мен көркем әдебиет, публицистикалық стильдерде көбірек байқалады. Ал ғылыми, ресми-кеңсе стильдерінде ондай дәрежеде кездеспейді. Мысалы:

...Құнын айтпаймын. Бірақ Қарашоқыны қайтесің? Ол мына баланың сыбағасы емес пе еді? (Ы. Әуезов). Қарашолақпен алғаш тоғысқан жерде тайталаста, біздің қостың абыройын айрандай төкті-ау (сонда). Амандаса келген, қайырлы болсын айта келген Байсал, Құлыншақ дәл бүгінгі күн амандасу емес, Бөкенші, Борсаққа қыр көрсете келіп тұр (сонда).

Алдыңғы сөйлемде Қарашоқыны емес, сол жерде өлтірілген Қодарды қайтесің деген мағына берілген. Сондай-ақ қостың абыройы.

Бөкенші, Борсақ деген жеке сөз тіркесі мен жалқы есімдер де осындай ауыс мағынада қысқа қайырылған, яғни соңғы екі мысалда әңгіме қостың өзі туралы емес, онда тұратын адамдардың абыройы жөнінде және Борсақ, Бөкенші руларының адамдары жайында болады. Бұл сияқты сөздер көркем әдебиетте кейіпкер тілінде де, авторлық баяндауларда да келе береді. Әрине, «қостың абыройы» тіркесі қостағы адамдардың абыройы жөнінде айтылғаны түсінікті. «Қарашоқыны қайтесің» дегендегі Қарашоқы «Қодар өлтірілген жер» мағынасында қолданылып тұрғанын оқырман контекстке, шығарманың сюжет желісіне қарап түсінеді.

Синекдохалық сөз қолдану тәсілі көбіне сөйлеу тілі табиғатына бейім тұрады. Жазушылар оны өзінің айтайын деген ойына әлде бір әзіл нышанын, юморлық өң беру үшін де жиі қолданады. Мысалы: Үйлерінде қонақ жоқ, оңаша шығар дем ем. Жаңағы арбаның үстіне тиеп қойған сақалдарың немене? Сақалдарың тамашалайым деп, өздерін танымай да қалдым. Қайдан келген, қандай сақалдар бұлар?... Абай таңертең тұрып, бетқолын жуып, Дәмежанның шайына асықпай кеп отырғанда түндегі бұл сұраған сақалдар бірі артынан бірі шұбыра көп еді... Жаңағы сақалдар Абайдан бұрын қол қойып еңсере тиіскенде... (М. Әуезов.) [3, 91–94 б.].

6.2.11 Кітаби сипаттағы фразеологизм (клише)

Жазба тіл фразеологиясы поэтикалық, публицистикалық және терминдік сипатта болып келеді. Бұл топтағы фразеологизмдерге жазба тілінің негізінде қалыптасқан тұрақты сөз тіркестері түгел енеді.

Жазба тілдің негізінде қалыптасқан фразеологизмдер құрамы жағынан әр алуан. Бұл топта қанатты сөзге айналып кеткен саяси қайраткерлер мен жазушылардың әр кезде айтқан сөздері мен күрделі терминдер, саяси ұрандар бар. Қанатты сөздерге жататын тіркестер: «Аз да болса, жақсы болсын, қуып жету және басып озу». «Өлі жандар» (Н. В. Гоголь). «Дворян ұясы» (И. С. Тургенев). «Құндақтағы адам» (А. П. Чехов). «Адам деген – ардақты ат, Егер жау берілмесе, оны құртар болар» (М. Горький). «Өмір де жақсы, өмір сүру де жақсы» (В. Маяковский). «Адамдар, мен сіздерді сүйген едім. Қырағы болыңдар!» (Юлиус Фучик) т.б.

Бұл сөз орамдары орыс тілінен публицистикалық және көркем шығармалар арқылы еніп, қазақ тілі фразеологиясын байыта түсті. Сондай-ақ қазақ ақын-жазушыларының қаламына тән қанатты сөздер аз емес. Мысалы, «Әкесінің баласы адамның дұшпаны, адамның баласы бауырың. Адам баласына адам баласының бәрі дос. Адамның адамшылығы істі бастағанынан білінеді» (Абай). «Өнер-білім бәрі де

оқуменен табылған» (Ыбырай), «Ереуіл атқа ер салмай» (Махамбет). «Аянбаған жауды алар» (Жамбыл). «Ар жазасы – бар жазадан ауыр жаза. Жалған намыс қасиет емес, ар сақтаған қасиет» (Мұхтар). «Жасық болудан жігер артық. Адамға өткен дәуір бәрі сабақ» (Сәбит).

Саяси ұрандар: Бейбітшілік жасасын! Халықтар достығы жасасын! Тәуелсіздіктің туы желбірей берсін! т.б. шығармалардың негізінде қалыптасқан фразеологизмдердің құрамында қарастырған жөн [3, 119 б.].

6.2.12 Мақал-мәтел

Мақал-мәтел – астарлап, кестелеп айтатын ойдың бейнелі көрінісі.

Мақал көбінесе тиянақталған қорытынды ой ретінде, сөйлем түрінде келеді (мысалы: Көп сөз – көмір, аз сөз – алтын. Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен. Аңдамай сөйлеген ауырмай өледі т.б.).

Мәтел формасы жағынан бейнелеп сөйлеудің элементі сияқты. Онда ой аяқталмай келте қайырылады. (ұзын арқау, кен тұсау. Ауырдың үстімен, жеңілдің астымен т.б.).

Сөз өнерінің асылы мақал-мәтелдер ақын-жазушылардың стилінің қалыптасуына ықпал жасайды. Бұл жайында М. Горький «Менің жазуды қалай үйренгенім жөнінде» деген мақаласында былай деп жазады: «Асылында, мақал-мәтелдер еңбекші халықтың тұрмысындағы басынан кешіргенін, көргенін, саяси-әлеуметтік тәжірибесін қалыпқа шебер құяды, сол себепті жазушының бұл материалмен танысуы өте қажет, өйткені бұл материал бес саусақты жұмып, жұдырығынды түйгендей сөзді сығымдауға үйретеді, өзгелердің солай сығымдап айтқан сөздеріндегі астарын аша біліп, дәуіріміздің міндеттеріне зиянды, әлі пікірлерді әшкерелеуге үйретеді. Өз басым мақалдан көп нәрсе үйрендім, басқаша айтқанда, ойларымды нақыл сөзбен жұп-жұмыр етіп бере білуді үйрендім» [3, 123 б.].

6.2.13 Эпиграмма

Эпиграмма – белгілі бір адамды, затты, болмыс-құбылысты әзіл тұрғысынан бағалайтын сатиралық поэзияның шағын жанры. Сондай-ақ эпиграмма қысқа жазудың, белгілі ойды емеурінмен, тұспалмен түсіндіру құралы. Эпиграмма фактісі мен нысанына қарай нақты және шартты; сынап-мінеу, суреттеу дәрежесіне қарай сатиралық, юморлық және жағымды эпиграммалар болып бөлінеді. Ал қозғайтын тақырыбына қарай әдеби, саяси және тұрмыстық эпиграммалар болып 3 топқа жіктеледі. Эпиграмма алғаш ертедегі Грекияда сентенциялық қысқа өлең түрінде пайда болып, кейін элегия жанрымен бірікті де, элегиялық дистих деген атауға ие болды. Симонид Кеосский (б.з.б. 5

ғ.) Асклепиад Самоский, Леонид Тарентский, Каллимах (б.з.б. 3 ғ.) шығармаларынан орын алды. Латын әдебиетінде эпиграмма осы күнгі сипатқа ие болып, Катулл, Марциал (б.з.б. 2-1 ғ.) шығарманың негізгі өзегіне айналды. 17-19 ғғ. Ж. Расин, Ж. Лафонтен, Ф. М. А. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Г. Э. Лессинг шығармаларынан бой көрсетті. Орыс әдебиетінде А. П. Сумароков, В. Л. Пушкин, П. А. Вяземский, ал кеңестік дәуірде А. А. Архангельский, А. И. Безыменский, С. Швецов, С. Васильевтер эпиграмма жанрында қалам тартты.

Қазақ әдебиетінде эпиграммалар нышандары халық ақындары, әсіресе айтыс ақындары шығармаларында жиі кездеседі. Абай өлеңдерінде эпиграммалар элементтері мол. Қазақ әдебиетінде эпиграмма жанрына А. Тоқмағамбетов, Ә. Тәжібаев, Ш. Смаханұлы, Ж. Әбдірашев, К. Әмірбеков, т.б. сатирик жазушылар қалам тартты.

6.2.14 Дәйексөз

Дәйексөз (цитата) – түпнұсқадан сөзбе-сөз алынған үзінді. Автордың ойын беделді пікірлермен тиянақтау үшін, біреудің пікіріне сын айту үшін, құнды дерек ретінде пайдалану үшін қолданылады.

Дәйексөз, негізінен, баспасөз материалдарында, ғылым еңбектерде, кітаптар мен әр түрлі қолжазбаларда, баяндамалар мен сөйлеген сөздерде келтіріледі.

Дәйексөздер ғылым еңбектерде пайдаланғанда, сол еңбекте айтылатын оймен логикалық тұрғыдан қабысып, жарасым табуы тиіс. Айтылмақ ойды одан әрі дамытып, жаңа деректермен толықтырып тұру керек. Сонда ғана ол өз міндетін атқарады. Әдетте, зерттеу еңбектерінде, көбінесе әдебиет, мәдениет, өнер, ғылым қайраткерлері пікірлерінен дәйек сөздер алынып отырады. Мұның өзі үлкен талғаммен, орынды алынса, еңбектің сапасын арттыруға себін тигізеді.

Дәйексөз көбінесе ықшам түрде алынады. Сөйлем ұзақ болған жағдайда керекті жерін алып, қысқартылған сөздер орнына көп нүкте қою шарты бар. Дәйек сөз, әдетте, тырнақшаға алынып жазылады. Міндетті түрде дәйек сөз алынған еңбек, оның авторының аты-жөні сілтемелерде анық, нақтылы көрсетілуі тиіс.

6.3 Экспрессивті стилистиканың синтактикалық ерекшеліктері

6.3.1 Сөйлем мүшелерінің орын тәртібі

Сөйлем құрылысын жіптіктей етіп айтудың бір амалы – сөйлем мүшелерін дұрыс орналастыру.

Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібінің қалай болуы жазушының, сөйлеушінің ықтиярындағы нәрсе емес. Ол жайында әрбір тілдің өзіне

тән ішкі заңы, ережелері болады. Сөйлем құрағанда, соларды ескеріп, әр сөзді орнына қойып айтуда үлкен мән бар. Дұрыс құралған сөйлемнің түсінігі де дұрыс, кісіге етер әсері де өзгеше болады. Әдеби тілде қалыптасқан сөйлем құрылысын бұзып, оның басын аяғына келтіріп жазу, әрине, шеберлікке жатпайды.

Кейде сөйлемдегі сөздерді өз орнына қойып айтпағандықтан, өрескел кателер кетіп жатады. Мысалы: Ұзын мүйізді немістің қызыл сиыры жайылып жүр. Мұнда «ұзын мүйізді» деген анықтауыш өз орнында тұрмай сөйлемнің басына шығып кеткендіктен, «ұзын мүйізді неміс» болып тұр. Дұрысы – немістің ұзын мүйізді қызыл сиыры жайылып жүр.

Қазақ тілінде сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі, жалпы алғанда, тұрақты, орыс тіліндегідей еркін емес, жалпы ереже бойынша – баяндауыш сөйлемнің ең соңында, бастауыш одан бұрын, анықтауыш, пысықтауыш, толықтауыш өздері қатысты сөздерден бұрын тұрады. Ауызекі сөзде, көркем әдебиетте сөйлем мүшелерінің бұл орын тәртібі, әрдайым жоғарыда айтқандай болып келе бермейді, инверсия жасалып (орын ауысып) та орналаса береді. Бірақ осылай етудің стильдік мәні болады. Мысалы, Ғ. Мүсірепов «Қазақ солдатында»: «Осындай да табан бола ма екен қырық тесік» деп анықтауышты (қырық тесік) анықтайтын сөзінен (табан) кейін қойған. Дәл осы арада автордың бұлай етуі өте орынды. Ол солай ету арқылы Бораштың тілім-тілім жаралы аяғын көріп Шегеннің таңданғанын, сол айтқан сөздерінің интонациялық өңі қалай екенін білдірген.

Сөйлемнің бастауышын қай жерге қойып айту кісінің субъективті көзқарасымен емес, тілдің белгілі бір нормасымен, заңдылығымен байланысты. Бастауыштың жайылма сөйлемдегі калыпты орны үш түрлі болады:

1) Жайылма сөйлемдегі тұрлаусыз мүшелер баяндауышқа қатысты болса, бастауыш сөйлемнің басында тұрады. Мысалы, Жігіттер білектерін сыбанып жұмысқа кірісті. Осындағы бастауыш – жігіттер баяндауыш – кірісті. Сол екеуінің ортасындағы сөздер – тұрлаусыз мүшелер. Олар баяндауышқа қатысты: баяндауышты пысықтайды (білектерін сыбанып), баяндауышты толықтайды (жұмысқа). Ал осы калыпты орнын өзгертіп, сөйлем мүшелерінің орындарын ауыстырып айтуға да болады. Мысалы, Білектерін сыбанып жігіттер жұмысқа кірісті, білектерін сыбанып жұмысқа жігіттер кірісті. Бастауышқа ой екпіні түсіп, оны басқа сөзден гөрі басым мағынада айту үшін осылай болуы мүмкін.

2) Сөйлемде бастауыштың да, баяндауыштың да маңында тұрлаусыз мүшелер болса, бастауыштың калыпты орны сөйлемнің ортасы

болады. Мысалы, Университетте оқып жүрген жігіттер білектерін сыбанып жұмысқа кірісті. Бұл сөйлемдегі сөздердің орнын ауыстырып айтуға болады. Дегенмен, былай десек: Білектерін сыбанып университетте оқып жүрген жігіттер жұмысқа кірісті. Мұнда білектерін сыбанып – оқып жүргенге қатысты болады, сөйлемнің мағынасы өзгеріледі.

3) Тұрлаусыз мүше(лер) тек бастауыштың маңында болып, баяндауышқа қатыспайтын болса, онда бастауыш баяндауыштың дәл алдында тұрады. Мысалы, Университетте оқып жүрген жігіттер көмектесті десек, сөйлем мүшелерінің орнын ауыстырып айтуға көнбейді.

Сөйлем мағынасын осылай түрлендіріп, ондағы жеке мүшеге ерекше стильдік қызмет арту үшін, оны басқа сөзбен орын ауыстырып айтуды **инверсия** дейміз. Инверсия мақсатты болу керек. Олай етпей, сөйлеу тілінде кездеседі екен деп немесе сөйлем құрылысы әр алуан болсын деп, сөйлемді шәлкес, теріс құруға болмайды.

Бұл жөнінде де тілдің нәзіктігін ескеріңіз: анықтауыш, жалпы ереже бойынша, анықтайтын сөзінің дәл алдында тұрады. Егер бір заттың бірнеше, әр алуан анықтауышы болса, оның қайсысы бұрын, қайсысы соң тұру керек? Мұнда да тиянақты ереже бар: заттың түпкілікті, ең негізгі сапасын білдіретін анықтауыш сол заттың дәл қасында тұрады да, өзгелері одан бұрын орналасады. Мысалы, торы, ақсақ деген сындарды бие сөзінің анықтауыштары етіп айтқымыз келсе, ақсақ торы бие дейміз. Себебі биенің торылығы жусан да кетпейтін түпкілікті, негізгі сапасы, ал ақсақтығы қосымша, көлденең міні.

Бастауыш кейде сөйлемнің ең соңында тұратын да орайы болады:

1) Диалогты сөйлемге автордың берген түсінігінде бастауыш сөйлемнің соңында да, диалогтың алдында да тұра береді, мысалы:

– Жастардың саяси тәрбиесіне партия алдында комсомол жауапты, – деді **Әбдікәрім**.

Асан:

– Әкем көп жылдар бері колхоздың жылқысын бақты, – деді (Бақбергенов).

2) Қынжыла, күйіне айтылған лепті, сұраулы сөйлемдердің бастауыштарын соңына шығарып айтуға болады: Келмей қойды бүгін ол! Айтып едім ғой саған мен! (Айтпап па едім саған мен?!) Үміттен айрылса, не болар еді адам? (С. Мұқанов).

Баяндауыштың үйреншікті орны – сөйлемнің соңы. Дегенмен, оған да инверсия жасауға болады:

Жойылсын жауыздар! Жасасын сүйікті Отанымыз! Жоғалсын өлім! Жасасын өмір! (З. Шашкин).

– **Тарт колыңды!**

– **Отыр орнына!**

– **Көне алмаймын онын зорлығына!** (М. Әуезов).

Толықтауыштардың сөйлемдегі қалыпты орны – баяндауыштың алды. Бұлардың да ол орнын басқа мүшелермен ауыстыруға болады.

Бұйрықты, лепті, сұраулы сөйлемдерде баяндауышты күшті екпінмен, көтеріңкі дауыспен айту үшін, сөйлемнің басына, ал толықтауыш, пысықтауыштарды одан кейін қоямыз. Ондайда баяндауышпен орын ауысқан толықтауыштар да бұрынғы мағынасында қалмайды:

– **Бар, осынымды айт** дегендегі толықтауышты баяндауышпен орнын ауыстырып: **Бар, айт осынымды!** деуге болады. Алдыңғы сөйлем жай хабар ретінде айтылса, соңғы сөйлем ерекше ырғақты әуенмен күйіне сөйлеген кісінің сөзі болып ұғынылады. Ол айырмашылық толықтауыш пен баяндауыштың орын ауысуынан болып отыр.

Анықтауыш, пысықтауыштар көбінесе басқа сөздермен қатар тұру арқылы байланысатындықтан, оларды әрі-бері жылжытуға болмайды, болса да, ондай мысал көп кездеспейді. Ал ілік жалғауы жалғанған анықтауыштар мен барыс, шығыс, жатыс, көмектес жалғауларындағы пысықтауыштарға толықтауыштардай инверсия жасауға болады. Сондай-ақ инверсия жасай беруге көнгіш пысықтауыш – мезгіл үстеулері мен көсемшелерден жасалған пысықтауыштар:

Үлкен кісінің ғой, апа, көпті көрген (С. Мұқанов).

Осындай да табан бола ма екен қырық тесік! (Ғ. Мүсірепов).
Сақижан, жүр тезірек! (Ғ. Сланов).

Бүгін, міне, қарасам, бір көш кетіп барады (Жамбыл).
Ақырындап ат козғалды (Б. Майлин).

Сөзді дұрыс орналастырудың стильдік қызметі ерекше болатындықтан, соның жайын көбірек айттық. Бұдан сөйлем мүшелерінің сөйлемде орналасу, орын ауысу тәртібі қалай болатынын аңғаруға болар. Одан сөйлемді тек осылай құр деген ұғым тұмау керек. Тілдің бұл жайында да мүмкіншілігі мол. Соларды тандай, талғай білу – үлкен өнер [3, 225–226 б.].

6.3.2 Анафора және эпифора

Анафора деп сөзді не сөйлемшені сөйлемнің басында бірыңғай қайталауды айтады: **қол-қолды табады, бояушы-бояушы** дегенге

сакалып бояйды, көре-көре көсем болады, сөйлей-сөйлей шешен болады, т.б.

Эпифорада қайталанатын сөз керісінше сөйлемнің аяғында келеді. Мысалы, жаз шананды сайла, қыс арбанды сайла, аласаны атқа санама, жақыныңды жатқа санама, аштық ас талғатпайды, ашықтық жас талғатпайды, жақсыда кек жоқ, кектіде тек жоқ т. б. [3, 111 б.].

6.3.3 Шиеленіс

Шиеленіс – сюжеттегі тартыстың кезеңі, оқиғаның алғаш шиеленісе бастаған кезеңі. Шығармада қандай да бір оқиға баяндала бастағанда алғашқы эпизод-суреттемеде-ақ тартыстың неден басталатындығы анықталады. Кейіпкерлердің іс-әрекетінен олардың өзара қарым-қатынасы айқын сезіліп қалады. Оқиғаның өрістеуіне негіз болатын осы кезеңнің өзіндік өзгешілігі болады. Оқиғаның барысындағы негізгі түйіндер түйіліп, кейіпкердің ара қатынасындағы қайшылықтар негізгі желі болып келетін тартыстың басталуы – бұл сюжеттің дамуындағы аса бір маңызды кезең. Өйткені шығармада суреттелетін күрес-тартыстың әрі қарай қалай өрістейтіні, адамдардың арасындағы қарым-қайшылықтардың қандайлық шытырман-шайқастарға апаратын жолдары, негізінен, алғанда осы тұстағы жағдайлардан, кейіпкерлердің бастапқы іс-әрекетінен басталады. Алайда, шиеленіс тартыс-қақтығыстың басталуы ғана, мұнда оқиғаның жалпы бағыты, оған қатысушылар айқын көрініп, елес бергенімен, әлі алда талас-тартыс қалай шиырлап, кейіпкер не күйге түсетіні, неше бұралаңнан өтетіні әзір толық мәлім емес. Мұның бәрі оқиғаның әрі қарай қалай дамып, өзгеріп, шарықтап өрістеуіне байланысты.

6.3.4 Дамыту

Дамыту (градация) – алдыңғы сөзден соңғы сөздің, алдыңғы ой-пікірден кейінгі лебіздің, әдепкі құбылыстан екінші құбылыстың екпін қуатының күшейіп, өсіп отыруы. Бұл көркемдік тәсіл құрылыс, жүйесі ұқсас бірыңғай сөйлемдердің іріктеліп шығуына, ой-пікірдің өткір, әсерлі айтылуына әрі мағыналық өрістің кеңеюіне кең еріс ашады. Абайдың «Келдік талай жерге енді» деген өлеңіндегі «Сергі, көңілім, сергі енді!», «Ұш, көңілім, кекке, кергі енді!», «Өрбі, сезім, өрбі енді!» деген шумақ аралық жолдар дамытуға құрылған. Сондай-ақ, ақынның Отыз жетінші сөзінде: «Биік мансап – биік жартас, ерінбей еңбектеп жылан да шығады, екпіндеп ұшып қыран да шығады...» немесе Бесінші сөзіндегі «Көкірек толған қайғы кісінің өзіне де билетпей, бойды шымырлатып, буынды құртып, я көзден жас болып ағады, я тілден сөз болып ағады» деген жолдары да дамыту әдісіне жатады.

Дамыту мысалдары: оку – білім бұлағы, білім – өмір шырағы, тай құнаңға жеткізер, құнан атқа жеткізер, ат мұратқа жеткізер т.б. [3, 111 б.].

6.3.5 Шендестіру (антитеза)

Шендестіру (қарама-қарсылық) – мүлде қарама-қарсы ұғымдарды, жағдайларды, образдарды салыстыра не қарама-қарсы қоя отырып, ой мен сезімді әсерлі жеткізуге ұмтылатын стильдік, эстетикалық бейнелеу құралын көркемдік әдісінің бірі.

Антитезаның сөз өнеріндегі орны ерекше және ежелгі антитеза бастауы мифтерде жатыр. Адамзаттың балаң кезеңіндегі дүниені аспан – жер, жарық – қараңғы, су – от т.б. қарама-қарсы ұғыммен салыстыра тануы шендестірудің алғашқы белгілері.

Шендестіру жолымен құрылған тұрақты сөз тіркестері: мың асуға бір тосу, бірде бие, бірде түйе, түздегі май ішсе, үйдегі зәр ішеді, атадан алтау тусаң да, бір жалғыздық т.б. Антонимге құрылған мақал-мәтелдер: көп тыңда, аз сөйле, бетегеден биік, жусаннан аласа, еріншек егіншіден елгезек масақшы озады, сенің атың тұра тұрсын, менің атым жүре тұрсын т.б. [3, 110 б.].

6.3.6 Толымды және толымсыз сөйлемдер

Айқын ойлы кісінің әрбір сөйлемі дұрыс құралып, ой-пікірі жетер жеріне жеткізіле айтылады. Ол үшін тілде бар әр алуан сөйлем түрлерін дұрыс ойдың формасы ретінде пайдаланады. Мысалы, жазушының кітабына көз жіберсек, не баяндамашының сөзіне құлақ қойсақ, олардың сөзінде сөйлемнің әр түрі болатынын аңғарамыз. Соларға синтаксистік талдау жасау арқылы дәл айқындауға болады. Тілді жақсы білген кісі оның байлығына қанық болады да, тілдік жалпы дәстүр, үйреншікті дағды, тілдік сөзім бойынша ойын дәл беретін сөздерді, сөз тіркестерін, сөйлем түрлерін пайдалана береді. Ол білгенін саналы сезім, стильдік тұрғы талаптарымен ұштастыра білсе, құпа-құп.

Стилистика ғылымының талаптары бойынша – ойын анық, дәл айтылсын, бірде-бір шашау шыққан басы артық не жетіспей жатқан сөз, дұрыс құралмаған сөйлем болмасын дейміз. Сол талаптар негізінде біршама аяқталған ойды толымды сөйлеммен де, толымсыз сөйлеммен де беруге болады, бірақ соның екеуі де белгілі стильдік талапқа сәйкес құралуға тиіс.

Толымды сөйлемнің сипаттамасы – белгілі ойға керекті сөздердің сөйлем ішінде түп-түгел айтылатындығы. Ол үшін сөздің санының көп болуы шарт емес. Мысалы, Раушан үнсіз отыр деген толымды сөйлем үш сөзден құралған. Раушан біреуден жәрделі сұраудың жайын қарастырып отыр еді (Б. Майлин) деген де толымды,

сегіз сөзден құралған. Ал Жасымда ғылым бар деп ескермедім (Абай) деген – толымсыз. Мұнда «Мен» деген бастауыш айтылмаған. Оны ерекше айтудың да керегі жоқ. Өйткені «ескермедім» деген сөзге жалғанған жіктік жалғауынан (-дім) бастауыштың «мен» екені түсінікті. Мен көрдім ұзын қайың құлағанын (Абай) деген сөйлем толымды, оның бастауышы (мен) баяндауышқа жалғанған жіктік жалғаудан да белгілі болып тұрғанмен, оны түсіріп, сөйлемді толымсыз етіп айтуға болмайды. Өйткені Абай өлеңінің сол сөйлемінде «мен» деген бастауышқа ой екпіні түсіп, сол сөз сөйлемде басқа сөзден басым мағынада айтылған.

Сөйтіп, ойды кейде толымды сөйлем арқылы айту жөн болса, кейде толымсыз сөйлем арқылы айтқан жөн. Бұл сөйлем түрлерінің қайсысын қолданған дұрыс екенін белгілі контексте ғана стилистика талаптарына сүйеніп топшылауға болады. Сөйлемнің толымсыз болуы – шұбалаңқылықты ықшамдылық арқылы жеңудің тәсілі, бірақ толымдының бәрі шұбалаңқылықтың белгісі емес, – ой дәлдігін сақтаудың амалы. Сондықтан, мысалы, Кеменің алдыңғы тұмсығында ... мен тұрмын дегендегідей екпін түскен бастауыштарды түсіріп айту елеулі стильдік қате болар еді.

Сөздерді, кейде грамматикалық тұлғаларды, ортақтастыру – сөйлемдерді тұжырымды, ықшамды етіп құрудың тәсілі. Бұл тәсілді дұрыс түсініп, керегінде өз жазуында пайдалана білу үшін оның мынадай орындарға ортақ бола алатынын білу керек:

1) Екі іргелес сөйлемді бір баяндауышқа ортақтастырып айтуға болады: Рабиға біресе есікке қарайды, біресе маған қарайды. Осы сөйлемді Б. Майлин: Рабиға ... біресе есікке, біресе маған қарайды деп жазған. Мұндайды синтаксисте «сыйыса құрмаласу» дейміз. Қайсысы дұрыс? Екеуі де өз орнында – дұрыс: егер жазушы «қарайды» сөзіне ерекше мән беріп, сөйлемді ерекше экспрессивті етіп айтқысы келсе, «қарайды» сөзің іргелес екі сөйлемде де қайталауы мүмкін. Олай етпей, сөйлемді ықшамдап, Рабиғаның тек қарау тәсіліне ерекше мән беру үшін сөйлемді экспрессивті еткісі келгенде, оны Бейімбетше, Рабиға біресе есікке, біресе маған қарайды деу керек болады.

2) Қатар айтылған сөйлемдердің алдыңғыларында аталған мүшелерді соңғы сөйлемдерге ортақ етіп толымсыз сөйлем құрауға болады: Ұзындығы көшедей, үш қабат көгілдір кеме. Жайықтың ортасын толтыра, езуін көнірте, еркін есіп, жайқап келеді. Орал – кәдуілгі үлкен қала, оның үстіне көркем де қала. (Ғ. Мүсірепов).

Мұндағы «кеме», «Орал» сөздерін көрші сөйлемдерде қайталап жазу сөйлеу стилін ауырлатқан орашолақтық болар еді.

3) Сөз мағынасы ортақ толымсыз сөйлемдер сөйлеу тілі стиліне тән болатындықтан, көркем әдебиетте персонаждардың өз ара беттесіп сөйлесу орайындағы диалогтарда өте жиі кездеседі;

Қол алыстың аяғы қоржын шешуге әкелді. Екеуі де малдасын құрып алып, қоржындарын шешіп, қапшыққа сап аузын байлап айран қымыздарын шайқай бастады:

– Іш, іш, бауырым түрікпен!

– Же, же, казак, туысқаным! (Ғ. Мүсірепов).

4) Толымсыз сөйлемнің ішінде айтылмаған, мүшелерді жоқтатпайтын белгінің бірі – жақтық косымшалар. Жіктік жалғаулары сөйлемдегі бастауыштың, тәуелдік жалғаулары ілік жалғаулы анықтауыштардың қай жақтық екенінің айғағы болатындықтан, ол мүшелерді екінің бірінде (ой екпіні түспегенде) түсіріп, сөйлемді толымсыз етіп жұмсау көп стильге тән.

Мен ырзамын – Ырзамын. Менің айтатын сөзім көп – Айтатын сөзім көп. Біз қорықпаймыз – Қорықпаймыз. Біздің Отанымыз малға бай – Отанымыз малға бай [3, 246–252 б.].

6.3.7 Риторикалық сұрақ

Риторикалық сұрақ – тыңдаушының ерекше назарын аудару үшін не эмоционалдылықты баса көрсету үшін болымды не болымсыз сөйлемге сұрақ формасын беру.

Риторикалық сұрақ – ойды, сезімді әсерлі жеткізу үшін жауабы өзінен-өзі айқын нәрсені әсерлі леппен, сұрау түрінде айту. Өленде қойылған сұраудың жауабында екіұштылық, шүбәлану болмайды, оны оқырман іштей біліп отырады.

Мысалы:

Балалық өлді, білдің бе?

Жігіттікке келдің бе?

Жігіттік өтті, көрдің бе?

Кәрілікке көндің бе?

(Абай)

6.3.8 Литота

Әсірелеуде белгілі бір зат не құбылыс шамадан тыс үлкейтіліп айтылса, литотада, керісінше, өте кішірейтіліп сипатталады. Мысалы: тізе бүкпеу, бел жазбау, кірпік қақпау, көз ілінбеу, тірі жан жоқ, бір минутқа, немесе дүниені бір уыс қылу, бір тарының қауызына сыйғызу, иненің жасуындай, темір етік теңгедей, темір таяқ тебендей, түйе сойған ешкі сойғаннан қуырдақтық ет дәм етеді, тіс шұкитын шөп таба алмау т.б. [3, 110 б.].

7 Қазақ тілінің функционалды стилистикасы

7.1 Функционалды стильдер туралы түсінік

Функционалды стилистика лингвистикалық стилистиканың үлкен бір саласы, негізгі зерттеу нысаны – функционалды стильдер. Қоғамдық өмірдің әр саласында пайдаланылып, өзінің айрықша тілдік белгілерімен ерекшеленетін сөйлеу түрі – функционалды стилистика делінеді.

Тілдік құралдар қызмет ету процесінде қарым-қатынастың жағдайы мен мақсатына сәйкес, олардың дәстүрлі қолданылу ерекшеліктеріне байланысты бір-бірімен сан-алуан қарым-қатынасқа түседі. Соның барысында кейбір тұлға бірліктері жиі, кейбірі сирек қолданылады. Осының нәтижесінде тілдік әрекеттің әр түрлі саласында тілдік ұйымдастыру түрліше сипатқа ие болып келуі мүмкін. Осыдан барып стиль қалыптасады. М. Серғалиев: «Стиль – тілдің қоғамдық-әлеуметтік қызметіне байланысты жіктелетін әдеби тілдің функционалды түрі» деген анықтама береді. Таза лингвистикалық мағынадағы стиль дегеніміз – белгілі мақсатқа сай, жағдайға орай, ойдың мазмұнына байланысты келетін, тарихи жағынан қалыптасқан тілдік құралдардың жиынтығы.

«Функционалды стиль», «функционалды стилистика» терминдері – орыс тіл білімі зерттеушілерінің танымынан туындап, қалыптасып орныққан атаулар. Функционалды стильдің әр түрлі қызметімен байланысты болады. Тіл білімінде функционалды стиль мәселесімен айналысқан ғалымдар легінде В. Виноградов, Л. Щерба, Б. Ларин, Р. Будгов, М. Кожина, қазақ тіл білімінде Мәулен Балақаев, М. Томанов, Б. Манасбаев, С. Исаев, Р. Сыздықова, М. Серғалиев т.б. атауға болады.

Сөйтіп, функционалды стилистика қоғамның түрлі саласында жұмсалатын тілдік құралдардың қызмет ету ерекшеліктерін қарастырады. Тілдік құралдардың стильдік-функционалды белгісіне, реңктеріне қарап адресат (тыңдаушы) сөздің қай стиль түріне жататынын ажыратады.

Тілдің стилистикалық бояуы, стилистикалық мағына, стильдік амал-тәсілдер деген ұғымдар функционалды стилистикада бір-бірімен тығыз байланысты. Ғалым Н. Уәлиев осы тілдік бірліктерді екі топқа бөледі:

- стильдік реңі бейтарап бірліктер (стильдік реңі жоқ);
- стильдік реңі әртарап бірліктер (стильдік реңі бар тұлғалар).

Стильдік реңі бейтарап құралдар дегеніміз – қарым-қатынастың әр түрлі саласы мен әркелкі жағдайында қолданылатын сөздер.

Олардың ерекше стилистикалық белгісі болмайды. Мысалы, көк, ақ, ауыр, жеңіл, оқы, жаз т.т. Міне осындай сөздерді салыстыру арқылы стильдік реңге ие тұлғаларды айқындауға болады. **Стильдік реңі бар сөздерді эмоционалды-экспрессивті реңдегі сөздер және функционалды реңдегі сөздер деп ажыратамыз.** Эмоционалды-экспрессивті реңдегі сөздер: ұстаз – оқытушы, мұғалім, шопан – қойшы, шәкірт – оқушы, еңбеккер – жұмысшы, паш ету – мәлімдеу – хабарлау – жариялау т.б. Ал функционалды реңдегі сөздерге келетін болсақ, қоғамдық өмірдің белгілі бір саласында қолданылуы мен жұмсалыуына байланысты тілдік бірліктер функционалды реңге ие болады. Мысалы, кіріс-шығыс, жолдаухат, түсініктеме, іске қосылды, сүтқоректілер, ондық бөлшек, сірке қышқылы, сілті, өзекті мәселе, көгілдір экран т.т. Ілгеріде аталған реңдегі сөздердің айырмасы мынада: білгілі бір функционалды реңі бар сөздердің эмоционалды-экспрессивтік реңі жоққа тән болады. Мысалы, пікір, аударма т.т. – жағымды-жағымсыз реңдері болмайды.

Әдеби тілдің, әсіресе, оның жазба түрінің жетілген шағында қоғамдық қызметі артып, жұмсалыу аясы кеңейе түседі. Ол өзі қызмет етіп отырған қоғамның ресми тіліне айналады. Соның негізінде ол мемлекет тарапынан жүргізілетін барлық ресми іс қағаздарының, әр түрлі әдебиеттің, баспасөздің, оқу-ағарту жұмысының, ғылым-білімнің тілі болып қалыптасады. Әдеби тілдің қоғамдық қызметінің артуына байланысты оның стильдер жүйесі қалыптасып, дами түседі, саралана түседі. Демек, **функционалды стиль – қолдануда өзіндік ерекшеліктері, айырым белгілері бар тілдік элементтер жүйесі.** Олай болса, казак тіл білімінде де жалпыхалықтық тілдің негізінде қалыптасқан стильдер жүйесі бар. **Стильдік жүйенің екі түрі бар: ауызекі сөйлеу тілінің стилі және жазба стилдер.** Жалпы әдеби тілдің жазбаша және ауызша формада қызмет ететіні белгілі. Жазба стилдердің өзі мынадай тармақтарға бөлінеді: **ресми іс қағаздар стилі, публицистикалық стиль, ғылыми стиль, көркем әдебиет стилі** [1, 9–11 б.].

7.2 Ауызекі сөйлеу стилі

Ауызекі сөйлеу стилі – функционалды стильдің бір түрі. Ол ауызша түрде тікелей қарым-қатынастың барлық саласында (тұрмыста, өндірісте т.б.) қолданылады. Негізгі қолданылу аясы – диалог, монолог.

Стильдік ерекшелігі:

1) Қолданылу аясы – адамдармен, әсіресе, таныс ортада еркін әңгімелесу барысында жүзеге асады.

2) Тілдік құралдары:

- эмоционалды сөздер, диалектизмдер, қарапайым сөздер, сөйлеу тілінің фразеологизмдері, көріктеу тәсілдері (метонимия, синекдоха, табу, эвфемизмдер) қолданылады;

- ой автоматты түрде, дайындықсыз беріледі;

- сөйлеу еркіндігі басым болады;

- дауыс ырғағына орай сөйлеуші қаратпа сөз, қыстырма сөз, одағай сөздерді қолданады;

- сөздердің орын тәртібі еркін болады.

Осы айтылған сипаттамаға кеңірек тоқталатын болсақ, негізгі мақсаты тікелей және тез хабар беріп, хабар алу болғандықтан, ауызекі тілде әдеби тілдің нормасынан тыс сөздер мен сөз тіркестері – варваризмдер, кәсіби сөздер, диалектілер т.б. кездесуі әбден мүмкін. Бұл ауызекі тілі стилінің заңдылығын бұзу деп есептелінбейді. Ауызекі сөйлеу тілінің тағы бір ерекшелігі – әңгіме тақырыбының тез өзгеріп отыратындығы. Мысалы, екі адам ауа-райы туралы сөйлесіп тұрып, күтпеген жерден өндіріс мәселесін сөз етуі мүмкін. Тілдегі экспрессивтік, эмоционалдық қасиеттер көп жағдайда ауызекі сөйлеуде байқалады. Ауызекі сөйлеу стилінде лингвистикалық факторлармен қоса, тілден тысқары факторлардың (экстралингвистикалық) да жарыса пайдаланылуы осы стильдің өзіндік ерекшелігі болып табылады (сөз болып отырған оқиға тыңдаушысына түсінікті болса да, бет пішінінің, қолының қимыл-қозғалыстары, дауыс ырғағының (интонацияның) құбылуы т.б.), бұл – фонетикалық ерекшеліктері.

Ауызекі сөйлеуде ойдың қысқа, тұжырымды болуы, грамматикалық ерекшеліктерімен тығыз байланысты толымсыз, жалаң сөйлемдер, эмоциялы жай-күйді жеткізуде лепті, сұраулы сөйлемдер қолданылады. Сол сияқты сөз қайталау тәсілі бар, кейбір морфологиялық тұлғалар ықшамдалынып беріледі: келгесін, кеп, барғасын, боп т.б. Ойды әсерлі жұмсалудың да шарттары ауызекі тілде жүзеге асады: эмоционалды-экспрессивті рендегі сөздер, сөйлеу сипатындағы фразеологизмдер, қарапайым сөздер де жұмсалады. Ауызекі сөйлеу стилінің элементтері басқа стиль түрлерінде мақсатқа сай қолданыла береді. Әсіресе, көркем әдебиет стилінде кейіпкер тілінде, шығарманың жанрлық мақсатына орай авторлық баяндауда да қолданыла береді. Мысалы, Қ. Ысқақов «Ақсу – жер жаннаты» деген романында кейіпкерлердің аузына «шорту» сияқты одағай іспеттес ауызекі элементтерден бастап «бет-мордасы» (бет-әлпеті дегеннің орнына), «түйекөтен» (помидор), «котқа жүрмейді», «асслау» деген әдеби нормадан тыс элементтерді салады. Бұл сөздер тұлғасын

өзгертіп, кекесінмен, мысқылмен қолданылған, өйткені шығарма юмормен жазылған дүние, сондықтан стильдік мақсатта жұмсалған тілдік ерекшеліктер болып саналады [1, 13–14 б.].

7.3 Ресми іс қағаздар стилі

Сонау 18-ғасырдың II жартысында негізі қаланған ресми іс қағаздар стилі бүгінде тілі байып, стильдік дәрежесі жетіле түсті. Стильдің бұл түрінің қолданылу аясы мен практикалық қажеттілігі әр түрлі. Мысалы, іс қағаздары – басқару орындарындағы, белгілі бір мекемелердегі кеңселік құжаттар, ал ресми құжаттар басқару, ұйымдастыру, өкім шығару қызметіне қатысты құжаттар.

Ресми іс қағаздары стиліне тілдік тұрғыдан қойылатын талаптар:

- түйіндеменін дәлдігі немесе мағыналылығы;
- айқындылық немесе жүйелілік;
- логикалық;
- баяндауыштың ықшамдылығы, артық сөздің болмауы.

Таза лингвистикалық тұрғыдан да мәтінге қойылатын талаптар болады. Лексикада – ресми құжаттар мен іс қағаздарына тән сөздер мен сөз тіркестерін орнымен қолдану; синтаксистік құрылымында себеп, мақсат, шартты бағыныңқылы сабақтастарды мазмұнына қарай жұмсау. Ғалым М. Серғалиев ресми стильді үш шағын топқа бөліп қарастырады: **кеңсе (іс қағаздары) шағын стилі, дипломатиялық шағын стиль, таза заң шағын стилі.**

Кеңселік іс қағаздарына өмірбаян, өтініш, хабарландыру, хаттама, анықтама, жеке іс парағы т.б. жатады. Бұдан басқа азаматтық қатынастарды реттейтін сенімхат, қолхат, келісімшарт, тапсырыс қағаздары т.б. бар. Бұлар белгілі бір үлгіде жазылады, арнайы, тұрақты сөз орамдары болады: өтінемін, хабарлаймын, сұраймын, қаперге алынсын, қатаң ескертілсін т.б. Қазақ тілі заңдылықтарына сәйкес құрылған, өзіндік лексика-грамматикалық жүйесі бар стиль түрі іс қағаздарын, әр түрлі құжаттарды толтырғандағы басты талап – қазақ тілінің табиғи нормаларын жетік меңгеру.

Сонымен қатар бұл стиль түрінде эмоционалды-экспрессивті сөздер мен сөз тіркестері өте сирек қолданылады, ол тек құттықтаулар мен үндеулерде кездеседі. Таза ресми құжаттарға заң, жарғы, жарлық, қаулы-қарарлар, мемлекетаралық шарттар, үндеу т.б. жатады. Ресми құжаттар белгілі қалыпқа түскен үлгі бойынша жазылады да, онда саяси-публицистикалық лексика, әкімшілік терминдер жиі қолданылады. Логикалық жүйелі құрылған ой құрмалас сөйлемдер арқылы беріледі. Мұнда негізгі ойдың мазмұны қысқа әрі тұжырымды түрде

жазылады, сөздер тура және нақты мағынада қолданылады, тұрақты сөз орамдары болады [1, 18–19 б.].

7.4 Ғылыми стиль

Ғылыми стиль – ғылымның дамуымен, ғылыми әдебиеттердің молаюымен байланысты туған стиль. Оған әр мамандық, әр ғылым саласында жазылған шығармалар тілі жатады.

Ғылыми стиль зерттеу нысаны болған зат, құбылыстарды ғылыми сипаттап, дәлелдеп, түсіндіруді қажет етеді. Бұл стиль түрі – ғылыми негізде жасалатын өзіндік қалыптасу принциптері бар, стильдік өңі ерекше әдеби тілдің бір тармағы. Мұнда белгілі бір ұғым, мәселе турасындағы логикалық жағынан тұжырымдалған толық хабарлама десе болады. Ғылыми стильдегі сөздер негізінен тура мағынада жұмсалады, ауыспалы мәндегі сөздер болмайды. Мұнда терминдік лексиканы, термин сөздерді жүйелі пайдаланады. Мысалы, тіл білімінде лингвистика, лексика, фразеология, семасиология т. б. физикада анод, вакуум, атом, атомдық салмақ, шама т.б. Ғылыми стильде халықаралық терминдер жиі кездеседі.

Ғылыми стильде жалпы жазу тіліне тән синтаксистік құрылыс пайдаланылады. Бұл стильдің негізгі ерекшелігі – мұнда ой күрделі баяндалып, анықтама, дәлелдеме және формулаларға негізделуінде. Мысалы, химия оқулығында былай делінген: Газ күйіндегі қандай заттың болса да граммолекулалары бірдей жағдайда, бірдей көлем алады.

Қазақ тілінде ғылыми стильдің қалыптасуы негізінен, өткен ғасырдың 20-30 жылдарынан басталады. Оның көш басында А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейханов, Х. Досмұхамедов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, М. Дулатов, Қ. Жұбанов т.б. сынды тұлғалар тұрды.

Ғылыми стильдің шағын жанрларын да шартты түрде былайша жіктеуге болады: мақала, баяндама, конспект, дәріс, тазис, реферат, пікір т.б. Ал ғылыми стильдің ауызша түрлері: ғылыми диалог пен монолог. Монологке лекция, ал диалогке пікірталас (дискуссия), жиындағы сөздер, сұхбат жатады [1, 19–20 б.].

7.5 Публицистикалық стиль

Публицистикалық стиль – қоғамдық-саяси, үгіт-насихаттық әдебиеттерде, бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылатын функционалды стильдердің бір түрі. Публицистика – қоғам өмірі үшін маңызды мәселелерді талқылау деген ұғымда жұмсалады.

Публицистикалық стиль қоғамдық талапқа сай жазылған шығармалардың негізінде қалыптасады. Белгілі бір тілде публи-

цистиканың өз алдына бөлек стиль болып қалыптасуы қоғамдық саясаның өскенін, артқанын көрсетеді. Тілдің басқа стильдері сияқты публицистикалық стиль де бірыңғай болып келмейді. Бірқатар лингвистер публицистикалық стильдің жазбаша түріне саяси тақырыпқа жазылған газет, журналдардағы мақалалар, очерк т.б. шығармаларды, шешендік сөздерді публицистикалық стильдің ауызша түріне жатқызып жүр.

Қазақстанда революциядан бұрын баспа орны атымен жоқ еді. Бірен-саран шыққан кітаптарда қазақ тілі бұрмаланып басылып жүрді. Қазақ тілінде ең тұңғыш басылған кітаптың бірі – «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» қиссасы (ең алғаш 1816 жылы басылыпты). Шоканның, Ыбырайдың, Абайдың т.б. шығармалары Петербургте, Қазан мен Уфада, Орынбор мен Ташкентте шыққан. 1913 жылы басылған азынаулақ кітаптардың ішінде Спандияр Көбеевтің «Қалың мал» романы, «Айна», «Қарлығаш» деген өлеңдері мен поэмалары Қазанда жарық көрген.

1920 жылдары республикалық тұңғыш газет «Еңбекші Қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан») шыға бастайды. Бұл тұста қазақ публицистикасы жаңа белеске көтеріледі. Көптеген кеңестік идеологияны насихаттайтын шығармалар қазақ тіліне аударылып басылды. Осындай игілікті істер қазақ публицистикасының шындалып жетіле түсуіне белгілі дәрежеде ықпал-әсерін тигізді.

Публицистикалық стиль – қазіргі әдеби тілдің ең жүгі ауыр, елеулі саласы. Басты стильдік сипаты: мұнда қолданылатын сөз үндеу мәнінде жұмсалады. Сөз эмоционалды-экспрессивті сипатта болады (еңбек ардагері, дем беруші, көшбасшы, нық қадаммен т.б.). Тілдің осындай эмоционалды-экспрессивтілігі жағынан көркем стильге жақын, ал фактіні толық және жүйелі баяндау тәсілі жағынан ғылыми стильге жақын екендігі көрінеді.

Публицистикалық стильге газет-журналдар тілі, радиотелехабарлар тілі жатады. Ал жанрлық түрлеріне: бас мақала, ақпараттық хабар, очерк, халықаралық шолу және радио-теледидардан берілетін хабарлар. Әрқайсысының өзіндік тілдік, сөз қолдану ерекшелігі бар. Барлығына ортақ тілдік ерекшеліктер төмендегідей: лексикада – қоғамдық-саяси терминдер мен сөздер (митинг, ереуіл, парламент, демократия), ілгеріде келтірілген эмоционалды-экспрессивті сөз орамдары (көгілдір экран, ақ халатты абзал жан, кара алтын), грамматикада қосарлы сөздер (бұқаралық-саяси, үгіт-насихаттық), бұйрық рай тұлғалы сөздер (жүзеге асырайық, онды нәтижеге жетеміз, іске жұмылдырылсын), қаратпа сөздер,

риторикалық сұрақтардың, әртүрлі қайталамалардың қолданысқа түсуі жиі байқалады.

Публицистикалық стильдің ауызша тараған түріне бұрыннан қалыптасқан шешендік сөз жатады. Шешендік сөз (ораторство) – Ежелгі Греция мен Рим заманынан бері қарай көптеген халықтардың мәдени-рухани өміріндегі өнердің бір түрі. Шешендік өнер мен шешендік сөз өзара тығыз байланысты болғанымен, екеуі екі басқа түсінік атаулары: шешендік өнер актінің, яғни іс-әрекеттің атауы, ол әлеуметтік қызмет атқарады. Шешендік өнер (риторика) – өзінің нысанасы, теориясы, категориясы, тарихы бар жеке сала болып табылады. Ал шешендік сөз шешендік өнер иелерінің шаршы топ алдында сөйлейтін сөзі.

Шешендік сөз мынадай талаптарға жауап беруі керек: а) белгілі бір әлеуметтік мәні бар тақырыпты қозғайтын және шаршы топ алдында айтылатын сөз болуы керек; ә) әңгіме өзегінің дәлелі (аргументі) болуы тиіс, соның арқасында тыңдаушыларға бір нәрсені әуелі түсіндіріп, содан соң ойлантып, ақырында бір әрекетке ұмтылдыруды көздеуі қажет: б) тыңдаушыға жақсы әсер етіп, сүйсіндіретін эстетикалық қасиеті болуы тиіс.

Қазіргі шешендік сөздердің түрлері былайша ажыратылады:

1) **әлеуметтік-саяси тақырыптағы шешендік сөздер**, бұларға митинг, конференция, съезд, сессиялардағы сөздер, баяндамалар, хабарламалар, радио-теледидардан берілетін саяси, әлеуметтік шолулар т.б.

2) **академиялық шешендік** – ЖОО-дағы лекциялар, ғылыми баяндама, хабарлама т.б.

3) **сот ісіндегі шешендікке** прокурордың айыптау сөзі, адвокат-қорғаушының сөзі, айыпкердің сөзі т.б.

4) **діни қызметте қолданылатын шешендік.**

Радио-теледидар хабарларының тілі ерекшелігі: жаңалықтарды дер кезінде жеткізу қызметінің қалыптасуы, материалдардың нақтылы тақырыппен, жүйемен топтастырылуы, диалогқа қатынасушылардың сөйлеуге әзірлену дәстүрі, хабар жүргізушінің өзін еркін ұстап, қысылмай сөйлеуі, хабардың берілу тәртібіне сәйкес техникалық құралдардың пайдалану реті т.б. біршама тартымды сипатта көрінеді. Ауызша сөйлеу түрі болған соң, әдеби тілде, оның норма-заңдылықтарын мүмкіндігінше сақтап жеткізуі қажет. Әсіресе, орфоэпиялық норма, оны құрайтын заңдылықтарды меңгеру, тыңдарман дұрыс түсініп қана қоймай, әсерлі қабылдауы үшін дауыс, интонация, екпін дұрыс қою, кідіріс жасау, дауыстың сазы, қарқыны,

сарыны, биіктігі тәрізді сапалық ерекшеліктерін жетік игеру маңызды болып есептеледі [1, 21–23 б.].

7.6 Көркем әдебиет стилі

Көркем әдебиет стилі – тарихи тұрғыдан ерте қалыптасқан функционалды стильдің бір түрі. Оның пайда болуына ықпал еткен негізгі арналары: XV-XIX ғғ. аралығындағы акын-жыраулар поэзиясы, фольклор тіліне тән өлең-жырлар, лирикалық эпостар тілі, халықтың сөйлеу тілі, Абай, Ыбырайдан басталған жаңа көркем әдебиет тілі. Көркем әдебиет стилі – проза, поэзия, драматургия салаларында жазылған көркем шығармалардың тілі. Көркем әдебиет стилінің өзіндік ерекшеліктері бар: тіл байлығы, сөздік құрамның молдығы. Авторлық баяндаудың құрылымына қарай, кейіпкердің іс-әрекет, болмысына қарай тілдің бар байлығы қолданылады: кәсіби, диалект сөздер, қарапайым сөздер, тарихи, көнерген сөздер, неологизмдер т.т. Мұнда функционалды стильдің барлық элементтері кездеседі. Көркем әдебиет стилі – ойды және сезімді образ арқылы бейнелейтін айрықша өнер.

Адам өз ойын жеткізу үшін ғана сөйлесіп қоймайды, көңіл күйін, эмоциясын білдіру арқылы басқа адамдардың да сана-сезіміне әсерін тигізеді. Ол әсер сөйлеу тілімізде айтушының өз түсінігі бойынша, өз ойын тіл құралы арқылы жеткізе білуінен болса, көркем шығармалар – жазушының өмір тануына, дүние сезінуіне, көзқарасына сол өмір фактісін жинақтап, қорытып бейнелі тілмен жазу мәнерінен болады. Сөйлеу тілімізде сөздер бұрыннан машықталған үйреншікті қалыпта жұмсалады, ал көркем шығармада сөздер сараланып, белгілі стильдік мақсатта қолданылады. Көркем сөзбен жазылған әдеби шығарма – өмір фактілерін жанжақты терең қамтитын жанды организм. Онда адам да, аң да, құс та, табиғат та – бәрі де қатысады. Көркем шығармада көптеген кейіпкерлер болады. Олар жағымды, жағымсыз образдарға бөлініп топталады. Олардың әрқайсысының өз алдына жеке-дара сырт пішіні – портреті – жасалып, іс-әрекеттері, ой-өрісі, өмір тануы суреттеледі. Ол кейіпкерлердің тіл ерекшеліктері болады. Сөйтіп типтік образдар жасалады. Шығармалардағы адамдар табиғат қоршауында әрекет жасайды. Мұның бәрі шығарманың идеялық мазмұнын, көркемдік ерекшелігін айқындауда маңызды рөл атқарады. Шығарманың көркемдік қасиеті ондағы қайталаусыз жасалған әр алуан образдар мен өмір құбылыстарының картиналары бейнелеулер арқылы көрінеді. Мысалы: Азуы – алмас, тілі – у, Арам көңіл, ала ту, Кең жемсаулы, кең қарын, Найзадай түйреп қолдарын Қорқау қасқыр – «жан» жүрді С. Мұқанов осы бір шумақта бұқара халықты рақымсыз

езіп, жаншып, өктемдігін жүргізген киянатшыл заманның мейірімсіз өкілдерінің жиренішті кескін-кейпін ұтымды теңеу, эпитеттер арқылы оқырманның көз алдына елестетеді. Осылайша сөзді теңеу, эпитеттер қолдану арқылы жасалған образдар тез қабылданып, ойда ұзақ сақталып, сөз қолданысы тұрақталып, бейнелі сөздердің үлгісі молығады.

Көркем шығарманы жасайтын – жазушы. Шығармадан жазушының өзіндік ерекшелігі, шеберлігі, стилі байқалып отырады. Шеберлік мәселесін шығарманың тілінен бөлек алып қарауға болмайды. Шеберлік мәселесі тілге тікелей қатысты. Сондықтан да жазушының шеберлігі жайында сөз еткенде, ең алдымен оның тілінен бастаған жөн.

Жазушының тілі, өзіндік стилі – ол сол дәуірдегі көркем әдебиетке тән тілдік тәсілдерді өзінің эстетикалық талғамына сай өзінше пайдаланып дамыту жүйесі. Әдеби тілдің даму жолдарын, қалыптасу үрдісін жете түсіну үшін жеке жазушылардың шығармасының тілін зерттеп, олардың сөздерді сұрыптап қолдану тәсілдерін, жалпы халықтық тілдік құралды қалай меңгергендігін және әдеби тіл үлгісін байытып тыңнан қосқан жаңа сөз үлгісін айқындап, жан-жақты талдау жасап көрсетудің көркем сөз стилистикасында мәні зор. Көркем шығарма тілінің осы уақытқа шейін қалай зерттеліп келгені туралы академик В. В. Виноградов «О языке художественной литературы» деген кітабынан толық мағлұмат алуымызға болады. Автор бұл еңбегінде кеңес дәуіріндегі көркем шығарма тілінің зерттелуіне арналған ғылыми еңбектер мен мақалаларға талдау жасап, ондағы жетістік пен кемшіліктерді көрсетіп, көркем шығарма тілінің зерттелуі жайында құнды пікірлер айтқан.

Тіліміздегі басқа стильдерге қарағанда, көркем сөз стилінің аясы кең. Мұнда барлық стильдердің элементтері кездеседі. Образды сөздер жиі қолданылады. Әр жазушының өзінің талғамына қарай тіл ерекшелігі, қолдану тәсілі болады. Ол ерекшеліктердің бәрі бір-бірімен ара қатынаста болып, көркем әдебиет стилінің басқа стильдерінде қайталанбайтын, айрықша жүйесін жасайды. Қорыта айтқанда, көркем әдебиет сөз өнері ретінде ғана танылмайды. Ол өмір қиындығын біліп тануымызға ықпал жасайтын, біздің өміріміздің эстетикалық жағын қамтитын қоғамдық құбылыс болып саналады. Академик В. В. Виноградовтың: «Көркем шығарманың тілін зерттеу мәселесі тіл білімінен де, әдебиеттанудан да өз алдына айырмашылығы бар филология ғылымдарының айрықша бір бөлек саласы болуға тиіс», – деген пікірі әбден дұрыс [1, 23–26 б.].

Bibliography

- 1 Адамбаева Г. «Қазақ тілінің стилистикасы» пәні бойынша студенттерге арналған дәрістер мен тапсырмалар / Г. Адамбаева. – Ақтау : Ш. Есенов атындағы КМТЖИУ Редакциялық-баспа бөлімі, 2010. – 75 б.
- 2 Әбікенова Г. Т. Қазақ тілінің практикалық стилистикасы : оқу құралы / Г. Т. Әбікенова. – Павлодар : Кереку, 2009. – 84 б.
- 3 Балақаев М. Қазақ тілі стилистикасы / М. Балақаев және т.б. – Алматы : «Дәуір», 2005. – 256 б.
- 4 Гальперин И. Р. English Stylistics / И. Р. Гальперин. – М. : Либроком, 2012. – 336 с.
- 5 Знаменская Т. А. Stylistics of the English Language, Fundamentals / Т. А. Знаменская. – М. : ЛКИ, 2008. – 224 с.
- 6 Кухаренко В. А. Seminars in Stylistics / В. А. Кухаренко. – М. : Флинта, Наука, 2009. – 184 с.
- 7 Қоянбекова С. Б. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасының негіздері. Филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты / С. Б. Қоянбекова. – Алматы : Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2008. – 50 б.
- 8 Хасанова С. Қазақ тілінің стилистикасы : оқу құралы (жаттығулар жинағы) / С. Хасанова, Г. Жексембаева. – Алматы : Республикалық баспа кабинеті, 1999. – 215 б.

Contents

Preface	3
1 Stylistic Classification of the English Vocabulary	6
2 Expressive Recourses of the Language	19
3 Stylistic Colouring of the Language	25
4 The Theory of Functional Styles	48
5 Қазақ тілі лексикасының стилистикалық классификациясы	64
6 Қазақ тілінің экспрессивтік стилистикасы	71
7 Қазақ тілінің функционалды стилистикасы	92
Bibliography	101

Қ. Қ. Кәрімова, С. М. Эргашева

**ҚАЗАҚ-АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНІҢ
ФУНКЦИОНАЛДЫ СТИЛИСТИКАСЫ**

Оқу құралы

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева

Жауапты хатшы Е. В. Самокиш

Басуға 30.06.2015ж.

Әріп түрі Times

Пішім 29,7 x 42 ¼. Офсеттік қағаз

Шартты баспа табағы 6.07 Таралымы 300 дана

Тапсырыс № 2605

«КЕРЕКУ» Баспасы

С.Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64